

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - МАРТ

1 9 5 4

Уређивачки одбор:

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанко-
вић, Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан
Станковић.

САДРЖАЈ

I ЧЛАНЦИ

Др. Андрија Гамс: Неки проблеми државине с нарочитим освртом на право управљања — — — — —	1
Др. Алија Силајџић: О споровима за развод брака пред Окружним судом у Сарајеву — — — — —	18
Др. Јанко Ђ. Таговић: Појам службеног лица у кривичном праву — — — — —	31
Др. Велимир Васић: О неким питањима у вези са закупнином у сељачким радним задругама — — — — —	44

II ПРИЛОЗИ

Богдан Шарановић: Колективна адопција — — — — —	64

III СУДСКА ПРАКСА

Прибављање власништва зидањем на туђем земљишту — Филип Ђосић — — — — —	73
Одржај службености и законска службеност — Др. Андрија Гамс — — — — —	75
Неосновано одбацивање тужбе у управном спору због неблаговременог подношења — Др. Радомир Д. Лукић	80
Својство службеног лица — Душан П. Радоман — — —	84
Однос пресуде и оптужбе — Бранко Петрић — — —	89

IV ПРИКАЗИ

Aleksandar Bajt: Marxov zakon vrednosti — Милош Самарџија — — — — —	94
Government and Industry. A Survey of the Relations between the Government and Privately-owned Industry — Драгослав Аврамовић — — — — —	98

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година II

Јануар—Март 1954

Број I

НЕКИ ПРОБЛЕМИ ДРЖАВИНЕ

С НАРОЧИТИМ ОСВРТОМ НА ПРАВО УПРАВЉАЊА

Проблем државине је један од веома спорних али истовремено веома привлачних проблема грађанског права. О њему се вековима много писало, али још нема јединственог мишљења чак ни о самој суштини државине. Међутим проблем државине сад постаје актуелан и код нас у вези са социјалистичком својином, односно „правом управљања“. Њену актуелност намеће сама пракса, но у теорији социјалистичке својине она је врло слабо расветљена. Ми ћемо у овом чланку само поставити питање државине у вези са социјалистичком својином јер је њено дубље решавање немогуће док се она не учврсти у нашој арбитражној пракси и док се не донесу позитивни прописи о социјалистичкој друштвеној својини. Претходно ћемо дати кратак преглед досадашње проблематике државине.

1. Римски појам државине

У римском праву државина се развија у вези са својином, као корелат својине. Државина је постојала кад се неко понашао према ствари као власник, без обзира да ли је по праву био власник или није. Држалац је био сваки онај који је имао *corpus*, тј. саму ствар, и то телесну ствар, и *animus*, тј. намеру да ствар држи као власник. Практичан значај државине био је пре свега у државинској заштити која је била много бржа и лакша него заштита својине, у могућности претварања државине у својину путем одржаја у извесним случајевима квалификоване државине, и у претпоставци својине код држаоца.

У почетку римско право познаје само државину ствари као пандан својине ствари. Но касније се појављује и државинска заштита службености и могућност стицања службености одржајем. Овај случај је био назван *quasi possessio* или касније *possessio juris* — државина права. Тако се појављује појам државине права за разлику од државине ствари. Но Римљани су само државину службености сматрали за државину права док су остале случајеве

фактичке власти над стварима без намере да се ствар присвоји, напр. закуп и послугу, сматрали за детенцију, притежање, придржњштво (*detentio, possessio naturalis* за разлику од праве државине, од *possessio civilis*). Супротно својој сопственој логици, секвестра и заложног повериоца сматрали су не за детентора већ за држаоца, док је питање било спорно за емфитеуту, суперфицијара и налазача. Ово је било због практичних потреба, јер је теорија државине у Риму била тек слабо развијена.

За разлику од државине ствари која је само нејасно била постављена у римском праву, појам државине права добија широк замах у канонском праву. Канонско право је иначе преузело и даље развило римску концепцију државине, али је оно нарочито проширило римски појам бестелесних ствари, који се такође тек касније и прилично нејасно јавља у римском праву. Канонско право више не сматра да је државина права само *quasi possessio*, нешто слично државини, већ да је то права државина, јер су и бестелесне ствари, дакле и права, ствари на којима је могућа државина исто онако као на свакој другој ствари. Канонско право схватало је под бестелесним стварима не само стварна права различита од својине, као напр. залогу и службеност, већ и брачна и породична субјективна права, статус, друштвени сталеж лица, затим црквене тајне (тзв. сакраменте), црквена звања, као и чисто црквена „права“, било имовинска (напр. право тзв. патронажа над неком задужбином) било црквено-административна, па чак и право јурисдикције. По канонском праву сва та права се могу стећи и одржајем.

Касније пандектно право, према традицијама римског права сматра само службености за објекте државина права (1). Пандектисти подвлаче изштро логичке последице државине и притежања, тако да Савињи изричито сматра, супротно римском праву, и залогопримца за притежаоца (2).

Велике кодификације прошлог века, *Code civil* и Аустриски грађански законик, у материји државине преузимају римску концепцију, али с извесним примесама канонског права, које се огледају у проширењу појма државине права.

Аустриски грађански законик скоро у целини преузима римску концепцију државине и у погледу појма и у погледу државинске заштите. Но пошто Аустриски грађански законик рачуна у појам ствари и бестелесне, то и оне дају могућност проширења државине права. По § 311 Аустриског грађанског законика све телесне и бестелесне ствари које су предмет правног промета могу се узети и у државину, а по § 312 „у државину бестелесних ствари или права долази се путем њиховог вршења у своје име“. Излази да за државину права није потребан корпус него вршење у своје име. У овој дефиницији објект државине права може бити не само стварно

(1) Dernburg, Pandekten, Berlin, 1902, I, стр. 394 и 626; Windscheid, Lehrbuch des Pandektenrechts, Frankfurt a/M., 1906, I, стр. 840 и сл.

(2) F. C. Savigny, Das Recht des Besitzes, Wien, 1865, стр. 119, 194—5, 472 и сл.

право него и ма које друго. И заиста међу аустриским цивилистима постоје велике контроверзе. Док напр. Ранда у својој одличној монографији о државини сматра да се државина права може односити само на стварна права (3), Еренцвајг проширује државину и на облигациона права која имају за предмет употребу ствари, дакле на закуп, послугу итд. Но по Еренцвајгу закупца, послугопримац, па чак и залогопримац су притежаоци, а не држаоци ствари, али су они истовремено држаоци *права* закупа, послуге, оставе, залогa итд. (4). Еренцвајгова конструкција је корисна за праксу јер даје и закупцу, оставопримцу и осталим лицима која по неком из својине изведеном праву употребљавају ствар, непосредну државинску заштиту, без потребе да се обратe власнику за помоћ. Али, као што ћемо касније видети, она је теориски скроз извештачена, неодржива.

Српски грађански законик у погледу државине такође је веран своме оригиналу, Аустриском грађанском законик, иако меша државину са притежањем, но у § 199 и он предвиђа и државину права те тврди „ако су ствари бестелесне, као права, онда ћеш држалац или притежалац бити, кад их уживаш у своје име“. Лазар Марковић у погледу државине права такође сматра да тај пропис треба рестриктивно тумачити и узети да се државина може односити само на она права која по својој природи допуштају трајно уживање и имају везе с неким материјалним предметом, — дакле и на нека облигациона права, као закуп, остава, послуга итд. (5).

Општи имовински законик у чл. 811 такође прихвата римску концепцију државине, а у чл. 814 говори о државини права.

Француско право у основи такође има римску концепцију државине (чл. 2228 Code civil-a) али с јачим утицајем канонског права. Француско право признаје државину само као пандан својине и службености, док залогопримца, закупца, оставопримца итд. сматра само притежаоцем. Али у француском праву, под утицајем канонског права државинска заштита је друкчија него у аустриском које је везано и у том погледу традицијама римског права, тако да француско право штити и притежаоца од насилног одузимања предмета притежања (тзв. *réintégration*). Но док је у погледу државине која се односи на ствари Code civil у основи веран римском праву, у погледу државине права сачувао је многе трагове канонског права. Тако Code civil познаје и државину статуса у брачном и породичном праву (чл. 196, 197). Напр. ако је при закључењу брака било неког пропуста у формалностима, због чега брак не би био пуноважан, узима се да постоји „државина брака“ која

(3) A. Randa, *Der Besitz nach österreichischem Rechte*, Leipzig, 1895, стр. 84 и сл.

(4) Krainz-Pfaff-Ehrenzweig, *System des öster. allg. Privatrechts*, Wien, 1923, I/2, стр. 62 и сл. Проф. Вуковић такође сматра да је могућа дененција ствари а истовремена државина права; вид. Основи стварног права, Загреб, 1950, стр. 35.

(5) Лазар Марковић, *Грађанско право*, I, Београд, 1927, стр. 327. У нашој литератури то гледиште заступа и Спевец, *Право посједа*, Загреб, 1915, стр. 28.

може да доведе до конвалидације брака ако постоје три услова које је још канонско право захтевало. Ти услови су: 1) nomen, тј. да жена носи име мужа, 2) tractatus, тј. заједнички живот и домаћинство, и 3) fama, тј. опште уверење да су супружници заиста брачни другови. Слично је и са „државином“ брачности детета. Чл. 1240 говори чак о државини потраживања (која се дешава нарочито код привидног наследства).

2. Немачко-швајцарски појам државине

Овај појам назван је још и „германски“ појам због његовог тобожњег порекла из државине германског права, иако он није „германски“ појам, као што ћемо видети.

По овом појму довољна је фактичка власт, потпуна или делимична, над ствари па да постоји државина. По § 854 ст. 1 Немачког грађанског законика „државина једне ствари стиче се добијањем фактичке (стварне) власти над ствари“. У овој дефиницији уопште се не указује на субјективни моменат, на анимус, на вољу да се ствар за себе држи (иако, разуме се, сам појам власти садржи у себи субјективну вољу), а теоретичари, упркос разним нијансама, слажу се у томе да та власт над ствари мора бити видљива, мора дејствовати према споља, према другима, наглашују дакле објективни моменат. И заиста, ова се концепција државине у свом теориском оправдању надовезује на тзв. објективну теорију државине чији је аутор био Јеринг, насупрот тзв. субјективној (и, разуме се, идеалистичкој) теорији пандектиста, који су одлучујућу улогу анимуса код државине тражили у свемоћи воље као суштственог елемента права (ову теорију је највише разрадио Савињи).

Ово се схватање по мишљењу немачких писаца у историској перспективи надовезује на германску концепцију државине, на „дух“ германског права. За разлику од римске концепције, германско право, по овом мишљењу, није тражило анимус већ само фактичку власт над ствари. То је било тзв. *gewere* (6). Но „гевере“ није било само пука фактичка власт над ствари већ је било и правна форма, признато право којем је фактичка власт сачињавала само садржину. Према томе „гевере“ није било само фактичка власт већ и правна власт. Оно је уствари било спољни облик својине, тачније речено својинских права. Сами немачки писци истичу да се фактичка власт није морала непосредно вршити, да је постојало тзв. степенасто, подељено „гевере“ (7). А шта је онда то подељено, степенасто „гевере“ у суштини друго него подељена сво-

(6) О самој дефиницији „*gewere*“ постоји размимоилажење у немачкој литератури. У почетку оно је означавало свечано увођење власника у држање неке ствари у смислу феудалног права (латински *investitura*), но касније је означавало спољни појавни облик стварних права, спољњу власт над ствари, која је, по тврђењу немачких писаца, била основна карактеристика стварних права у старом германском праву.

(7) Otto Gierke, *Deutsches Privatrecht*, II, Leipzig, 1905, стр. 190 и сл.; Enneccerus-Kipp-Wolff, *Lehrbuch des bürgerlichen Rechts*, III, Marburg, 1932, стр. 12.

јина феудалног права? Но у том случају то није специјалност германског права већ феудалног права уопште, дакле свих феудалних права (иако тај аспект у другим феудалним правима није истраживан као у германском праву). То је тако због подељености својине с једне стране, и због неразвијености правног система и правних појмова, њихових корена у примитивном, неписаном, обичајном праву, недовољности апстракција и везаности права за спољне појавне облике с друге стране. То је разлог што су разни облици фактичке власти били признати као својински облици, другим речима сва су стварна права била својинска, док је римско право, из разлога што је оно развило чисти грађанскоправни појам својине, признавало као својину само пуну, неподељену апсолутну власт у односу на ствари, а остали видови коришћења и располагања са ствари, „власти над ствари“, нису сматрали својином већ нижим правима од својине, правима изведеним из својине. То је и био разлог што се у римском праву јасно разликује својина од државине, правна власт од фактичке власти, док се у феудалном праву меша правна и фактичка власт.

Но без обзира на теориску и историску позадину, концепција Немачког грађанског законика о државини више одговара практичним потребама (иако и она, као што ћемо касније видети, има битних недостатака) из следећих разлога: 1) она даје државинску заштиту сваком облику коришћења и располагања ствари у своје име, било да се лице појављује као власник, било као закупца, залогопримац, послутопримац, плодуживалац, фидуцијарни купац, старац итд., и тиме се избегавају сувишне и натегнуте теориске контроверзе претходног система; 2) избегава се проблем државине права који највише даје маха тим теориским контроверзама, а који ипак није решен у систему римске концепције. Наиме Немачки грађански законик признаје само ствари као објект државине, а с друге стране само материјалне предмете сматра стварима (§ 90 Немачког грађанског законика) (8).

Но пошто државина има за своје оправдање не само заштиту, већ је она и правна чињеница за стицање својине (и других стварних права), то у Немачком грађанском законнику имамо поред тзв. „употребне државине“ и „својинску државину“. Ова друга је правна чињеница за одржај.

Немачки грађански законик много сужава појам притежања, јер већину случајева које римски систем сматра притежањем, он сматра државином (употребном). Држалац је сваки онај који има ма какву власт над ствари, потпуну или делимичну, власт која може бити садржина неког субјективног права (стварног или обли-

(8) Већина немачких писаца се слаже с тим да у Немачком грађанском законнику не постоји државина права. М. Волф сматра да и у немачком праву постоји државина права предвиђена у §§ 900 и 1090 Немачког грађанског законика. Ови прописи међутим говоре о табуларном одржају, а то је, као што ћемо у тексту изнети, нешто друго а не државина права. Вид. Енекперус-Кип-Волф, нав. дело, стр. 66 и сл.

гационог), значи сваки који на неки начин сам за себе користи ствар и располаже њоме. Но пошто на једној ствари може бити више таквих власти (напр. власник и плодуживалац; власник, закупач и подзакупац итд.), то имамо посредног држаоца (или држаоце, напр. власник и закупач) и непосредног држаоца (закупац или подзакупац или обојица итд.). А притежалац је по Немачком грађанском законнику само онај који нема никакве власти над ствари, него је само у обичном просторном односу према ствари, повинујући се притом упутствима и наређењима титулара односно држаоца, као напр. кућна послуга, шофер итд. (§ 855 Немачког грађанског законика).

Сличан систем има и Швајцарски грађански законик (чл. 919 и сл.) с том разликом што уопште не познаје притежање и сматра државином и оне случајеве које Немачки грађански законик сматра притежањем, што задаје велике тешкоће пракси.

3. Критика ових појмова

Обадве изложене концепције државине подлеже озбиљној критици. Основна грешка римске концепције је у двојности државине, у њеном разликовању на државину ствари и државину права. Ова грешка потиче отуда што су Римљани помешали својину с њеним предметом, односно са ствари на коју се односи (9). Пошто по римском и буржоаском праву својина значи апсолутну власт над ствари, то се сматрало, а и данас лаици сматрају, да је својина као право просто отеловљено у ствари. Међутим својина као право, као друштвени нормативни однос можемо исто тако лако одвојити од ствари, предмета на који се односи као и свако друго стварно право, напр. залогу, плодуживање, стварну службеност. Залога или службеност никад се није идентификовало са ствари на коју се односи у римском или каснијем праву, јер она права не значе апсолутну, потпуну, већ само делимичну власт над ствари.

Та власт над ствари и код својине и код службености испољава се у извесним фактичким радњама, у коришћењу и располагању у свим правцима (својина), или само у одређеним (остала стварна права). Међутим те фактичке радње, та „фактичка власт“ постаје правна власт ако их објективно право, важеће норме, признају. Али правна власт је интелектуални однос док се фактичка власт испољава у виднијим, стварним радњама и понашањима. Држалац „ствари“ врши оне фактичне радње које врши и власник. Али док их власник врши с дозволом права, јер му објективно право признаје те радње, дотле код држаоца то не мора бити случај. Тачно је да је власник истовремено и држалац, јер власник

(9) Planiol-Ripert, *Traité élém. de droit civil*, II, Paris, 1937, стр. 734 и 772. Планиол је потпуно правилно уочио да ни стварна права нису однос лица према ствари, већ однос лица у вези са ствари (вид. стр. 726 и сл.). И кад ми, у тексту употребљавамо израз „власт над ствари“, то чинимо само због уобичајености тога израза, али смо свесни да су стварна права однос међу лицима поводом ствари.

по правилу врши и фактичке радње, фактичку власт, али то не мора увек бити случај. За нас су интересантни случајеви кад су те две сфере одвојене. Ако је некоме украђен часовник, покрадено лице задржава и даље правну власт, оно је и даље власник. Та правна власт је оно што се и раније звало „голо право“ (*nudum jus*). Али фактичку власт има лопов или евентуално лице коме лопов преда ствар или на кога пренесе. Лопов или купац украдене ствари има државину. Но ако неко лице добије у залогу ствар а да залогодавац нема својину на тој ствари, или ако неко лице конституише у корист другог лица службеност мада нема својину над ствари коју терети службеношћу, залогопримац односно титулар службености имају фактичку власт залоге или службености, али немају право залоге или службености. Другим речима они имају државину залоге или службености. Но на исти начин и држалац ствари има само државину својине јер се он понаша према ствари као власник, док се држалац службености понаша према ствари као сваки други титулар службености. Према томе ни државина ствари није ништа друго него „државина права“, и то државина права својине. Према томе нема разлике између државине „ствари“ и државине „права“ јер свака државина је државина „права“.

Но према изложеноме држалац је баш онда интересантан кад он уствари нема право, кад без правног основа врши фактичку власт својине, залоге, службености, кад му објективно право управо не признаје правну власт. Према томе ми само условно, у недостатку бољег израза, употребљавамо израз „држалац залоге, службености, својине“. Држаоци у тим случајевима врше само оне фактичке радње које су садржине горњег права.

Затим, и сама римска и каснија буржоаска теорија тврди да корпус не треба схватити као непосредни просторни однос према ствари, већ као могућност вршења фактичке власти: тако напр. држалац, па чак и лопов, може ствар другоме дати у закуп, залогу итд. па да ипак има корпус. Међутим, из ове околности теорија није извукла горњи закључак, већ је то објашњавала разним конструкцијама.

Стари писци, нарочито пандектисти, нису видели да државина ствари и државина права нису два феномена, већ да је то један јединствен феномен, само разнот интензитета. Они нису видели да се ни код државине права (у режиму римских државинских тужби) не заштићује право, већ увек само ствар на коју се државина „права“ односи. С друге стране, поводећи се у крајњој линији за конфузним схватањем канонског права да се свако право може конструисати као бестелесна ствар, многи правници су дошли до апсурдног схватања да се чак и један облигациони правни однос, као закуп, може да схвати као бестелесна ствар, и да као таква може бити у државини (10). То је имало за резултат и заблуду да

је државина нека врста права, коначног или привременог, заблуду чији је зачетник био тако велики правник као Јеринг (11).

Но ипак било је и старијих писаца који су правилно поставили проблем државине, иако га нису до краја извели, не видећи економску позадину проблема на коју ћемо касније указати. Тако напр. већ је Виндшајд, иначе пандектиста, тврдио да је државина ствари и права само потврда једног јединственог вишег појма, фактичке власти над стварима. Ранда исправно сматра да је државина права вршење садржине конкретног права са свешћу и вољом да се врши за себе. И он долази до закључка да је државина ствари у суштини државина права. Он каже: „ако је право правна власт лица над објектом имовине, државина се појављује као фактичка власт“ (12).

Неки новији француски писци сматрају да је државина привидно право (13). То је са гледишта француског права такође у основи правилно, јер као што смо видели државина се у том праву не односи само на стварна права већ и на облигациона, па чак и на брачна и породична. И ту, дакле, државина је фактички однос који иначе одговара садржини неког права, правног односа, али се она посматра без обзира на тај правни однос. Код државине брака напр., по чл. 196 Code civil-а, брачници фактички живе у браку, исто онако као да је брак правоваљан, објективним правом признат.

Концепција Немачког и Швајцарског грађанског законика гакође може озбиљно да се критикује.

(10) Већ смо навели да је код нас ту грешку учинио Ј. Марковић, а од аустриских писаца Еренцвајг. Но Еренцвајг, идући овим погрешним путем долази и до друге пометње; он тврди (стр. 79 нав. дела) да нема неправичне, незаконите државине права, да према томе свака државина права мора имати законски основ. Но тиме он пориче своју сопствену полазну тачку и долази с њом у противречност: да је државина фактичка власт. Чим се узима да она има правни основ, она постаје неинтересантна као фактичка власт, јер је она тада и правна власт која може да има пунију и свестранију заштиту него фактичка власт.

(11) У нашој литератури проф. Бартош заступа схватање да је државина право; вид. Основи приватног права, Београд, стр. 66. У нашој литератури то гледиште заступао је и Мих. Т. Јовановић, вид. „Државина, њена заштита и одржај“, Београд, 1925, насупрот Г. Гершићу који узима да је државина фактичка власт; вид. Гершић, „Природа државине“, Београд, 1885 стр. 19 и сл. Многи писци заступају становиште да је државина једна врста слабијег права; напр. М. Волф сматра да је државина привремено право; вид. нав. дело, стр. 4. Код нас је то становиште заступао Спевец, нав. дело, стр. 3 и сл.

Аустриски грађански законик у § 308, а следствено томе и наш стари Грађански законик у § 197, такође убраја државину у стварна права. То долази отуда што су редактори Аустриског грађанског законика били под утицајем Х. Хана који је у својој дисертацији 1639 год. заступао гледиште да је државина право. Но на основу Савињјевог мишљења поново је продрло схватање да је државина фактичко стање све док то схватање није напао Јеринг. Вид. о томе Еренцвајг, нав. дело, стр. 153.

(12) Виндшајд, нав. дело, стр. 754; Ранда, нав. дело, стр. 96, 89 и 90.

(13) То мишљење износе, иако не сасвим изричито Aubry et Rau, Cours de droit civil français, II, Paris, 1897—1902, стр. 106; такође Планиол, нав. дело, стр. 772 и сл. М. Пикар у Planiol-Ripert-Pikard, Traité pratique de droit civil français, III, Paris, 1952, стр. 163. Најјасније то изражава Саватије који сматра да је свака државина државина права у смислу у ком је горе у тексту изнето; вид. R. Savatier, Cours de droit civil, Paris, 1947, стр. 320 и сл.

Теоретичари који заступају објективну концепцију државине, и сами увиђају да је у пракси често пута тешко одредити када постоји фактичка власт и тврде да су за ово питање меродавна правила промета (14).

Затим, већ је сâм Јеринг казао да фактичка власт, као што смо већ казали, садржи свакако у себи и субјективан елеменат (15). Та околност је била већ много дискутована и у време редитовања Немачког грађанског законика, но на ту примедбу се одговарало Јеринговим аргументом да чим се субјективна намера манифестује у објективном владању, потчињавању ствари, она се самим тим објективизује и тиме постаје подређени, у објективни елеменат укључени састојак државине (16).

Међутим ово питање има много дубљу перспективу а да би се могло решити чистим формалнолошким аргументима. Као што смо горе изнели, државина је истоветна са садржином неког права, правног односа. Тај се однос код стварних права заиста најчешће реализује у стварима које су видљиве, опипљиве, у материјалном коришћењу ствари, у материјалном утицају на њих. Али то не мора увек бити случај. Казали смо да се већ у римској концепцији корпус схватао не само као могућност физичке апрехензије ствари, већ уопште као могућност утицања на ствар. И закуподавац је задржао корпус, иако је детенцију, притежање, имао закупад. И заиста садржина стварних права није само коришћење које се манифестује у спољнем свету, већ и располагање које се понекад не манифестује у спољнем свету. Тако, да се вратимо на горњи пример, онај који има државину ствари односно, да се тако изразимо, државину својине, може дати ствар у залогу, у закуп, на послугу. Тешко можемо рећи да се у тим случајевима види и закуподавчева, тј. држаочева власт над ствари. Садржина права, била она правом призната или непризната власт (државина), врло је често такав интелектуални однос који се не манифестује у спољнем свету.

Ово се нарочито испољава код тзв. табуларне, земљишнокњижне државине. Ту на пример може да се деси да неко има у фактичкој власти земљиште, да је обрађује, али да је то земљиште уписано на име другог лица (рецимо због грешке при оснивању земљишних књига; такви су се случајеви дешавали у нашој недавној пракси, а дешавају се и сад), а да је правом признати власник треће лице. Уписано лице нема никакву фактичку власт над земљиштем, ипак се и он сматра држаоцем, јер под извесним условима може пре да стекне одржајем својину земљишта него држалац који земљу фактички има у рукама. То је стога што овај по-

(14) Тако напр. М. Волф каже да су пропали сви покушаји да се одреди појам фактичке власти, нав. дело, стр. 16—17.

(15) R. Ihering, *Der Besitzwille*, Jena, 1889, стр. 8—9, 16—17, и 36 и сл.

(16) О овом питању и о дискусији која се о њему водила приликом редитовања Немачког грађанског законика, вид. Saleilles, *De la possession des meubles*, чланак *La théorie possessoire objective*.

следњи може да користи земљиште, али *располагати* њиме по прописима земљишнокрњижног права може привидни власник означен у земљишним књигама (17).

Затим има извесних ситуација кад је неко лице држалац мада то још и не зна, или ако и зна да је држалац, не може да врши никакву фактичку власт. То је случај са наследником који још није примио наслеђе лица које је имало само државину на неким стварима. Наиме државина, иако није субјективно право, правом призната власт, свакако је једно правно стање које производи извесно правно дејство, и као такво прелази на наследнике.

Најзад противречност у систему Немачког грађанског законика налази се још и у томе што државина (као и у класичном римском праву, не у канонском или данашњем француском) увек производи стварноправна дејства са гледишта заштите, дејства *erga omnes*. Но она се примењује и на облигациона права која се састоје у неком преносу овлашћења коришћења ствари, као што је закуп, послуга итд. Ипак, ова противречност није тако дубока и принципијелна као горе изнета, јер наведена облигациона права могу да се схвате и као стварна права (18). Добијајући стварноправну заштиту, та облигациона права самим тим све више постају стварна, а та развојна тенденција подудара се са основном логиком грађанског права да свака употреба ствари, свако непосредно реализовање употребне вредности ствари, буде стварно, апсолутно право.

4. Шта је државина

Видели смо да су извесни писци, као Ранда, Планиол, Саватије, правилно поставили проблем државине. По њима је, у основи, државина привидно право (19). Она је вршење садржине неког права, с тим да та садржина ипак није право, односно без обзира да ли се она подудара с објективним правом.

То је у основи тачно. Државина је заиста привидност неког одређеног права.

(17) Овде садржину права својине имају заједнички оба држаоца, фактички и земљишнокрњижни. Сваки за себе управо не би ни био држалац јер не врши целокупну садржину права својине. У погледу заштите јача је државина (управо државинска компонента) фактичког држаоца, а са гледишта одржаја земљишнокрњижног држаоца.

(18) Према Енгелсу закуп економски није ништа друго него продаја употребе ствари — дакле куповина робе; вид. „Станбено питање“ у Маркс-Енгелс, Изабрана дела, I, 1940, стр. 539 и 595. Она, дакле, није ништа друго са економског гледишта него непотпуна купопродаја изнајмљене ствари, купопродаја употребе ствари. Према томе било би много правилније да се најам и закуп ствари и правно конструише као стварно право.

(19) Израз „привидно право“, „привидност права“ употребљава се још и у облигационом праву када је реч о фиктивним, симулованим, фидуцијарним и сличним правним пословима. Но и код ових случајева у суштини имамо неподударање између економског и правног ефекта, слично неоснованом обогаћењу. Ипак постоје разлике: док код неоснованог обогаћења имамо економски ефекат без правног основа, код симулованих и сличних послова странке свесно желе различити економски ефекат од правног. Но код свих ових случајева из облигационог права с једне стране и државине с друге стране, сличност је у томе што се правни облик не подудара са економском садржином.

Ипак, она је привидност само ако се посматра са гледишта права. Она је привидност с обзиром на субјективно право. Али је она управо стварност, и то *економска стварност* (20). Она је пандан субјективног права и може се замислити као засебан ентитет с обзиром на субјективно право. При одржају она се појављује баш као засебан ентитет према субјективном праву, као антипод или, ако се хоће, наличје субјективног права. То је нередовна, изузетна појава, и таквом је сматра и објективно право. По правилу, државина се појављује као садржина субјективног права. Зато се и каже да држалац врши садржину субјективног права. Ко има субјективно право има и државину, јер титулар субјективног права може тражити и државинску заштиту. То је и разумљиво јер је државина економски однос, а економски однос је садржина субјективних права, као што су то Маркс и Енгелс много пута наглашавали. Према томе субјективно право и државина су истовремено и целина и супротности. Однос између државине и субјективног права исти је као и однос између економског и правног односа. Држалац својине на пример економски искоришћава ствар као власник, држалац службености — као правом признати титулар службености. У томе је суштина вршења садржине права о којој смо раније говорили. Но друго је питање да ли тај економски однос признаје право или не, да ли државину покрива и правни однос, тј. да ли је субјект државине и права исто лице, или је државина одвојена од права као напр. код крађе, губљења ствари итд., кад су субјекти права и државине два разна лица.

Кад се државина одвоји од права, она може имати своје самостално кретање. Као што је могућ економски промет без правног промета, могућ је и пренос државине без преноса права. Ова појава, пренос ствари од невластника, дакле *економски промет без правног промета* врло је честа појава у пракси и разни правни системи различито је регулишу. У којој се мери признаје ово неподударање види се у признавању одржаја, узупапије. Док је римско право с правилем *nemo plus juris ad alium transferre potest quam ipse habet* само изузетно признавало економски промет у неподударности с правним прометом, дотле француско право у чл. 2279 *Code civil-a* (*en fait des meubles possession vaut titre* — у погледу покретности државина важи као правни основ) скоро изједначаје економски промет са правним у погледу покретности. Но овај проблем задире већ у питање правног основа и каузе, у основне проблеме грађанског права, у однос грађанског права и економије, и тиме већ прелази оквири овога чланка.

С тим у вези поставља се и питање: код којих права је могућа државина. Да ли код свих права, па и код облигационих, као

---

(20) Проф. Финжгар у свом *Стварном праву*, Љубљана, 1952, стр. 40, дефинише државину као „фактичку (физичку, економску) власт над ствари“. Он дакле истиче моменат економске власти, но само узгред, не повлачећи из тога даље последице.

што тврди чл. 1240 Code civil-a, да ли само код апсолутних, или само код стварних?

Могуће је да неко има привидно облигационо право, привидно потраживање, напр. привидни наследник. Но, иако је и то привидно право, правни систем нема потребе да му признаје самосталност, оправданост постојања као таквом, као привидном праву. И облигационо право, потраживање, је економски однос али оно значи присвајање прометне вредности неке ствари (21), оно је само средство правног промета. Као такво, оно је временски ограничен однос који треба да се реализује у ствари, у употребној вредности. Економска власт је коначна и видљива, и за објективни правни систем интересантна само онда кад се појављује над ствари, над употребном вредности. То је и разлог што државина постоји упоредно са стварним правима, не и са облигационим. Привидно стварно право често се појављује у промету, а њену привидност, недостатак његовог правног основа тешко је доказати. Стога су потребни државина и одржај као правни инструменти. Но привидност облигационих права решава се на другом плану. За њено решавање довољни су правни инструменти установе неважности правних послова и реституције неважећих правних послова, те неоправданог обogaћења. Зато се ни у француском праву није могла афирмисати „државина потраживања“ из чл. 1240 Code civil-a.

Исто је тако могуће замислити и државину других апсолутних права која нису стварна, напр. државину патента, ауторског права и „индустриске својине“ уопште, ако се државина замишља као привидно право. У погледу породичних права је иста ситуација, и видимо да њих заиста признаје француско позитивно право. Штавише, као привидност права могуће је замислити државину и у административном праву, као што је канонско право и признавало за црквену администрацију. Државину је увек могуће замислити када год постоји једно објективно стање које дејствује споља, као садржина неког субјективног права. Код такве државине могућ је и одржај, тј. претварање привидности у право, фактичког стања (а у овом случају истовремено и односа који није економски) у правом признато стање. Ипак, ово не би била државина у правотехничком смислу. Прво зато што се најбитнији елеменат и оправдање грађанскоправне државине — државинска заштита — поставља сасвим друкчије, на другим принципима, код стварних права него код ових других, апсолутних; а друго зато што су стварна права најтипичнији објекти правног промета, па и одржај код стварних права мора се поставити друкчије у вези са захтевима промета, економског и правног, него код других апсолутних права. Зато се модерна права и не поводе за примером Code civil-a у погледу одржаја статуса и признају државину само у вези са стварним правима. Привидност права може да се поставља као про-

(21) Вид. А. Гаме „Својина и имовина“, чланак у Аналима Правног факултета, бр. 1/53.

блем у општој теорији грађанског права, али државина као уставна грађанског права ограничава се само на стварна права (22).

Према томе државину можемо сматрати као *привидност стварних права*, или тачније речено као *економски однос или економску власт* (у зависности од тога како се посматра) која је *садржина субјективних стварних права*. Значи, државина ствари није ништа друго него економска својина, државина службености економска службеност, државина закупа економски закуп итд. То је дакле однос који чини садржину субјективних права, однос посматран без нормативног елемента.

Видели смо да државина није право, већ је или садржина права, или, ако се правна власт одвоји од своје садржине, антипод права, правне власти. Овде бисмо додали да је схватање према коме је државина право стога што путем државинских тужби ужива правну заштиту, према томе претставља законом заштићени интерес (то је основа Јеринговог схватања) (23), — само логичка игра. Главна грешка у том схватању је у томе што се последица узима као узрок и што се део посматра као целина. Пре свега правна заштита државине је привремена и претставља последицу не неког грађанскоправног принципа, већ општег принципа свих правна права, уставног принципа, да се самовласт искључује, да постојеће стање, макар и привремено, заштићује јавна власт. А затим, као последица тога, државинска тужба односно заштита и није у суштини грађанскоправна. Она дејствује према свима, али такво дејство није само карактеристика грађанског права. Она је у ствари управна, полициска заштита иако је по правилу врше судови, што је она била и у римском праву. Државинском тужбом заштићује се не грађанско право већ општи правни поредак. Чињенице да Римљани нису дозвољавали да се у државинским споровима истичу правна питања само показује како су они дубоко схватили суштину грађанског права. Поступак у државинским споровима је само привремени и припремни поступак за прави грађанскоправни спор, у коме се показује правна деривација, акт правног промета, из кога се изводи правна власт, субјективно право. Ако бисмо признали да је и државина право, ми бисмо сва стварна права удвојстучили, а то би била велика логичка грешка.

Но ако државина није право, оно је, као што смо казали, правно стање које има различита дејства. Та дејства су државинска заштита, могућност одржаја и претпоставка да онај ко има државину има и право чију садржину сачињава та државина. Та дејства познавало је већ и римско право. Но данас државина има још једно ново правно дејство које се јавља у вези с објективном одго-

(22) Проблем привидности права, пошто је заједнички за стварно, облигационо и наследно право, спада управо у општи део грађанског права, и у вези је са проблемом правног промета.

(23) Ако се Јерингово схватање у том погледу може успешно критиковати, то никако не значи да тај велики правник није унео и у проблем државине револуционарна, за своје време напредна схватања, на која смо и у самом чланку указали.

ворношћу: одговорност држаоца за ризик. Наиме за штете причињене код ствари (*responsabilité des faits des choses* француског права) напр. за штете од аутомобила, опасних погона итд. одговара не власник већ држалац ствари (уколико су то два различита лица), одговара дакле онај који економски искоришћава ствар, који дакле присваја себи и економске користи коју ствар доноси без обзира на правни основ.

5. Право управљања и државина

Да ли је могућа државина и у вези са социјалистичком својином? Видимо да се у историским формацијама у којима преовлађује колективна својина, па и у средњовековном феудалном праву, слабо разликује државина од својине. Разумљиво је да се она јавља тек у буржоаском праву јер се ту, на основу робне производње и економског промета појављује и правни промет, као јединство и истовремено супротност економског промета. Тек се ту јасно кристалише државина као економска садржина права, дакле као једна целина с правом али истовремено и као његов антипод.

Не улазећи овде у разне отворене и крупне проблеме социјалистичке својине, јер то прелази оквир овога чланка, можемо тврдити да социјалистичка својина код нас, у виду тзв. „права управљања“ као грађанског права има и свој грађанскоправни израз. „Право управљања“ као грађанско право је апсолутно, имовинско право, а апсолутно имовинско право које се непосредно односи на ствар, која је истовремено роба, разменљива и размењена на тржишту, не може бити друго него *стварно право грађанског права*. У којој мери је то стварно право ограничавано од осталих компонената социјалистичке својине, односно, да обрнемо питање, у којој мери и у ком обиму је оно грађанско стварно право, у то овде не можемо улазити. Али је оно стварно, субјективно грађанско право социјалистичког предузећа као правног лица (као и других социјалистичких правних лица), и постоји у све већем обиму уколико јача грађанскоправни субјективитет тих предузећа (24).

(24) Правна природа права управљања спорна је и у совјетској литератури као и у нашој. Неки совјетски писци, напр. Братус, истичу да је то имовинско право, но не смеју да повуку нужне конзеквенце из тога. Венедиктов долази у противречност кад у својим делима тврди с једне стране да је то „оперативно управљање“ предузећа, а с друге стране да су то овлашћења „држања, коришћења и располагања“ са ствари која се преносе грађанскоправним уговором. Он на тај начин грађанскоправни уговор сматра само пуким инструментом „управљања“ стварима предузећа у правом смислу те речи. Венедиктовљеву концепцију, са њеним логичким грешкама и противречностима, преузима у суштини код нас проф. Растовчан (види чланак „Наша социјалистичка изградња у свијетлу привредног законодавства“, Зборник Правног фак. у Загребу, 1951, стр. 224 и сл.). Он ипак узима да је то субјективно право предузећа (а тај проблем совјетски писци такође избегавају), али притом сматра да то право „обухваћа и власт на грађанскоправне и власт на административноправне акте“ да укључује „могућност предузимати и грађанскоправне и административноправне акте“ (нав. рад, стр. 231). Сличну концепцију, иако у блажој формулацији износи у свом чланку „Прилог проблематици опћенародне имовине и право управљања том имовином“ Архив, бр. 1/52. Ова дефиниција је сасвим нејасна. У ствари по тој дефиницији право управљања није неко субјективно право, већ неки

Из такве концепције права управљања излази да постоји државина права управљања, тачније речено државина из права управљања или државина упоредо с правом управљања, исто онако као што постоји и државина својине, службености или свакога другог стварног права у грађанском праву. Управо зато што правни промет не мора увек да се поклапа с економским прометом (а наша је полазна тачка да је грађанско право надградња над робом и функција робног промета) могуће је да једно предузеће набави купопродајним уговором или неким другим грађанскоправним послом право управљања, да купи право управљања од другог предузећа које нема правни основ, односно које право управљања има фактички али не и правно. Предузеће које се у том случају јавља као купац има само државину тога права, има само фактичку власт над ствари у обиму права управљања, али не и право управљања као правну власт (25). Ситуација је дакле потпуно слична оној кад неко прибави својину од невластника, па стога ни сам не може постати власник прибављене ствари, већ само држалац.

Овај проблем, разуме се, није само теориски. Он се намеће у пракси с врло великом актуелношћу, нарочито од око пре две године, откада су и основна средства предузећа у промету и откада се грађанскоправним пословима преносе с једног предузећа на друго потпуно (напр. купопродајом) или делимично (напр. закупом, послугом, привременим коришћењем).

Наша теорија стоји неприпремљена пред тим проблемом, иако се већ у пракси наше арбитраже уобличавају нека гледишта. Да бисмо ово илустровали наведићемо неколико случајева из наше

омнибус, нека општа правна могућност предузећа да предузме разне грађанскоправне и административноправне акте на стварима додељеним из општенародне имовине. У свом чланку „Још о општенародној имовини“, Архив, бр. 1—2/53, полемичују са проф. Јокановићем и Финжгаром, проф. Растовчан побија тврдњу да је право управљања стварно, својинско право, и тврди да „право управљања обухваћа и потраживања привредних предузећа...“ То је међутим слично као кад бисмо тврдили да својина обухвата и купопродајни уговор којим се преноси!

Ми смо стално у својим радњима истицали да је право управљања стварно, апсолутно право све дотле док је предузеће самостално правно лице са самосталном имовином. Оно управо чини базу те имовине. На економску основу права управљања као и на ограничења тога права од стране других компонената социјалистичке својине указали смо у свом чланку „Правни аспект Нацрта уредбе о управљању основним средствима привредних организација“ у часопису Економист, бр. 5/53.

(25) Незгодно звучи кад се каже „купио право управљања“. Овај израз још је необичајан јер се још нерадо увиђа конзеквенца околности да се купопродајним уговором исто онако преноси право управљања као што се преноси и право својине. Често пута се из општеполитичких обзира каже да је штетно да се предузећу признаје „својинско право“. Та бојазан настаје због тога што се притом мисли на „апсолутну“ својину из буржоаског права. Али ако се правнички анализирају ствари, онда ће се видети, да се, иначе заиста незгодан израз „својинско“ право, употребљава у вези с правом управљања као синоним стварног права. О томе опширније у нашем чланку наведеном у претходној примедби.

Нејасноћи доприноси и неадекватност, непрецизност израза „право управљања“. Тим изразом, поред грађанскоправног појма, означава се и једно друго, јавно, политичко, самоуправно право радног колектива предузећа, које додуше има везе и са грађанскоправним појмом права управљања, али је од њега ипак потпуно различито.

арбитражне праксе уз напомену да су такви спорови данас чести управо због неискристалисане теорије и непостојања прописа из те материје.

Градско предузеће за млекарство у месту М. у Македонији тужи грађевинско предузеће „Бетон“ у месту С. у Македонији ради повраћаја три електромотора које је тужени „Бетон“ јуна 1951 био дао на послугу правном претходнику тужиоца. Октобра исте године тужени „Бетон“ тражио је и добио од тужиоца те електромоторе „на привремену послугу“ и пошто их је задржао, тужилац је поднео тужбу. Градска арбитража у С. својом одлуком бр. 423/52 стала је на становиште да се спорни електромотори могу сматрати основним средствима и тужиоца и туженог (!), пошто их је тужилац стекао од свога правног претходника и унео у списак својих основних средстава. Главна арбитража је својом одлуком бр. 2176/53 поништила ту одлуку правилно установавајући да су спорни електромотори основна средства туженог „Бетона“ а да тужилац не може да докаже правни основ којим је стекао право управљања над тим средствима. (А тужилац није тражио повраћај машина на основу евентуалног уговора о послужу чији је рок иначе био неодређен.)

Тужилац „Боснаплот“ у месту Д. у Босни тужи Предузеће за прераду воћа у месту Гр. ради повраћаја 25 каца. Те каце је тужени узео од тужиоца августа 1953 на основу акта Секретаријата за привреду и комуналне послове народног одбора у месту Гр. којим се тужени овлашћује да каце узме на употребу. Окружна арбитража у месту Т. својом одлуком бр. 2037/53 одбила је тужиоца од тражења позивајући се на наведено решење Секретаријата за привреду којим се каце додељују туженом на „употребу“. Главна арбитража својом одлуком бр. 3221/53 поништила је ову одлуку са разлога што је решење Секретаријата за привреду неправилно, јер оно по прописима не може служити као основ за стицање основних средстава, док је неспорно да су се те каце пре тога налазиле у својству основних средстава код тужиоца.

У овим двама одлукама је карактеристично лутање нижих арбитража. Грешке у одлукама окружних арбитража долазе отуда што имају погрешну концепцију, односно што уопште немају јасну концепцију о правној природи права управљања. (Разуме се ове су грешке типичне, њих чине и друге арбитраже, две наведене одлуке су изабране само случајно, само ради илустрације.) С друге стране Главна арбитража је могла да реши ове спорове само тако што је фактички узела да је право управљања грађанско, апсолутно стварно право код које постоји државина. Иако у нашем позитивном праву још нема прописа о заштити тога права аналогно реивиндикацији и државинским тужбама код својине, у горњим одлукама аналогно је примењен један вид публицијанске тужбе (*actio Publiciana in rem*): основна средства су досуђена оној странци која их је несметано држала кроз дужи период, односно којој противник није могао да истиче јачи основ за државину основних

средстава, не улазећи у доказивање пуног правног основа на основно средство, тим пре што државина, док се супротно не докаже, претпоставља и правни основ за државину.

У следећој пресуди још ће се јасније видети државинско-тужбени карактер спора о основном средству. Тужилац „Овчар Бања“, грађевинско предузеће у Овчар Бањи, тужи фабрику цемента у Беочину ради повраћаја једног багера. Тужилац је био узео у закуп тај багер од једног другог грађевинског предузећа, чије он основно средство сачињава, па је дао на привремену употребу Управи за производњу грађевинског материјала. Али поменута Управа није вратила закупцу багер већ га је, неовлашћено, пренела на тужиоца као основно средство. Окружна арбитража у Београду својом одлуком бр. 8193/53 обавезала је, сасвим правилно, туженога да багер врати тужиоцу. У овом случају тужилац никако није правни титулар основног средства, али као купац он је његов држалац. Затим тужилац уопште није у непосредном правном односу с туженим, јер је багер дао Управи а не тужиоцу, али пошто се багер налазио код туженога он се сматра легитимисаним за државинску тужбу.

Друго је питање да ли је потребно да се и пред арбитражом конституише нарочити сумаран поступак по државинским тужбама, као што је то случај пред редовним судовима, а који би поступак био различит од поступка по споровима у којима се расправља и право на основно средство, или да то остане нека врста публицијанске тужбе у којој се расправља и питање фактичког, државинског односа заједно с правним питањем. Установа наше арбитраже још је млада, у многим проблемима она још тражи пут, а природа права управљања такође је још спорна, још се оспорава у теорији њен стварноправни карактер. Тим је интересантније и управо служи као одлучан аргуменат за решење тога теориског питања околност што је наша арбитража такође и емпириским путем потврдила стварноправни карактер тога права и тиме и могућност његове државине, као и могућност државине евентуалних других стварних права која деривирају из права управљања.

Ово становиште изрекла је арбитража на још јаснији начин у својој одлуци бр. 1252/53 којом је потврдила могућност стицања права управљања и *одржајем*. А чим се признаје одржај признаје се и државина. У том спору тужилац, градски одбор ССРН у Винковцима, тражи повраћај линотип-машине за слагање од туженог штампарског предузећа „Пламен“ у Сл. Броду. Тужени је приговорио да је та машина била предата његовом правном претходнику 1945, и да су је и он и његови правни претходници држали до 1953, кад је тужба и била поднета. Републичка арбитража у Загребу одбила је тужбу тврдећи да је машина одржајем постала основно средство туженога. Главна арбитража додуше поништила је ту одлуку јер није било рашчишћено питање основа стицања и питање савесности туженога, али је изрекла да је у начелу могуће стећи одржајем основно средство.

Из изложенога дакле видимо да је и право управљања схваћено као грађанско право једно стварно право које се преноси правним прометом као и друга стварна права те да се и оно јавља не само у облику правне власти него и државине, фактичке економске власти социјалистичког предузећа као правног лица.

Др. Андрија Гамс

О СПОРОВИМА ЗА РАЗВОД БРАКА ПРЕД ОКРУЖНИМ СУДОМ У САРАЈЕВУ

Предмети за развод брака Окружног суда у Сарајеву а посебно они из 1946 године пружају богат и разноврстан материјал за право и правну социологију из области породичног живота. Вјероватно да се такав материјал не може добити ни у једном другом суду не само ван граница Босне и Херцеговине него ни у оквиру ових граница. То је свакако због положаја ове покрајине која је вијековима служила као поприште свих могућих борби и утицаја а који су долазили са свих страна. Све се то најоштрије одражавало у Сарајеву и његовој околини, као центру ове покрајине.

Породица је посљедње упориште у којој су се најдуже сачували трагови ових утицаја а они се осјећају у великој мјери још и данас. Под утицајем појединих конфесионалних права која су била на снази до доношења Основног закона о браку створен је овдје и један посебан менталитет који се разликује од једне вјероисповјести до друге. У извјесној мјери овдје се осјећа и међусобни утицај као посљедица чињенице што су припадници ових вјера живјели помијешани једни с другим.

Та разлика у породичним односима и у схватањима најбоље се уочава кад је посматрамо под углом нашег новог породичног права, подједнако обавезног за све грађане наше земље. То се нарочито примјећује у односу на питање о раскидљивости брачне заједнице, као и на питање ко и под којим условима има право да тражи развод брака.

Ограниченост простора нам не дозвољава да у овом раду изнесемо све што нам овај материјал даје и што би било од интереса да се изнесе. Зато ћемо се осврнути само на оно најосновније, како би подаци из 1946, као преломне године у нашим породичним односима, послужили за поређење података из следећих година.

Број бракоразводних предмета Окружног суда у Сарајеву у упоређењу са осталим грађанским предметима из 1946 заиста је велик и несразмјеран. Тако од 1236 уписаних предмета на тужбе за развод брака отпада 932, а на све остале 304. Од броја бракоразводних предмета прегледали смо 676 а остали су спојени с одговарајућим списима из других година. Стога ће се ова анализа и подаци односити само на оних 676.

Прије свега напомињемо да се овдје ради углавном о браковима закљученим по вјерским прописима и пред органима појединих вјерских заједница. Само су 33 брака закључена у грађанској форми и то 29 пред нашим органима власти а 4 по прописима мађарског брачног права које је важило у Војводини.

Ако упоредимо број тужби за развод брака које су поднијели становници града у овој години са тужбама поднесеним од стране становника села, видјећемо да је разлика између њих несразмјерно велика на штету оних првих. Од поменутог броја тужби на грађане отпада 490 а на сељаке 186, иако је на територији овога суда два пута већи број становника на селу него у граду. Тако би на 1000 становника у граду долазиле 3,2 тужбе а на селу 0,6.

При подјели становништва на грађане и сељаке, служили смо се критеријумом да су грађани они брачни другови чије је последње заједничко пребивалиште односно боравиште било у граду или сједишту среза. Тако су у сељаке урачунати сви они чије је последње пребивалиште било ван града или сједишта среза. Међутим, треба имати на уму да на територији Окружног суда у Сарајеву има неколико индустријских центара који се налазе ван града и сједишта среза, а у којима живи велики број грађана. Исти је случај са службеницима и намјештеницима, запосленим код железнице или у другим установама ван града. Примећује се да између ових долази чешће до развода брака него код оних са села.

Осим тога треба да се истакне и то да се уствари од становника села разводе углавном само они који су настањени око градова, индустријских центара и саобраћајних раскрсница. Иначе су врло ријетки случајеви да развод траже становници удаљених и забачених села.

Кад је ријеч о овим тужбама, напомињемо још и то да су оне почеле да стижу Суду прије ступања на снагу Основног закона о браку и то од првог дана 1946 године, а у смислу прописа Закона о уређењу народних судова. Може се рећи да је релативно највећи број тужби стигао Суду од момента кад се сазнало за доношење Закона о браку па до његовог ступања на снагу. У највећем броју ове су тужбе подносили они чији је брак постојао само још формално а стварно је престао да важи већ прије више година. То је најбољи доказ колика је била потреба за доношење закона о браку који усваја принцип разрјешивости брачне заједнице.

Упада у очи да ове прве тужбе у највише случајева брачни другови подносе споразумно. Стога је суд углавном само по њима поступао и доносио своје одлуке, док је оне друге одлагао до ступања на снагу Закона.

Од каквог је утицаја сложеност и развијеност друштвених и економских односа на пораст броја развода односно тужби за развод брака, види се и у случају поређења броја тужби за развод брака по појединим срезовима. Тако на град Сарајево долази 448 тужби на 97.144 становника, што долази на сваку хиљаду становника 4,8 тужби; на град и срез Зеницу 66 тужби на 50.343 становника (на

хиљаду по 1,3 тужбе); на срез Високо 59 на 56.534 становника (на хиљаду 1 тужба); на срез Сарајево 49 на 55.048 становника (на хиљаду 0,9 тужби); на срез Фочу и Калиновик 24 на 46.321 становника (на хиљаду 0,5 тужби); на срез Горажде 20 на 31.570 становника (на хиљаду 0,6 тужби); на срез Вареш 20 на 18.806 становника (на хиљаду 1,1 тужби); на срез Фојницу 17 на 29.668 становника (на хиљаду 0,6 тужби); на срез Рогатицу и Соколац 17 на 41.758 становника (на хиљаду 0,4 тужбе) и на срез Вишеград 12 тужби на 32.728 становника што на сваку хиљаду опада 0,3 тужбе (1).

Релативно већи број тужби који се појављује у Зеници и Варешу, по нашем мишљењу, долази отуда што су ово већи индустријски центри. Напротив, релативно мањи број у сарајевском срезу је због тога што је сједиште његовог среза на туђој територији, у граду Сарајеву.

Као што се види из слиједећих података, жена се теже одлучује за развод брака а и кад поднесе тужбу радије од ње одустаје него муж, иако објективно узевши она има више законских разлога за развод брака него он. Изнесени подаци као и општи утисак који се добива приликом разматрања тужби у питању, намећу закључак да је брак за жену од много већег значаја и да она за њим много више тежи него мушкарац. То долази не само као последица њеног друштвеног положаја и услова под којима живи него и због њене физичке и психичке конституције.

Од броја поднесених тужби муж је поднео 332, жена 270 а споразумно су поднијели 65. Од 200 случајева у којима су брачни другови одустали од тужбе и наставили заједнички живот, на мужа опада 79, на жену 117, а на обоје 4 случаја. Притом треба имати у виду још једну чињеницу а то је да је услед ратних страдања број жена у 1946 био доста већи од броја мушкараца. На пример у граду Сарајеву те године је број жена био већи готово за 10.000 (наиме 53.423 и 43.721).

Од поднесеног броја тужби до развода брака је дошло у 422 случаја. У 146 случајева брак је разведен без ичије кривње, док су у осталим случајевима брачни другови проглашени кривим и то било оба или само један од њих. Тако је муж крив у 81 случају, жена у 109, а обоје у 41 случају. Осим тога у 30 случајева муж је проглашен кривим иако је фунгирао као тужилац а у 15 случајева жена у истој улози.

Супротно горњим подацима, ми немамо утисак да жена уопште узевши са својим владањем и начином живота чешће доводи у питање брак него муж. Нама изгледа да горња разлика у погледу

(1) Статистички подаци који се односе на број становника на територији Округног суда у Сарајеву, узети су из Завода за статистику за град Сарајево. Подаци о броју становника у граду Сарајеву оснивају се на попису из 1946 који је извршен у овом граду. Међутим, што се тиче броја становника за срезове и за град Зеницу подаци се базирају на општем попису извршеном 1948 на цијелој територији ФНРЈ. Стога се извршена поређења морају узимати са извјесним корекцијама које резултирају из разлике броја становника у 1946 и 1948, између броја тужби у 1946 и броја становника у 1948.

броја развода за које су супрузи криви, проистиче из чињенице што су повреде брачних дужности од стране жене уочљивије и што се с обзиром на њен друштвени положај теже прикривају него што је то случај с мужем. Између осталих доказа ми би навели само то да је за вријеме рата — што се јасно види из предметних списа — жена обично остајала код куће, док ју је муж напуштао као војник. И док је жена за читаво то вријеме остајала стално мањевише у истој средини која је пратила њено владање и начин живота, то није био случај с мужем, а да и не узимамо у обзир неједнако гледање на њихов начин живота.

Под одустајањем од тужбе треба разумијети не само одустајање у ужем смислу него и мирења до којих је дошло ван суда па и она која су саопштена суду односно изјављена пред судом али нису дошла као посљедица интервенције суда. Овдје улазе и предлози да поступак мирује, као и случајеви по којима је суд казао рочиште али се странке нису одазвале, иако су уредно позване.

У вези са одустајањем од тужби треба истакнути да се овдје не ради увијек о неким лакшим и незнатнијим или лакомисленим и безразложним случајевима, иако има и таквих. Напротив, објективно узевши овдје има врло тешких случајева па и тежих од оних у којима се брак разводи (2).

До измирења пред судом и уз његову интервенцију дошло је само у 10 случајева.

Суд је својом пресудом одбио само 54 тужбе.

Анализа списа доводи још до једног утиска или боље речено увјерења, а то је да су дјеца најјача и најтрајнија веза између мужа и жене. Нагон за раћањем је заиста јак. Свуда гдје нема дјеце, брачни другови у тужбама за развод брака између осталих разлога наводе и околност да у браку нису имали дјеце. Нису ријетки случајеви да је то главни па и једини мотив тужбе. То се нарочито запажа у тужбама које подносе становници села. Док у неким случајевима неимање дјеце ремети брачне односе и доводи до неподношљивог заједничког живота, у другим они због тога траже развод брака иако су врло лијепо и сложено живјели. Брачни другови су нестрпљиви у очекивању порода па се већ у првим мјесецима обраћају лијечнику за савјет и испитују да ли је неко од њих „крив“ за то. То је правило које важи већ и на селу. Стога често пута жене са села траже развод брака само из разлога што са мужем немају дјеце а оне као здраве и младе хоће да раћају (264). Под притиском нагона за раћањем, жена се не ријетко одлучује и на прељубу. Штавише она то понекад чини и ради тога да би удовољила неодрљивој жељи мужа за дјецом. Интересантан је у том смислу случај једне жене која у тужби истиче да са мужем није

(2) В. спис Окружног суда у Сарајеву број По 131/46. — Будући се сви цитирани бројеви односе на списе поменутог суда из 1946 са ознаком По, то ћемо у даљем тексту у заградама наводити само бројеве цитираних списа.

имала дјеце, али их има с другим из ванбрачних односа па тражи развод брака са првим да би могла ступити у брак са оним другим (913).

Ситуација мужа у вези са овим питањем је другачија, кад му је жена нероткиња. Он ову ситуацију обично рјешава на тај начин што ће својим поступком према жени (а и тјерањем) присилити је да она тражи развод брака или ће пак настојати да је уз извјесна обећања наговори да споразумно траже развод брака (953). Тако имамо случајева да се муж обавезао на издржавање жене доклегод је жива и да јој је уступио извјестан дио своје имовине у виду поклона или тестаментa, само да пристане на развод брака (810). Увиђајући тежину положаја свога мужа и пристајући на развод брака, једна жена истиче како је сва родбина њеног мужа побигена за вријеме рата и да она разумије његову жељу за дјецом (429).

Међутим, оваква погађања и споразуми код суда наилазе на разумијевање само онда ако је неимање дјеце у смислу чл. 56 Закона о браку довело до немогућности брачног живота, што није био увијек случај.

Иначе, упоређујући број тужби за развод брака у којем је било дјеце са оним гдје је није било, број ових других је много већи. Тако од 676 поднесених тужби свега је 254 које се односе на бракове с дјецом. Од тога је суд развео брак само у 158 случајева, одбио је тужбу у 23 случаја а странке су одустале од 73.

Разматрајући ове предмете човјек добива утисак да мајка има много јачи осјећај љубави и да је она много пожртвованија од оца према дјеци. Од 254 тужбе чије странке имају заједничку дјецу, 135 је поднио муж као отац, 96 жена као мајка а 23 обоје споразумно. Од оних које је поднио муж брак је разведен у 83 случаја, у случајевима гдје је тужилац жена разведено је 58 бракова а тамо гдје су подносиоци тужбе и једно и друго дошло је до развода у 17 случајева.

Муж је одустао од тужбе у 36 случајева а жена у 37.

Суд је одбио 23 тужбе.

Суд је повјерио дјецу мајци на чување, васпитање и издржавање у 40 случајева, оцу у 49 а у 2 случаја одлучио је да се дјеца повјере дому на васпитање. Међутим, у 59 случајева дјеца су остављена на чување и васпитање мајци а оцу је наређено да доприноси за њихово издржавање мјесечно по 200-600 динара. У два случаја је дјецу повјерио оцу и одредио да мајка доприноси за њихово издржавање по 200 динара. За ону која су повјерена дому одредио је да оба родитеља доприносе за њихово издржавање и то сваки напосе по 300 динара.

У 13 случајева странке имају понуљетну дјецу која се понекад појављују као свјedoци у бракоразводном спору својих родитеља и обично свједоче у прилог мајке.

Мајка се готово без изузетка бори да дјеца остану код ње па и онда када су њене прилике очигледно врло тешке. Као што

се она ријетко кад равнодушно односни да ли ће суд повјерити дјецу оцу или њој, за оца се исто тако може рећи да се он опет ријетко кад свесрдно бори да дјеца буду њему повјерена.

У првој години трајања брака брачни другови су поднијели тужбу у 46 случајева, у другој у 57, у трећој у 51, у четвртој 51, у петој у 42, у шестој у 43, у седмој у 41, у осмој у 31, у деветој у 36, у десетој у 28, у једанаестој у 29, у дванаестој у 20, у тринаестој у 15, у четрнаестој у 11, у петнаестој у 17, у шеснаестој у 8, у седамнаестој у 12, у осамнаестој у 13, у деветнаестој у 12, у двадесетој у 14, у двадесетпрвој у 9, у двадесетдругој у 6, у двадесеттрећој у 4, у двадесетчетвртој у 3, у двадесетпетој у 3, у двадесетшестој у 2, у двадесетседмој у 6, у двадесетосмој у 4, у двадесетдеветој у 2, у тридесетој у 2, у тридесетчетвртој у 2, у тридесетшестој у 1, у тридесетосмој у 1 и у четрдесетчетвртој у 1 случају.

У 60 тужби није назначена година закључења брака.

Ови подаци у цјелини не би могли да послуже као правило по коме би се могла вршити предвиђања у којим све годинама свога трајања брак може да дође у критичну ситуацију. То стога што се са доношењем Основног закона о браку први пут пружа прилика нашим грађанима да траже развод брака који им не одговара. Зато је 1946 као преломна година на првом мјесту послужила онима чији су бракови постојали само формално. Постоји изузетак за муслиманске бракове и то само за оне код којих се муж појављује као тужилац, јер је само муслиман, а не и муслиманка, могао готово неограничено да раскине или боље речено да откаже брак и прије Закона о браку.

Стога прогноза о критичним годинама за брак моћи ће се вршити само на основу података из слиједећих година судске праксе.

Посебно ћемо се задржати на неким подацима града Сарајева, јер за остала мјеста не располажемо с потребним статистичким подацима о броју становника.

У граду Сарајеву 1946 закључено је 1.587 бракова, а као што је истакнуто, ове исте године поднесено је 448 тужби за развод брака и од тога је разведено 263, суд је одбио 33 тужбе а странке су одустале од 123.

Те године је у Сарајеву било 97.144 становника. Према томе на сваку хиљаду становника долази 16,4 закључена брака, 4,5 поднесених тужби и 2,7 разведених бракова.

На муслимане којих је те године било 66.095 отпада 199 тужби и 94 разведена брака или на сваку хиљаду 3 тужбе и 1,4 разведена брака; на православне којих је било 18.861, 105 тужби и 78 разведена брака или на сваку хиљаду 5,8 тужби и 4,3 разведена брака; на римокатолике којих је било 20.527 отпада 106 тужби и 81 разведен брак или на сваку хиљаду 5,3 тужбе и 4 разведена брака и на Јевреје чији је број износио 1.135, долази 9 тужби и 7 разведених бракова или на хиљаду 8 тужби и 6 разведених бракова.

Странке су одустале и то муслимани у 83 случаја, православни у 16 случајева, римокатолици у 18 случајева и Јевреји у 2 случаја.

Суд је одбио код муслимана 17 тужби, код православних 10, код римокатолика 4 и код Јевреја 1.

На ову разлику по вјероисповјестима бесумње је утицала и чињеница да се римокатолици уопште нису могли да разводе, православни само из одређених разлога, муслиманка само ако је то право за себе уговорила приликом склапања брака и муслиман да је могао да се разведе готово без икаквог стварног разлога.

Чињенице које мотивишу тужбе за развод брака и због којих је у конкретним случајевима брак разведен јесу и многобројне и разноврсне.

Од свих се најчешће наводи одржавање ванбрачних односа са трећим лицима супротног пола. Одржавање ових односа као разлог за развод брака наводи се више него у свакој другој тужби. Од 343 случаја у којима се говори о прекршају обавезе на вјерност, 142 се приписују мужу, 143 жени а 58 и једном и другом.

Посматрано са моралне тачке гледишта као и с обзиром на околности под којима се криши обавеза на вјерност, упада у очи да се према овој брачној дужности другачије односе становници села него града, другачије жене него мушкарци.

Оно што већ на први поглед постаје јасно јесте то да већина жена, а нарочито оне са села, ступају у ванбрачне односе тек онда кад напусте мужа, прецизније речено кад дође до фактичког прекида брачне заједнице или пак кад у тој заједници не нађу ни оно најосновније што треба да пружи сваки брак онима који се налазе у њему. То се напротив не би могло рећи за мужеве па ни за оне са села који су се огријешили о вјерност према својој жени. Док је напријер у граду нешто већи број оних које, добро речено, „варају“ свога мужа, то је на селу још увијек изузетак.

Разлика између прељубе извршене по фактичком прекиду брачне заједнице и оне која је учињена док та заједница још и фактички постоји, огледа се и у формулацијама с којима се та разлика у тужбама за развод брака подвлачи. Тако се за жену у првом случају вели да се „преудала“, а за мужа да је „довео“, „узео“ или „нашао“ другу. Пракса Окружног суда у Сарајеву у раздобљу о коме је ријеч такође прави разлику између двије врсте прељубе, иако не изричито. То се јасно види у случајевима у којима се рјешава питање кривње за развод брака. Суд напријер врло често прелази преко чињенице што је брачни друг након напуштања брачне заједнице засновао ванбрачну заједницу. Он се на исти начин односи и у случајевима кад један од брачних другова ступи у ванбрачне односе након што је његов супруг то исто учинио већ раније.

Послије горње чињенице странке се у својим тужбама за развод брака најчешће позивају на самовласно, фактичко раскидање брачне везе од стране једног од њих. Ту се ради како о спора-

зумном разилажењу и напуштању у ужем смислу тако и о изгоњењу једног супруга од стране другог из заједничког стана.

Муж је напримјер напустио жену у 57 случајева, а жена мужа у 179. Напротив, муж је отјерао жену у 27, а жена мужа у 7 случајева.

Кад би субјективни моменат играо одлучујућу улогу, заједнички стан би требао да напусти онај супруг који теже подноси заједнички брачни живот. Међутим, полазећи од правила које још увијек важи да се жена „удаје” и да је „доводе” у кућу мужа, она је присиљена да напусти мужа кад је за њу заједнички живот немогућ и кад има гдје и коме да се врати. За то имамо потврду у ријечима једне жене која истиче да би она напустила брачну заједницу још и раније, али није имала куда оцу на очи (334).

Да је овдје врло важно и питање на коме је стан или ко је сопственик стана па и то ко је сопственик покућства и намјештаја, види се по томе што муж на селу није ни у једном случају напустио заједнички стан односно своје домаћинство, него кад не трпи жену, он је тјера, као што жена тјера мужа у таквим случајевима ако је кућа њена.

У градовима има случајева да је муж напустио жену, јер он није тако везан за заједнички стан као онај на селу. Стога су у граду и ријетка тјерања супруга из заједничког стана.

Истина, има и таквих случајева гдје је муж напустио своју властиту кућу, јер му је заједнички живот постао неподношљив (480). Забиљежени су и случајеви у којима је један супруг истјерао другог из његове властите куће (448 и 790).

Међусобно физичко обрачунавање брачних другова такође спада у разлоге који се често наводе у тужбама за развод брака. Иако је туча својствена мужу који помоћу ње држи жену у потчињености, овим средством се понекад и жена служи против мужа. Ту и тамо супрузи се и узајамно туку и то пред својом дјецом која највише трпе од овог крајњег примитивизма. Тако је напримјер муж тукао жену у 105 случајева, жена мужа у 8, а у 4 случаја они су се узајамно тукли.

Ова физичка обрачунавања су често пута врло тешка па и опасна. Једна се жена на пример тужи да ју је муж избод ножем и да је једва остала жива (54). Друга наводи да ју је муж толико истукао да је два месеца лежала болесна (560). Трећи је тукао ужем којом је три дана киселио у води (678). Једној жени муж је сјео на стомак и тукао је па је последије тога побацила (407). Иначе има више случајева у којима се жене жале да су побациле јер их је муж тукао (438, 892 и 1131).

У случајевима гдје жена туче мужа, понекад она то чини уз помоћ своје мајке (628), дјеце, сестре па и зета (696).

Једна сведокиња исказује пред судом да јој се тужиља жалила како ју је муж тукао и прије ступања у брак, с напоменом да би била сретна када би то било мјесечно само једанпут (314).

Несталост као узрок за развод брака је такође честа појава у тужбама за развод брака. Као посљедица рата она се манифестује на тај начин што је тужени брачни друг нестао као припадник SS трупа, као усташа, четник, домобран или је пак одведен од Нијемаца и усташа, или се повукао с овим или је страдао у логору. Овдје се углавном ради о мужевима а има и жена које су не само одведене као сараднице народноослободилачког покрета него су се неке повукле са окупатором (946).

Број тужби због несталости износи 56.

Нису ријетки случајеви у којима се развод брака тражи због сталног и прекомјерног уживања алкохола од стране мужа. Таквих случајева има 56. Ево на примјер како једна жена формулише своју тужбу у том смислу: „Толико је одан пићу да сам га више пута налазила у каналима мртво пијаног. Спашавала сам га, вукла, прала и чистила од блата и све то трпјела. Због пића је отпуштен из службе па смо живјели од милостиње сусједа. Прошлог мјесеца сам сакупила добровољног прилога 210 динара, да бих подигла следовање, али ми је он овај новац отео и попио а мене и моје дијете из првог брака отјерао” (81).

У 4 случаја се наводи као разлог за развод брака опијање жене. Тако један муж истиче у тужби како му се жена одала прекомјерном уживању алкохола, како иде по биртијама и опија се, касно долази кући а понекад уопште и не долази и да је једну ноћ пијана преноћила у свињцу. Суд је овај случај оквалификовао као нечастан живот и брак развео по чл. 59 Закона о браку (1057).

Живот у заједници с родитељима, а нарочито с мајком мужа, често ствара брачни живот неподношљивим. Жена на примјер у 47 случајева тражи развод брака из разлога што не може да живи с родитељима свога мужа, а он неће да се растави од њих. У 9 случајева је то исто учинио и муж због женине мајке.

Због родитеља супрузи долазе у врло тешке ситуације тако да се један супруг и физички обрачунавао с родитељима другог супруга. Тако је у једном случају зет убио таста (25). Тај сукоб је нарочито чест и оштар између жене и мужеве мајке. Снаха и свекрва се подједнако не трпе и једна на другу је толико љубоморна да не поднесе ни најмању пажњу коју муж односно син чини према једној од њих. Пошто су родитељи, а посебно мајка, обично стари, болесни и у немогућности да самостално живе па ако муж држи њихову страну, то је довољно да створи несносну ситуацију између мужа и жене, што се често завршава разводом брака (320, 375, 750, 951 и 1034).

Нешто је слично и са дјецом из првог брака. Тако је жена тражила развод брака у 19 случајева због дјете њеног мужа, муж је на исти начин поступио у 9 случајева због женине дјете, а у 8 случајева је дошло до тужбе јер су обоје имали дјecu из првог брака коју су довели са собом у нови брак.

Тамо гдје један супруг има дјецу из првог брака, други супруг се осјећа запостављеним, јер његов брачни другт поклања више пажње својој дјечи него њему. Осим тога супруг са дјецом из првог брака у случају сукоба између његове дјеце и супруга, налази се на страни своје дјеце, што без сумње ствара размирице између брачних другова. Лијепо то каже један муж: „Заједно са женом сам подигао њеног сина из првог брака. Међутим, када је овај порастао више ме није трпио у својој кући у којој сам становао са његовом мајком. Жена је била на његовој страни па су ме под старе дане истјерали те сам се стар и немоћан нашао на улици без средстава за живот“ (898).

У случајевима гдје се нађу дјеца из првог брака и једног и другог супруга, између њих долази до сукоба који доводе њихове родитеље у ситуацију да се ставе на њихову страну, што опет проузрокује неподношљивост у брачном животу (310 и 1076). Штавише у једној тужби се истиче од стране једне жене како јој је муж тукао мало дијете из првог брака које је због тога подлегло (483).

Поред изнијетих чињеница на основу којих брачни другови траже развод брака, још се помињу, иако у мањем броју, и следеће:

1) Претјерана љубомора која се чешће и у јачој мјери јавља код жене него код мужа. Љубомора се више пута испољава, и то код жена, у приређивању сцена и шкандала. Она је нарочито наглашена код старијег супруга ако између њега и оног другог постоји велика разлика у годинама. Тако један муж наводи како му је омрзнуо живот због женине љубоморе (650); други, како га жена стално прати и уопште му не дозвољава да разговара са другим женама (459); трећи, како му је одредила улице којим има да одлази и долази кад иде на посао и кад се враћа с посла (335); четврти, како му је жена тражила од руководиоца установе да отпусти женске које с њим раде јер да ће га освојити (897); пети, како га је жена пратила и кад је случајно на улици проговорио с неким познаницама, она му је изненада скочила иза леђа за врат и лупила га шаком у нос (459 и 675), итд. итд.

2) Велика разлика у годинама у крајњој линији доводи до развода брака, као што се то добро види и из овог случаја: „Раставила сам се од првог мужа по наговору туженог, с тим да ће ме узети за жену. С њим сам живјела 16 година. Хранила сам га од своје зараде седам година кад је био без посла, али ме он сад оставља изнемоглу, болесну и без средстава за живот. Ја сам због њега оставила првог мужа и троје дјеце, а он мене оставља да би могао узети другу, млађу, јер сам ја од њега старија 13 година“ (769).

3) До немогућности заједничког живота долази и у случајевима ако су мотиви за склапање брака били нешто друго а не узајамна лична наклоност. Ти други мотиви који се овдје појављују јесу притисак родитеља или других ближих сродника, бједа

и добре имовинске прилике другог брачног друга (188, 329, 503, 509, 573, 620, 628, 630, 677, 945 и 1063).

4) Занемаривање једног брачног друга од стране другог, занемаривање дјеце и куће такође спада у честе појаве с којима се срећемо у овим тужбама. Тако се жене жале како их муж не изводи у друштво (13 и 261), слабо је издржава (265, 573, 631 и 836), не набавља јој одјећу и обућу (252, 265, 631 и 776), закашњава кући, мори је глађу и др. (169, 280, 507, 570, 629 и 643). С друге стране се мужеви бране како захтјеви и прохтјеви њихових жена прелазе границе њихових могућности. Тако један муж истиче како га је жена наговарала да иде у усташе јер њихове жене уживају и лијепо се носе (980).

5) Мужеви се опет жале да су им жене слабе домаћице, да не воде бригу ни о њима ни о дјечи, занемарују кућу и да они због тога често пута морају да кухају, чисте кућу, перу рубље, спремају дјецу, итд. (333, 402, 524, 677 и 801).

6) Као узрок за развод брака послужиле су ове болести: шизофренија (52, 135, 751 и 828), неизлечива падавица (268), неизлечива дрхтавица (57), живчана болест (792), паркинсонова парализа (43), туберкулоза лимфних жлијезда (454) и губа (1119).

7) Противприродни сношај (176 и 194).

8) Чињеница да жена није дошла у брак као дјевојка довело је до поремећаја брачних односа и на концу до немогућности заједничког живота па и до развода — а не до поништења — брака (513 и 1108).

9) У смислу члана 56 Закона о браку доводи до развода брака с једне стране неспособност мужа да у потпуности врши своју брачну дужност (1, 23, 151, 206, 218, 261, 276, 328, 778 и 908) а с друге, аверзија жене према мужу (1086). У којој се форми аверзија може да појави код жене према мужу, навешћемо само случај у коме жена није хтјела ни дјеце са својим мужем и кад је преко њене воље дошло до трудноће, она покушава да се ријеши плода побачајем, а кад јој ни то није пошло за руком, она одмах послје порођаја напушта и мужа и дијете, изјављујући да мрзи и њега и његово дијете (541 и 1034).

10) Побачај (700).

11) Неслагласност нарави, разлика у погледима на свијет у васпитању и другачији обичаји и начин живота, неразумијевање, неслагање и друге разлике које се испољавају у међусобним односима брачних другова врло се често истичу уз остале узроке, као њихов узрок или посљедица (329, 391, 417, 1059 и 1062).

12) За многе наведене чињенице које се наводе као разлози због којих је дошло до немогућег заједничког живота, брачни другови истичу да су оне посљедица тешких материјалних прилика. Тако на примјер брачни другови из материјалних разлога узимају подстанаре који им на крају крајева разарају брачну срећу и проузрокују развод брака (131, 323 и 491).

13) Одвојен живот брачних другова је околност у којој они врло често гледају главни разлог поремећаја односа и на концу развода брака. Овдје се одвојеност живота појављује као посљедица избјеглиштва, служења у војсци, заробљеништва, дужег боравка у болници ради лијечења, затвора, одвојеног живота по потреби службе итд. Странке у 82 случаја истичу како су лијепо и срећно живјеле у браку док није дошло до одвојеног живота. Ево шта каже један заробљеник кад се вратио у домовину: „Док сам тако у заробљеништву patio, моја је жена живјела на великој нози са њемачким официрима. Немате појма како сам нестрпљиво очекивао час када ћу се након толико патњи вратити у своју домовину и видјети своју жена за коју сам живио и patio. Али сам се горко разочарао када сам чуо о веома прљавом и разузданом животу своје жене. Она је проиграла поштење и част брака“ (142). Тако се жали и једна жена: „Живјели смо у браку свега годину дана. Послије тога он је отишао на отслужење војног рока и када се након двије године вратио кући, није хтио да чује ни за мене ни за дијете“ (685). Друга вели: „Он је 1944 отишао у партизане и када се вратио, покушали смо да наставимо заједнички живот, али су настале свађе и одлучили смо да се разведемо“ (425).

14) Као разлог за развод брака наводи се и нераспоразум брачних другова око мјеста становања (419 и 424).

15) Осуда на казну се такође помиње као узрок за развод брака (62 и 1158), и

16) Узајамна одвратност и нетрпељивост (31).

Не примјећује се нека велика разлика у односу на разлоге за развод брака између оних које наводе брачни другови са села и оних из града. Та разлика би се могла односити једино на тежину наведених чињеница и на околности под којима је дошло до стварања разлога, о чему је већ било унеколико ријечи. Неимање дјеце на селу се јаче истиче него у граду, а нарочито мушке. У једном случају је тако муж тражио развод брака због тога што му је жена рађала само женску дјецу (890). Жене са села се нарочито жале како им мужеви упропаштавају имовину (412). Осим тога неспособност за вршење брачних дужности као и одбијање од стране брачног друга да ту дужност врши, много се више истиче на селу него у граду (180, 198, 328, 778 и 908). У тужбама које подносе становници села нема ни говора о сталном и прекомјерном уживању алкохола, о закашњавању мужа, ни о љубомори.

Иначе, број тужби је готово исти и мужа и жене. Тако је муж поднио 95 а жена 91.

Кад је ријеч о узроцима за развод брака уопште, потребно је да се истакне да има случајева у којима су брачни другови покушали да дође до развода брака на основу инсценираних бракоразводних узрока. Један муж на примјер тражи развод брака и наводи како му је жена навела стричевића на обљубу и да је то исто покушала и са његовим рођеним братом. Међутим, доказано је да је то све инсценирано (574).

На крају да наведемо неколико случајева који су у односу на остале а и иначе интересантни и чудни:

1) „Примијетио сам, вели муж, 1942 да ми је жена носећа, а тада сам имао 78 година и према лијечничком увјерењу био сам због старости неспособан за оплођење. Ја сам својој жени, која је од мене много млађа, приликом вјенчања рекао да се може забављати с другим ако јој то треба, али да нећу туђе дјеце. Међутим, она ми је родила туђе дијете и тиме ме осрамотила пред мојом већ старом дјецом и унучадима па тражим развод брака“ (480).

2) Прогањана од маћехе, дјевојка од 15 година удаје се за мужа од 45 година. Након 15 година заједничког живота, кад је њему било 60 а њој 30 година, у 1944 години због немогућности да издржаје жену и двоје дјеце, муж ту дјецу препушта жени да се брине и за њих и за се како зна. Она иде и води дјецу другом са којим заснива ванбрачну заједницу која траје двије године. На расправи за развод брака појављује се и тај други и изјављује да су његова дјеца за вријеме рата помрла и изгинула па он уз жену прима и ово двоје дјеце. Он уједно прима на издржавање у своју кућу и првог мужа своје ванбрачне жене, јер је стар, неспособан и без игдје икога (573).

3) Након 20 година трајања брака у коме су брачни другови изродили 13 дјеце, муж тражи развод брака, јер се заљубио у другу. Да би приволио жену на развод брака нуди њој, њеној мајци и дјечи сву своју покретну и непокретну имовину (куће, штале, башћу и 50 дунума земље) (262), и

4) У тужби за развод брака муж наводи да га је жена покушала да отрује, ставивши му у питу длака и ноката. Жена се међутим брани и истиче како је то учинила по наговору жена и то не у намјери да га отрује него да га привуче себи, јер га воли а он није више онакав какав је био у почетку (333).

Што се тиче издржавања жене, оно је постављено као захтјев само у 18 случајева а суд га је досудио у 15. То ниуком случају није последица доброг материјалног положаја жене нити неиспуњавања других услова који се за то траже.

Незнатан је и број случајева у којима се појављују адвокати као правни заступници странака. Они се појављују само у 46 случајева, иако је највећи дио тужби, одговора на тужбу, жалби и одговара на ово стручно састављен.

Такође је мали број жалби на пресуде. Странке су се жалиле свега у 29 случајева. Врховни суд је уважио само 6 а остале одбио. Јавни тужилац је поднио 23 жалбе од којих је уважено 5. Ове жалбе се више односе на питање кривње за развод брака, на питање дјеце и издржавања, него на то да ли постоје оправдани разлози за развод брака или не.

Суд се само у 103 случаја у својим одлукама позвао на одговарајући законски пропис, што је свакако било од негативнот утицаја на правилно доношење одлука. Иначе што се тиче правне стране његових одлука, то претставља посебно питање које би се

могло обрадити засебно од овог. Довољно је да се истакне на овоме мјесту да је готово сваки узрок за развод брака разматран кроз призму чл. 56 Закона о браку, иако се овај пропис не цитира.

Подаци о професији, социјалној припадности и школској спреми супруга, као и о годинама њихове старости врло су оскудни па се стога нисмо ни упуштали у њихову анализу.

Др. Алија Силајџић

ПОЈАМ СЛУЖБЕНОГ ЛИЦА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ*

1. Службено лице у кривичном праву јавља се као објект и као субјект кривичног дела. Међутим, кад се говори о појму службеног лица у кривичном праву, обично се првенствено, ако не и искључиво, мисли на службено лице као субјекта-извршиоца кривичног дела. То је због тога што је мањи број кривичних дела код којих је службено лице објект у упоређењу са оним кривичним делима код којих је службено лице субјект кривичног дела.

Без обзира на ово, при постављању и утврђивању појма службеног лица у кривичном праву, проблем се мора обухватити у потпуности на тај начин што ће се узети у обзир и појам службеног лица као објекта кривичног дела, па макар у једном сумарном излагању.

По Кривичном законик у, службено лице се спомиње као објект код следећих кривичних дела: 1. Убиство претставника народне власти и друштвене организације (чл. 103, ст. 2), 2. Спречавање службеног лица у вршењу службене радње (противстајање и принуда на службену радњу, чл. 289), 3. Учествовање у томили која спречи службено лице у вршењу службене радње (чл. 290), и 4. Позивање на отпор (чл. 291).

Сем тога, код извесних кривичних дела, иако службено лице код њих није објект кривичног дела, у њихов појам улази службено лице као елемент или обележје кривичног дела. Тако напр. то је случај код кривичног дела непослушности према наредби за удаљавање (чл. 292), скидања или повреде службеног печата или знака (чл. 294), одузимања или уништења службеног печата или службених списа (чл. 295) и лажног претстављања (чл. 296).

Најзад код неких кривичних дела потреба утврђивања појма службеног лица поставља се посредно, напр. код кривичних дела фалсификовања исправе, уколико је појам јавне исправе у вези с појмом службеног лица.

Као што је напоменуто, много је већи број кривичних дела код којих се службено лице јавља као извршилац кривичног дела. Али погрешно је мислити да је овде реч само о кривичним делима

* Реферат читан на Петој интерфакултетској конференцији правних факултета ФНРЈ одржаној у Скопљу 1953 године.

из главе кривичних дела против службене дужности (гл. XXIV Кривичног законика). Напротив, постоји још низ кривичних дела код којих се службено лице јавља као извршилац кривичног дела. У ширем смислу, службено лице се јавља као извршилац кривичног дела закључења уговора на штету Федеративне Народне Републике Југославије (чл. 112), саботаже (чл. 115), изазивања националне, расне или верске нетрпељивости, мржње или раздора (чл. 119, ст. 2), као и још неких кривичних дела.

Са овог гледишта посматрано, посебну пажњу заслужују кривична дела против слободе и права грађана (гл. XIII Кривичног законика). Кривично дело повреде равноправности грађана (чл. 148) углавном се може извршити од стране службеног лица. Код извесних кривичних дела, по истим прописима сматрају се као тежи облици ових кривичних дела, ако су она извршена од стране службеног лица. То је случај код кривичног дела противправног лишења слободе (чл. 150, ст. 2), нарушавања неповредивости стана (чл. 154, ст. 2), повреде тајности писама или других поштиљки (чл. 156, ст. 3), спречавања или ометања јавног скупа (чл. 158, ст. 2) и повреде слободе опредељења бирача (чл. 160, ст. 2). Најзад у овој глави налазе се и кривична дела која могу бити извршена само од стране службеног лица, према томе која се могу сматрати као службена кривична дела у правом смислу. То су следећа кривична дела: изнуђивање исказа (чл. 151), злостава злоупотребом службеног положаја или овлашћења (чл. 152), противзаконито претресање (чл. 155), повреда бирачког права (чл. 159) и повреда права жалбе (чл. 161).

На крају треба споменути кривична дела против службене дужности, која се управо карактеришу тиме што могу бити извршена само од стране службеног лица. С обзиром да је ту највећи број кривичних дела службених лица, природно да се питање одређивања појма службеног лица највише поставља у вези с овим кривичним делима.

II. С обзиром да је појам службених кривичних дела познат још одавно, свакако да се још тада постављало питање утврђивања појма службеног лица односно лица која могу бити извршиоци ових кривичних дела (1).

Међутим, појам службених кривичних дела у модерном смислу налазимо тек у пруском Општем земаљском праву, што је било проузроковано огромним порастом државног апарата, кад су самим тим државни службеници добили свој статус. Тако, глава 20, другог дела пруског Општег земаљског права Фридриха Великог, од 1794 године, у 8. одељку садржи прописе о кривичним делима лица у служби државе, §§ 323—508 (2). Карактеристика је овог законодавства да се појам службеног лица у кривичном праву поклапа

(1) За римско право уп. Theodor Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899, S. 555—560, 705—732.

(2) Wachinger, *Verbrechen und Vergehen im Amte*, Vergl. Darst. B. T. IX B., S. 194—210.

с појмом службеног лица у државном праву. Прописи о овим кривичним делима примењују се на све непосредне и посредне службе-нике. Први су они који се налазе у непосредној служби државе а други, они који се налазе у служби држави потчињених колегија, корпорација и заједница.

Као критериј при одређивању појма лица у служби државе сматрао се не само службенички однос и обавеза на послушност, већ и природа делања, а то је оно које служи општим циљевима. Али круг лица на која се примењују ови прописи није био потпуно одређен насловом ове главе (као кривична дела лица у служби државе), већ се они примењују још на извесна лица. Тако прописи о овим кривичним делима примењују се и на извесна друга лица, која, иако нису државни службеници, ипак врше извесне функције које значе одређене обавезе према друштву, као напр. лекари, видари, бабице. Нарочито прописи о кривичним делима подмићивања примењују се на већи број лица, која се у овом случају изједначају са службеним лицима. Треба ипак напоменути да прописи у овом закону нису били тако јасно формулисани и да су се постављале извесне тешкоће при утврђивању појма службених лица у вези с њиховом кривичном одговорношћу. То је нарочито важило у погледу посредних службених лица, јер није био утврђен појам колегија, корпорација и заједница у смислу ових законских прописа. Али као што се подвлачи у литератури, ипак је заслуга овог закона што је први пут покушано да се законским путем расправи ово питање и што је у овом погледу законодавац показао доста смисла и здрав инстинкт, што је умногоме потпомогло даљем развијању овог појма.

У немачком партикуларном кривичном законодавству налази-мо даљу етапу у развоју појма службеног лица (3). Карактеристика је овог законодавства, уопште узев, да се повлачи разлика између категорије лица која улазе у круг „јавних службеника“ у ширем смислу и оних која се појединим законима изједначају са овим, као напр. службеници приватних и привредних установа. Важно је такође напоменути да се није правила разлика, у погледу кривичне одговорности, између редовних и ванредних службеника, сталних и привремених, плаћених и неплаћених, виших и нижих. Позната је такође установа посредних службеника, а као такви се сматрају они који раде по установама и заводима који су под надзором државе.

У неким законима имамо изричне прописе по којима се поротници изједначају у погледу кривичне одговорности са службеним лицима, и то нарочито за кривична дела повреде тајне, подмићивања, уништавања списа. У неким налазе се прописи по којим се сматрају као службена лица у овом смислу нотари адвокати, лекари, апотекари и друга лица која су у служби јавности с одређеним звањима. Готово у свим овим законима има прописа по којима

(3) Wachinger, S. 211—216.

се изједначују са службеним лицима у погледу кривичне одговорности, службеници градских, земаљских самоуправних тела и општина.

У данашњем Немачком кривичном законiku такође је задржана формулација непосредних и посредних службеника, без обзира на то да ли су они стални или привремени, са положеном заклетвом или без. Међутим, постоји изричит пропис да се адвокати не сматрају као службена лица. Али ни до данас у Немачкој нису престале дискусије у вези с утврђивањем појма службеног лица, о чему је нарочито дискутовано приликом израде предлога новог кривичног законика (4).

Слично стоји ствар и у аустриском кривичном праву (5).

Проблем утврђивања појма службених лица у вези са њиховом кривичном одговорношћу дискутује се и у другим кривичним законодавствима. Круг лица која се сматрају као службена лица у разним законодавствима се различито поставља и одређује, негде је ужи а негде шири, затим негде се везује за појам лица у служби државе а негде за појам лица која врше ма какву јавну службу (6).

У вези са овим у разним законодавствима различито се решава још једно питање, наиме питање о томе да ли кривични законик уопште треба да садржи општу формулацију о појму службеног лица, или је пак умесније да се ово питање препусти теорији и пракси. Затим, ако треба унети у кривични законик одредбу о службеном лицу, да ли то треба да буде општа одредба или пак треба да закон прецизно формулише појам службеног лица. Најзад поставља се питање да ли одредбу о појму службеног лица треба унети као одредбу општег дела кривичног законика или пак у одељку који говори о кривичним делима против службене дужности. У првом случају то би била одредба која би одређивала појам службеног лица уопште, без обзира на то да ли се ради о службеном лицу као објекту или субјекту кривичног дела, а у другом случају она би одређивала појам службеног лица само у вези са кривичним делима против службене дужности, односно одређивала би појам службеног лица као субјекта кривичног дела.

С обзиром на ово, сва се кривична законодавства пре свега могу поделити у две групе. Једни кривични законици не садрже никакву одредбу о појму службеног лица, остављајући то теорији и пракси. Тако Норвешки кривични законик не даје дефиницију службеног лица, јер се сматра да је немогуће дати једну општу, јединствену дефиницију, и ако би се ова дала, она би се заснивала на апстрактним обележјима. Холандски кривични законик такође

(4) Wachinger, S. 233—240; Frank, Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 16. Aufl. S. 359, I—IV; Fr. v. Liszt, Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 23 Aufl., S. 607; David Alcalay, Active und passive Bestechung, 1889, S. 41.

(5) Joseph Kimmel, Lehrbuch des Oesterreichischen Strafrechts, 1950, S. 117—119, 162.

(6) Wachinger, S. 272.

не садржи одредбу о појму службеног лица, јер се сматра да њој није место у кривичном закону (7).

Посебно место у овој групи законодавстава заузима Француски кривични законик. Code pénal (8) не само да не садржи никакву дефиницију о појму службеног лица, већ не спроводи никакву сталну терминологију за означавање службеног лица као извршиоца службених кривичних дела. Иако се у наслову одељка о овим кривичним делима употребљава израз *fonctionnaire*, ипак се у вези са различитим кривичним делима употребљавају разни називи, тако да се набрајање лица која могу бити извршиоци ових кривичних дела врши више казуистички (*minister, juge, juré, procureur, administrateur, percepteur, depositaire, officier de l'état civile*) али сем тога употребљавају се и извесни општи називи, као *fonctionnaire, officier public, agent préposé, commis de gouvernement, d'une administration, de la police*, итд. Тенденција је овог законика да код појединих службених кривичних дела буду назначена као могући извршиоци кривичних дела она лица која су по својој служби стварно у ситуацији да изврше ова кривична дела.

У другу групу законодавстава улазе она која садрже изричиту одредбу о томе шта је службено лице. Само што се и ту поједини кривични законици разликују. Једни, одредбу о службеном лицу садрже у општем делу. Тако Швајцарски кривични законик одредбу о службеном лицу садржи у чл. 110, т. 4, и она претставља законску дефиницију службеног лица уопште, као што се у истом члану налазе још неке законске дефиниције појединих кривично-правних појмова. По овој одредби, као службена лица сматрају се службеници јавне администрације и правосуђа, а сем тога и лица која се налазе привремено у служби или су наменштена, као и она која привремено врше какву јавну функцију (9).

Ранији Југословенски кривични законик такође је садржавао у општем делу одредбу о појму службеног лица. Тако по одредби чл. 14, т. 3, као „државни службеник“ (израз који је био употребљен у смислу службеног лица) сматра се поред лица које је у државној служби по Закону о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, и лице које је у служби код државне или самоуправне власти или врши по законском овлашћењу какву трајну или привремену јавну службу иако не долази под закон о чиновницима (10).

Други кривични законици одредбу о службеном лицу садрже у одељку који говори о кривичним делима против службене дужности. Поред Немачког кривичног законика, који је споменуто, чији чл. 359 садржи одредбу о службеном лицу, треба споменути и Италијански кривични законик, који одредбу о службеном лицу

(7) Wachinger, S. 273—275.

(8) Wachinger, S. 272; Garçon, Code Pénal, Annoté, art. 126, 127, 128, 169, 174.

(9) B. Neidhart, Schweiz. Strafgesetzbuch, Art. 110, 4.

(10) Т. Живановић, Основи Кривичног права, Посебни део, II књ., 1939, § 75, II.

садржи у чл. 357. По овој одредби, као јавни службеници (израз који је употребљен за означавање појма службеног лица) сматрају се државни службеници или службеници других јавних тела, који врше стално или привремено какву јавну функцију, законодавну, административну или судску. Али исто тако сматрају се као службена лица и друга лица која врше стално или привремено, са наградом или бесплатно, добровољно или по сили закона, какву јавну функцију, законодавну, административну или судску. Важно је напоменути да овај законик садржи још једну даљу одредбу о појму службеног лица, која изједначаје, у погледу кривичне одговорности, још извесна лица, која уопште немају статус државног службеника или намештеника, па ни службеног лица у ужем смислу. Тако по чл. 359, са гледишта кривичног законика сматрају се као лица која врше јавну службу сва лица која врше какву службу „јавне нужности односно потреба“, а као таква се сматрају: 1. Приватна лица која се баве професијама за чије обављање је потребно посебно овлашћење, и 2. Приватна лица, која, иако се не баве јавном функцијом нити јавном службом, ипак врше извесну службу јавне потребе по овлашћењу или налогу државне управе (11).

Посебну пажњу у овом погледу заслужује англисаксонско кривично право. Неки посебан пропис о појму службеног лица не постоји. Али по Common Law-у и по појединим законима нормирана је кривична одговорност појединих лица у вези са повредом њихове службе.

У енглеском праву (12) опште је правило да за повреду своје службене дужности одговарају како службеници по Common Law-у, тако и службеници чија су права и дужности регулисана посебним законима (statutory officer). Али сем тога подлежу кривичној одговорности и лица која обављају службу од значајног поверења (a person holding an office of important trust), као и лица чија је делатност од јавних последица (of consequence to the public). У погледу ових лица без значаја је да ли службу врше по посебном овлашћењу (letters patent) или по неком другом овлашћењу датом од власти. Затим је карактеристика енглеског права да се у вези с извесним кривичним делима против службене дужности посебно нормира кривична одговорност појединих службених лица. Код неких кривичних дела круг лица која подлежу кривичној одговорности је већи а код неких мањи, што све зависи од природе кривичног дела. Најшири је круг лица која подлежу кривичној одговорности у вези с кривичним делима изнуде у службеној дужности и подмићивања. Тако у вези с овим кривичним делима подлежу кривичној одговорности сва лица која обављају неку службу од опште потребе или поседују неко право на основу ког могу обављати такву службу. Као таква лица могу се навести напр. лица

(11) L. Franchi-V. Feroci, Codice Penale, art. 357, 379; Giuseppe Maggiore, Principi di Diritto Penale, v. II, p. 103—125.

(12) Russel on Crime, 10 ed. v. I, p. 393—428; Stephen-Srurge, A Digest of Criminal Law, 8 ed. p. 126.

која обављају саобраћај, врше разне услуге грађанима, итд. Као службена лица у једном смислу сматрају се и сва лица која раде у јавним телима (чланови, службеници итд.). Ту долазе разни одбори, савети покрајина, места, града, округа, али и свако друго јавно тело које је овлашћено да дела у локалној управи у комуналне сврхе, сврхе јавног здравља или социјалног старања.

Слична схватања налазимо и у кривичном праву САД. Овде се такође подвлачи да се као службена лица могу сматрати не само државни службеници, као и судије, већ и чланови и службеници разних јавних тела (13).

III. Без обзира на разноликост која постоји у појединим позитивним законодавствима у погледу одређивања појма службеног лица у вези са кривичним делима против службене дужности, ипак се могу извести извесни закључци из којих се виде тенденције савременог права у овом погледу (14).

Општа је тенденција да се појам службеног лица не ограничава на лица у државној служби, на чиновнике, државне службенике. Полази се од тога да у овом погледу није важан само статус лица, већ више природа делатности коју она врше. Као службена лица у овом смислу сматрају се сва лица која непосредно или посредно учествују у вршењу функција од јавног значаја, које у ширем смислу улазе у делатности остваривања државних задатака модерне државе. Ова лица сматрају се као службена лица без обзира на то у ком својству она учествују у овом.

Према томе појам службеног лица више се одређује с обзиром на природу делатности и њен значај за заједницу неголи с обзиром на својство лица које ту делатност обавља. Одлучујући моменат при одређивању појма службеног лица данас је природа службе, а то значи да она учествује у остваривању општих државних задатака, без обзира на то да ли су те делатности из области законодавне, правосудне или управне активности државе и државних органа. Појам службеног лица се одређује без обзира на трајање службе, да ли је она стална, привремена или повремена, затим без обзира на накнаду која се прима за обављање службе (уз награду или бесплатно), најзад без обзира да ли се служба врши из властите иницијативе и добровољно или на основу које законске обавезе.

Треба напоменути да је по данашњем схватању за појам службеног лица без значаја да ли се служба врши уз полагање заклетве или без ове, јер се узима да полагање заклетве треба да служи као обезбеђење државе или органа за кога се служба врши а не и за обезбеђење лица које ту службу врши.

IV. Појам службеног лица у кривичном праву ФНРЈ такође је одређен у ширем смислу, тако да обухвата не само државне службенике већ и низ других лица која учествују по разном основу

(13) J. Miller, Handbook of Criminal Law, p. 473—474.

(14) J. Таховић, Кривично право — Посебни део, 1953, стр. 454—456.

у вршењу државних и друштвених служби (15). Али ипак могу се уочити извесне разлике у развоју овог појма у вези са етапама у развоју кривичног права ФНРЈ.

Прва етапа одређена је доношењем Закона о кривичним делима против службене дужности од 12 октобра 1948. По овом Закону сва службена лица деле се у следеће групе: 1. државни службеници, 2. чланови претставничких тела, 3. лица која врше руководне, административне или стручне дужности у задружним, синдикалним или инвалидским организацијама и њиховим установама или предузећима, и 4. лица која, стално или привремено, с платом или без плате, врше или су позвана да врше одређене државне задатке на основу овлашћења датог законом или другим општим прописима (чл. 2 пом. Закона).

Друга етапа одређена је доношењем Кривичног законика од 2 марта 1951, тј. доношењем данашњег Кривичног законика. Појам службеног лица одређен је у чл. 99, ст. 1, и по њему као службено лице у смислу овог закона сматра се: 1. државни службеник, 2. службеник у предузећу или установи друштвене организације, 3. изабрано лице са сталном функцијом у претставничким телима или у извршним органима тих претставничких тела, и 4. лица која врше одређене службене дужности на основу овлашћења датог законом или другим прописима донесеним на основу закона. Сем тога као службено лице сматра се и војно лице кад се ради о кривичним делима против службене дужности која нису предвиђена у глави о кривичним делима против оружаних снага.

Ако извршимо упоређење и анализу ових прописа, онда видимо следеће карактеристике у вези с појмом службеног лица у нашем кривичном праву а исто тако и карактеристике у развоју овог појма.

Општа је тенденција да се појам службеног лица одреди не само по статусу и звању лица које обавља одређену службу већ више по врсти и природи службе коју то лице обавља. Из овог произилази да се као службена лица сматрају не само државни службеници већ и низ лица која нису у службеничком односу са државом. Начелно као службена лица сматрају се и лица која врше службу на основу избора, али само изабрана лица у претставничким телима. Затим, појам службеног лица не ограничава се само на лица која учествују у извршавању државних задатака у ужем смислу, већ исто тако обухвата и лица која учествују у извршавању разних друштвених функција, којима је држава посредно такође заинтересована. Отуда се као службена лица сматрају и лица која врше разне дужности у друштвеним организацијама. Најзад, појам службеног лица проширује се једном општом одредбом која изједначаје са службеним лицима и сва остала лица која ма по ком основу учествују у извршавању државних задатак односно врше разне службене дужности.

---

(15) М. Ђорђевић, Појам службеног лица из члана 2 Закона о кривичним делима против службене дужности, Архив, 1949, 1, стр. 75—84.

Али поред ових општих и заједничких карактеристика које су одлике законодавства из прве и друге фазе, постоје извесне одлике које се могу означити као уочљиве карактеристике у развоју појма службеног лица у овом периоду.

Појам службеног лица из прве групе остао је исти, и по једном и по другом закону као прва група службених лица сматрају се државни службеници. То је логично ако се узме да се и данас државни службеници јављају као најтипичнија службена лица, као службена лица само по себи, док се друга лица само по изричитој законској одредби изједначају с државним службеницима у погледу кривичне одговорности.

Појам службеног лица у овом смислу везан је за одговарајуће прописе позитивног законодавства о државним службеницима. Сва лица која се сматрају као државни службеници у смислу овог законодавства, сматрају се самим тим и као службена лица у смислу кривичног права. Овде се само поставља питање да ли су сва лица у служби државе државни службеници, или пак само она која имају одређено звање и положај. Ово је више питање административног права неголи кривичног права. Напомињемо само да и у оквиру ове групе службених лица има доста спорних питања, нарочито у погледу лица која обављају чисто техничке послове, напр. ложачи, шофери, чистачи итд. Затим као државни службеници не сматрају се радници у државним предузећима (16). Стварно било би нелогично сва ова лица третирати као службена лица и у смислу кривичног права, ако се узме оно што карактерише данас појам службеног лица, а то је врста и природа посла који се обавља. Напомињемо ипак да се питање не може расправити једнострано у погледу свих кривичних дела против службене дужности, већ да треба правити разлику у том смислу да ли је делатност једног лица таква да може извршити одређено кривично дело против службене дужности, с обзиром на природу и конструкцију бића тог кривичног дела.

Појам изабраних лица као службених лица није исти у овим етапама развоја појма службеног лица. По Закону од 1948, као службена лица сматрају се чланови претставничких тела кад врше стално или привремено дужност у органима државне власти или у њиховим извршним и управним органима. По чл. 99, ст. 1, Кривичног законика, као службена лица сматрају се изабрана лица са сталном функцијом у претставничким телима или у извршним органима тих претставничких тела. Према томе разлика је јасна. По данашњем законском пропису појам службеног лица у овом смислу је нешто ужи. Раније је било довољно да изабрано лице врши привремено какву дужност у органима државне власти или у њиховим извршним органима, данас се узима да се сматрају као службена лица само она изабрана лица која имају какву сталну функ-

(16) А. Балтић, Коментар Закона о државним службеницима, 1949, стр. 26—32.

цију у претставничким телима или у њиховим извршним органима. Наравна ствар да се и овде постављају извесна спорна питања. Да ли стална функција у овом смислу значи свакодневна функција или пак то значи само одређени однос изабраног лица према претставничким телима или њиховим извршним органима. Као што ће бити ниже напоменуто, данас се постављају још извесна питања у вези с овом групом службених лица.

Појам службених лица у друштвеним организацијама такође је претрпео извесну промену у свом досадашњем развоју. По Закону од 1948, као службена лица сматрала су се лица која врше руководне, административне или стручне дужности у задружним, синдикалним или инвалидским организацијама и њиховим установама. По чл. 99, ст. 1, Кривичног законика, као службена лица сматрају се службеници у предузећима или установама друштвених организација. Појам службеног лица у овом смислу, по ранијем закону био је ужи у том погледу што је обухватао само задружне, синдикалне и инвалидске организације, док по данашњем пропису овог набрајања нема, према томе као службена лица могу се сматрати одређена лица у свим друштвеним организацијама. Али с друге стране постоји једно ограничење. Док су се по ранијем закону, као службена лица сматрала лица која врше руководне, административне или стручне дужности у поменутим друштвеним организацијама, дотле по данашњем законском пропису, као службена лица сматрају се само службеници у предузећима и установама друштвених организација. Према томе данас је потребно увек одредити да ли једно лице има статус службеника у предузећима и установама друштвених организација или не. Али баш у вези с овим постављају се знатне тешкоће. Ово нарочито због тога што не постоје прецизни прописи о статусу службеника у друштвеним организацијама, па се често поставља питање да ли се извесна дела ових лица појављују као службена кривична дела (нарочито када је реч о квалификацији дела као утаје односно проневере).

Појам службеног лица из четврте групе остао је углавном исти. По оба закона јасно се види тенденција законодавца да се обухвате као службена лица сва лица која ма по ком основу учествују у обављању важних служби. Разлика је само у следећем. По ранијем закону под овим су се подразумевала лица која су позвана да врше одређене државне задатке, а по данашњем законском пропису, под овим се подразумевају лица која врше одређене службене дужности. И један и други израз нису спретно изабрани. Вршење државних задатака је појам који се односи више на основне задатке државе, док вршење службене дужности је више појам који се односи на лица у одређеном службеничком односу. Отуда најбоље би одговарао израз вршење службе или службене радње, или још боље речено, вршење делатности од јавног или општег значаја.

Примена данашњих формулација о појму службеног лица налази на извесне тешкоће у пракси, или бар изгледа да су ове

формулације недовољне да обухвате сва лица која се данас појављују као лица која врше извесне службене радње или радње од општег и јавног значаја. Ово је нарочито постало актуелно после насталих промена у вези с извршеном реорганизацијом органа државне власти и државне управе и с доношењем новог привредног законодавства. Зато се у вези с дискусијом о претстојећим изменама у Кривичном законуку поставља такође питање на који начин би требало поново формулисати појам службеног лица у Кривичном законуку.

Ово питање се пре свега поставља с обзиром на другојачији састав органа државне власти и управе по данашњим уставним прописима, нарочито са статусом чланова већа произвођача с гледишта кривичног права.

С извршеном реорганизацијом у привреди поставља се такође питање како одредити појам службеног лица у вези с лицима која учествују у раду привредних предузећа. То се нарочито односи на чланове радничких савета предузећа и чланове управних одбора предузећа.

Исто тако поставља се проблем утврђивања појма службеног лица и у вези с постојећим колегиталним телима у саставу народног одбора (савети, комисије).

Најзад, треба напоменути, да приликом поновног формулисања појма службеног лица треба унети више прецизности и јасноће у погледу положаја лица која учествују у раду друштвених организација, а нарочито у вези с постојећим органима задружних организација, посебице сељачких радних задруга.

До измене постојећих законских прописа, при решавању свих ових и других спорних питања треба поћи од основних концепција Законика онако како су горе изложене.

V. Појам службеног лица у кривичном праву данас је одређен позитивним законским прописом. Вероватно да ће то питање приликом претстојеће измене Кривичног законика бити опет регулисано одређеним законским прописима. Али ипак сматрамо да се може указати у једном закључку на извесна теоретска разлагања у вези с одређивањем појма службеног лица у кривичном праву, без обзира на то какав ће став заузети законодавац у овом погледу. Отуда ће даља излагања бити сумарно уопштавање постојећих данашњих схватања у теорији и у појединим законодавствима по овом питању, а сем тога биће изнета и извесна лична мишљења по истом питању.

Пре свега поставља се питање да ли кривични законик уопште треба да садржи одредбу о појму службеног лица. Као што је напред изложено, има мишљења да оваквој одредби није место у кривичном законуку. Стварно, ма колико да је добро формулисана, законска одредба ипак не може обухватити све спorne случајеве који се појављују у пракси у вези с овим. То нарочито важи за законодавства која су динамична и у сталном развоју, услед чега се,

природно, стално појављују нове категорије лица која учествују у вршењу државних и друштвених служби, па се према томе поставља питање њиховог изједначавања са службеним лицима у погледу кривичне одговорности. Али ипак, начело законитости у кривичном праву захтева да и овај кривичноправни појам буде законски формулисан. Између осталог тиме се избегава неједнако третирање и тумачење овог појма у пракси.

Међутим, самим прихватањем овог гледишта нису решена сва спорна питања у вези с овим. Као што је напред изложено, спорно је такође питање у ком делу кривичног законика треба да буде ова одредба, у општем или у посебном делу (у одељку који говори о кривичним делима против службене дужности). Ако се прими прво гледиште, онда та одредба, по самој природи ствари, мора бити општа и не могу се обухватити сви случајеви који се појављују у вези с појединим кривичним делима службених лица. У овом случају у општем делу био би одређен појам службеног лица уопште, како у погледу службеног лица као субјекта кривичног дела тако и у погледу службеног лица као објекта кривичног дела. По другом мишљењу, појам службеног лица требало би одредити у самом одељку који говори о кривичним делима против службене дужности. Али у овом случају појам службеног лица био би више везан за кривична дела из овог одељка, док се данас кривична дела службених лица налазе и у другим одељцима кривичног законика.

Постоји, међутим, још једно решење, које изгледа да је најприхватљивије, јер се тиме избегавају све тешкоће у вези с овим питањем. Појам службеног лица могао би се пре свега формулисати одредбом општег дела кривичног законика. То би била општа законска дефиниција службеног лица у смислу кривичног законика. Она би се односила како на службено лице као субјекта кривичног дела, тако и на службено лице као објекта кривичног дела. У овом случају појам службеног лица био би одређен на један општи начин, једном општом формулом која би више указивала на природу делатности службених лица, тј. на оно што је битно по схватању законодавца у овом погледу, без одређивања свих могућих категорија службених лица. Поред ове опште дефиниције, код сваког кривичног дела, или код сваке групе кривичних дела службених лица, детаљније би се одредило која службена лица могу извршити то односно та кривична дела. Тиме би законодавац добио више могућности да конкретизира појам службеног лица код појединих кривичних дела службених лица с обзиром на природу бића тих кривичних дела.

Овај начин одређивања појма службеног лица имао би више предности. Услед начина којим је досад уобичајено да се појам службеног лица одреди једном заједничком формулом за све случајеве често пута настају извесне тешкоће, а можда се долази и до извесних нелогичности, кад треба решити да ли једно службено лице, или једна категорија службених лица, по природи својих де-

латности, могу бити извршиоци једног одређеног службеног кривичног дела, док је јасно да она могу бити извршиоци других службених кривичних дела.

Овај начин одређивања појма службеног лица има још једну предност. Наиме, ако се жели да се општим појмом службеног лица обухвате сва лица која уопште могу бити извршиоци појединих кривичних дела службених лица, онда често пута овакав појам службеног лица не може означити појам службеног лица у правом смислу, већ се овај проширује лицима која нису права службена лица већ се само изједначају са службеним лицима у погледу кривичне одговорности. С друге стране овакав општи појам никад не може бити сасвим прецизан и увек може довести до неједнаког тумачења у пракси. Ако би се пак појам службеног лица односно извршиоца одредио код сваког кривичног дела односно групе кривичних дела понаособ, онда би он био прецизан и не би задавао никакве тешкоће пракси и теорији у погледу његовог тумачења.

Најзад у појединим законодавствима, у вези с извесним кривичним делима, нарочито у вези с кривичним делима подмићивања, појам њиховог извршиоца одређује се доста широко, тако да би било нелогично да се сви ови обухвате општим појмом службеног лица у смислу кривичног законика. Споменимо само енглеско кривично право, по коме извршиоци изнуде односно подмићивања могу бити и таква лица као што су воденичари, скеледије, закупци тргова, тржишта итд. (17), или француско кривично право, по коме по измени Кривичног законика од 6 фебруара 1919 извршиоци подмићивања могу бити и приватни намештеници индустријских и трговачких предузећа, а по измени од 8 фебруара 1945, прописи о кривичним делима подмићивања примењују се на све намештенике, без обзира како се они плаћају — годишње, месечно, дневно или с учешћем у добити (18). Свакако да општом формулом о појму службеног лица сва ова лица се не могу обухватити као службена лица у правом смислу, док се код поменутих кривичних дела она могу назначити као могући извршиоци ових кривичних дела. Слично се може казати и у погледу неких других кривичних дела.

На крају навешћемо још нека правила у вези са одређивањем појма службеног лица у теорији и пракси, која такође могу помоћи приликом одређивања овог појма.

Сматра се да је без значаја за појам службеног лица форма постављења односно одређивања лица на једно службено место. Узима се да се постављење односно одређивање у овом смислу може извршити и конклюдентном радњом.

Без значаја је врста службе. Нема делатности која не може бити предмет службе у овом смислу. Појам службе не треба вези-

(17) Russel on Crime, p. 407.

(18) Dalloz, Code Pénal, 1952, art. 177; Rousselet-Patin (Goyet), Précis de Droit pénal spécial, 1950, p. 64—68.

вати само за више службе односно функције. Даље, без значаја је да ли се служба врши самостално или под надзором другог (19).

Модерно је схватање да се појам службеног лица у овом смислу везује не за својства лица већ за носиоца службе, без обзира на његово својство. Ово је данас оправдано нарочито с проширивањем социјалнополитичких, санитетских и превентивно-заштитних задатака модерне државе, тако да се приватна лица на више начина укључују у вршење ових служби. Баш с обзиром на важност ових служби потребно је предвидети као кривична дела све повреде дужности лица која учествују у вршењу ових служби.

Али из овог не треба извести закључак да сва кривична дела ових лица треба изједначити у погледу кажњивости с кривичним делима службених лица у правом смислу, нарочито с кривичним делима државних службеника. Могло би се извршити извесно диференцирање у одређивању кривичних дела повреде службе. Једна кривична дела била би кривична дела повреде службе, која једно-временно значе и повреду службеничке дужности односно обавезе лица у посебном службеничком односно службеном односу. Друга би кривична дела означавала повреде службе од стране лица која су као грађани позвани да учествују у вршењу разних државних и друштвених служби, ма по ком основу и на који начин.

Мада је погрешно појам службеног лица одредити чисто казуистички, ипак треба бити обазрив при одређивању законске дефиниције појма службеног лица, како она не би сметала теорији и пракси (20).

Др. Јанко Ђ. Таховић

О НЕКИМ ПИТАЊИМА У ВЕЗИ СА ЗАКУПНИНОМ У СЕЉАЧКИМ РАДНИМ ЗАДРУГАМА

I

Ако желимо да изучавамо развитаك нашег сељачког радног задругарства, онда треба да се задржимо и на расподели прихода у радним задругама пошто је то било и остало једно од основних питања у вези са организацијом и радом тих задруга. Треба да видимо који су били основни критеријуми код расподеле прихода. Да ли је одлучујући критеријум био уложени рад или је узимана, и у коликој мери, и земља коју су задругари уносили у задруге.

У првим заједницама за обраду земље, које су осниване већ од јесени 1944 и у току 1945 године а из којих су касније произашле сељачке радне задруге, питање расподеле прихода решавано је махом на врло упрошћен начин. Ове заједнице још нису имале никаквих писаних правила нити су уводиле радне норме, а приходи су најчешће дељени према броју чланова породица. Дакле земља

(19) Wachinger, S. 241—243.

(20) Wachinger, S. 305—307.

коју су поједини чланови уносили у заједницу није уопште узимана у обзир при расподели прихода.

Ово је била разумљива реакција сиромашних сељака и безземљаша према свима онима који би евентуално желели да и сад, после народне револуције, добијају више него остали чланови заједнице само на основу тога што имају више земље. Сиромашни сељаци су дуго били експлоатисани од оних који су поседовали веће површине земље и зато су сад оснивајући прве заједнице за обраду земље, а касније и радне задруге, сматрали да код расподеле прихода не треба давати ништа на унету земљу. Могло би се рећи да су ови моменти имали и доцније, као што ћемо видети, знатног утицаја у гледању на проблем расподеле прихода у радним задругама.

Да би се правилно усмерио и каналисао покрет за оснивањем све већег броја организација за заједничку обраду земље, који се од 1945 године јављао у свима нашим крајевима, бивша Комисија за аграрну реформу при Влади ФНРЈ издала је 19 фебруара 1946 Општа упутства за оснивање и пословање сељачких радних задруга, а бивше Министарство пољопривреде и шумарства ФНРЈ израдило је и објавило 25 фебруара исте године Угледна правила за сељачке радне задруге.

Како су Општа упутства и Угледна правила решавала питање расподеле прихода у радним задругама и какву су улогу у овом погледу давала земљи који су чланови уносили у задруге? И Упутства и Угледна правила начелно сматрају радне задруге организацијама пољопривредних радника и сиромашних и средњих сељака. Из чл. 9 Упутстава видимо да богатији сељаци не могу сами оснивати радне задруге, него могу само бити примљени у задруге које су основали сиромашни и средњи сељаци. Ови и слични прописи сужавали су базу на којој су осниване радне задруге, због чега су многе од њих остајале без довољне земље, радне стоке, инвентара итд.

И Општа упутства и Угледна правила узимале су при расподели прихода у радним задругама као основни критеријум уложени рад задругара, а као допунски и ни приближно тако важан критеријум узимана је земља коју су задругари уносили у задруге. Као што је познато, и Упутства и Угледна правила од 1946 предвиђала су четири типа радних задруга који су се међу собом разликовали по начину уношења земље у задруге и по начину расподеле прихода. У задругама I и II типа задругари су у виду закупнине или накнаде за вредност унете земље могли добити изврстан део од прихода који би остварила задруга, али највише до 30% чистог прихода. У задругама III и IV типа могла је бити исплаћивана одређена камата на вредност унете земље, али само ако би то одлучила окупштина задругара. Сав остали приход имао се делити према уложеном раду.

Оваквим решењем требало је, с једне стране, привући у радне задруге и имућније сељаке, чиме би задруге добиле више земље,

стоке, инвентара итд., пошто би они могли ући у задруге I и II типа, а с друге стране, желело се ставити до знања сиромашним и средњим сељацима да су задруге I и II типа само привремена концепција богатијим сељацима, а да су задруге III и IV типа уствари виши облици задруга којима треба тежити у будућности, и то због тога што се у њима приходи деле само на основу уложеног рада.

Иако је у усменим и писменим директивама које су од стране задружних и државних форума издаване у вези са оснивањем радних задруга наглашавано да сељацима треба објашњавати одлике појединих типова и да им треба омогућити да они сами према постојећим условима и степену своје политичке свести слободно изаберу тип задруге коју ће основати, — ипак су се у пракси ствари развијале другојачије. Многи задружни и политички активисти схватили су ограничења у погледу висине закупнине, камата итд. тако као да треба настојати да се што мање стварају нижи облици задруга, него да треба оснивати првенствено задруге III и IV типа. И они су углавном то и радили, пренебрегавајући директиве које су у овом погледу добијали од надлежних органа.

У оваквим условима већ у првим годинама после ослобођења велики број радних задруга припадао је т.зв. вишим типовима. Тако је, према подацима бившег Министарства пољопривреде ФНРЈ, на крају 1947 бројно стање радних задруга према типовима и према народним републикама било следеће:

	I тип	II тип	III тип	IV тип	Укупно
Србија	57	47	62	252	418
Хрватска	2	27	53	74	156
Словенија	—	—	10	37	47
Босна и Херцеговина	није било података				
Македонија	9	2	76	8	95
Црна Гора	—	—	4	—	4
ФНРЈ	68	76	205	371	720

Ови подаци нам показују да је у свим републикама за ово време било основано далеко више задруга III и нарочито IV него I и II типа. Међутим, тешко је претпоставити да су у свим случајевима кад су осниване задруге III и IV типа стварно постојали сви за то потребни услови.

II

Да ли је и у ком смислу додирнуто питање улоге земље у расподели прихода у радним задругама на II Пленуму ЦК КПЈ одржаном крајем јануара 1949 и како су у пракси спровођени закључци који су у овом погледу донети на том Пленуму? У Резолуцији о задацима у области социјалистичког преображаја села донетој на овом Пленуму мало се говори о овим питањима. Она се додирују у њеном петом делу, где се каже:

„Треба стварати и развијати не само радне задруге највишег типа, него и ниже типове, јер је лакше сељаку данас прећи из нижег типа у виши тип радне задруге, него од индивидуалног газдинства ка радној задрузи уопште. Ту он добија све могућности да се сопственим искуством увери у корисност овог или оног облика радне задруге” (1).

У марту 1949, после Прве савезне конференције сељака задругара, донета су у духу горње Резолуције нова Угледна правила за сељачке радне задруге. И овим Правилима била су предвиђена четири типа радних задруга, али има знатних разлика између ових Правила и Угледних правила из 1946.

И по Угледним правилима из 1949 у задругама I типа сељаци добијају закупнину на унету земљу, али сад су, поред ограничења која су постојала по Правилима из 1946, уведена и нова. Сад се, према чл. 21 Угледних правила за I тип, до 10 ха земље, плаћала на један део те земље пуна вредност закупнине, а на други део само 50%. На део имања од 10 ха па навише није се плаћала никаква закупнина.

Слична ограничења била су по новим Правилима заведена и код задруга II типа, где се земља уносила у задругу као удео на који се плаћала камата.

Овим изменама у односу на плаћање закупнине и камате у задругама I и II типа очигледно су били погођени задругари са више земље.

Даље, док је према чл. 9 старих Правила било предвиђено да и у радним задругама III и IV типа скупштина задругара може донети одлуку да се свима задругарима на унету земљу може исплаћивати одређена камата (иако у пракси до тога није долазило), — дотле се према новим Угледним правилима у радним задругама III и IV типа приходи деле искључиво према уложеном раду.

Нова Угледна правила предвиђају још једну новину. Док је по старим Правилима земља коју су задругари уносили у задругу остајала својина задругара, по новим Правилима то је био случај само са задругама I, II и III типа. У задругама IV типа, према чл. 18 Правила, задругари су сву своју земљу, изузев окућнице, предавали у задружну својину. Али и у задругама осталих типова, у смислу прописа Угледних правила и у смислу чл. 63, ст. 2, Основног закона о земљорадничким задругама од 6 јуна 1949, задругари могу и касније да се одрекну својине на унету земљу у корист задруге.

Као што видимо, нова Угледна правила од 1949, као и одговарајући прописи Основног закона о земљорадничким задругама, иду у погледу запостављања земље као једног од критеријума при расподели прихода знатно даље него стара Угледна правила. Сада су III, а нарочито IV тип задруга били замишљени као „виши”, као прави социјалистички облици задруга и као такви су били третирани и у нашој стручној литератури. Радне задруге I и II типа

(1) Комунист, бр. 2/1949, с. 7.

сматране су нижим облицима задруга и имале су поступно да пређу на више типове.

У току спровођења у живот одлука II Пленума ЦК КПЈ дискутовано је као једно од важних питања како приступити избору типова приликом оснивања радних задруга. Том приликом истицано је са разних страна, па и од ондашњих меродавних кругова, да плаћање закупнине и камате у задругама I и II типа претставља остатке капиталистичких односа, али да ће све задруге ~~нижих~~ типова, уколико им се осигура правилан развој, моћи да прерасту у задруге „чисто социјалистичког типа“.

Тако се у реферату држаном на конференцији сељака задругара почетком марта 1949 наглашава да није правилно тежити организовању само задруга највиших типова, него да треба почети и са задругама I и II типа у свима случајевима где би то могло да осигура масовно улажење сељака, нарочито средњака, у радне задруге. Али после овога додаје се да треба тежити ка правилном развијању задруга нижих типова, и то тако што би се сталним повећавањем задружне акумулације и постепеним снижењем стопе по којој се плаћа рента на унету земљу (2) ишло ка постепеном преласку ових задруга на више типове. Чак се изричито наглашава да треба систематски спроводити оне мере које ће помоћи да сами задругари путем скупштине смањују ренту и постепено прелазе на више типове” (3).

Донекле је разумљиво што се у овом времену толико инсистирало на радним задругама III и IV типа. Оне су онда по општем мишљењу, као што смо видели, сматране доследно социјалистичким задругама. Нарочито се то мислило за задруге IV типа. Тако о њима у малопре поменутом реферату читамо следеће: „...Једино највиши, досадашњи четврти тип претставља *чисту задругу социјалистичког типа*, јер се та задруга заснива на задружним средствима за производњу, на заједничком раду, јер се награђивање задругара врши искључиво према уложеном раду, и, најзад, јер вишак рада одлази у задружну акумулацију и друге друштвене фондове...“

И зато ће се убудуће овим задругама, подвлачи аутор, постепено приближавати радне задруге осталих типова и прерастати у њих (4). Дакле радне задруге нижих типова сматране су код нас прелазним задружним облицима, док су уствари радне задруге највишег типа имале да претстављају наш крајњи циљ у социјалистичком преображају села.

Као што се из предњих излагања види, у разним рефератима, чланцима и написима који су се код нас појавили после II Пленума ЦК КПЈ начелно је истицано да код оснивања радних задруга треба бирати оне типове који највише одговарају конкретним усло-

(2) Мијалко Тодоровић, О развиту и задацима земљорадничког задругарства, Борба од 2. III. 1949.

(3) Мијалко Тодоровић, О прелазним облицима земљорадничких задруга, Загреб, 1949, с. 13.

(4) Мијалко Тодоровић, О развиту и задацима земљорадничког задругарства, Борба од 2. III. 1949.

вима, свести сељака итд. С друге стране су, међутим, превише наглашавана преимућства задруга виших типова и превише је подвлачена потреба оријентације ка таквим задругама, као крајњем циљу којим треба крунисати све наше напоре у вези са преображајем наше пољопривреде. Све ово је знатним делом, поред осталих узрока, допринело томе да је, како ћемо нешто касније видети, у пракси било потпуно или скоро потпуно запостављено питање важности избора типова радних задруга, као и питање уредног исплаћивања закупнине и камате и тамо где је то, према постојећим прописима, било предвиђено.

Треба се детаљније задржати на томе како су у пракси спровођене директиве и прописи у вези са избором типова радних задруга и плаћањем закупнине и камате, који су се налазили у Резолуцији II Пленума ЦК КПЈ, у угледним правилима од 1949 и у Основном закону о земљорадничким задругама. Ово питање не треба одвајати од питања како су уопште на терену спровођене директиве и прописи у вези са колективизацијом села код нас.

Говорећи укратко и уопштено о овом питању може се одмах истаћи да је генерална линија нашег државног и партиског руководства у погледу развитка задругарства у пракси искривљавана у више праваца.

И поред тога што је у реферату Кардеља на II Пленуму и у самој Резолуцији са истог Пленума, као и у другим материјалима издатим доцније, истицано да треба оснивати и развијати и задруге општег типа и радне задруге, према постојећим конкретним условима и околностима, а не давати приоритет ни једнима ни другима, — ипак је у току 1949 и касније све више долазило до запостављања земљорадничких задруга општег типа. Централна пажња била је посвећивана стварању и развијању сељачких радних задруга. Све више је истицано да задруге општег типа треба стварати и развијати управо зато да би се што пре дошло до радних задруга. Подвлачено је да су оквири задруга општег типа претуски за социјалистички преображај села, да те задруге имају огроман васпитни значај и да је њихов задатак да радном сељаштву олакшају прелазак у радне задруге, да су зато оне прелазна, привремена форма ка радним задругама, без којих нема социјалистичког преображаја пољопривреде (5).

Други облик искривљавања наше државне и партиске линије у питању задругарства био је кршење принципа добровољности при оснивању сељачких радних задруга. У постојећим прописима и одлукама Партије, затим у говорима, чланцима и студијама наших најистакнутијих руководилаца и економиста већ од оснивања првих сељачких радних задруга па надаље стално је истицан овај принцип. Више пута су цитирана добро позната места из Енгелса и Ле-

---

(5) Мијалко Тодоровић, О развитку и задацима земљорадничког задругарства, Борба од 2. III. 1949; Мијалко Тодоровић, О прелазним облицима земљорадничких задруга, Загреб 1949, с. 9.

њина која говоре о томе да индивидуалног сељака треба пустити да се сам на своме искуству увери да ли му је корисније да ступи у колективно газдинство или да остане на своме поседу итд. Међутим и поред свега тога у пракси је врло често долазило до кршења овога принципа. Оно се ређе испољавало у директном присиљавању на ступање у радне задруге а далеко више у посредним облицима притиска. Овде у првом реду треба поменути порески систем и нарочито систем откупа.

Систем пореза и систем откупа, било да су у пракси стриктно примењивани прописи који су регулисали ову материју, било да је смисао постојећих прописа погрешно тумачен са циљем да се поједине категорије сељака онемогуће као индивидуални произвођачи и да се принуде на улазак у радне задруге, допринео је да се велики број сељака одлучи за улазак у задруге, односно да у њима и против своје воље остаје и даље. Тако Кардељ у вези са овим напомиње: „...Сами су тадашњи економски услови погодвали стварању радних задруга. Оне су често настајале као заштитна сељака пред обавезама, којима је морала бити оптерећена у оно време пољопривредна производња” (6).

И као што је у пракси било честог и неоправданог запостављања земљорадничких задруга општег типа на рачун сељачких радних задруга и као што је било честог кршења принципа добровољности при оснивању радних задруга и при ступању појединих сељака у већ постојеће задруге, — тако исто је, и још више, било кршења принципа добровољности и при избору типова сељачких радних задруга. Они који су радили на стварању сељачких радних задруга трудили су се да оснују што више тих задруга, сматрајући притом да је за нас најкорисније да стварамо задруге виших типова, пошто и радне задруге нижих типова треба, како се онда сматрало, ускоро да прерасту у више и највише типове. У пракси се догађало да су поједини средњи руководиоци просто забрањивали оснивање нижих типова а допуштали су само и искључиво оснивање радних задруга IV типа (7). А уколико су сељаци и могли слободно да одлучују који тип задруге ће изабрати, није им од стране задружних активиста довољно објашњавана разлика између појединих типова задруга. Чак се догађало да је на појединим оснивачким скупштинама задругарима приказиван и објашњаван само IV тип радних задруга, а о осталим типовима се није ни говорило.

(6) Едвард Кардељ, О неким проблемима наше политике на селу, Борба од 29. III. 1953. На сличне констатације и закључке nailазимо и код Драгослава Мутаповића (Пољопривреда Југославије и путеви њеног развика, Социјалистичка пољопривреда, бр. 7—8/1952, с. 14—15) и код Љубомира Вељковића (Економска закупнина и одржавање зараде задругара на нивоу просечне наднице у пољопривреди, Социјалистичка пољопривреда, бр. 11—12/1952, с. 59), као и код других аутора.

(7) Миљалко Тодоровић, О развiku и задацима земљорадничког задругарства, Борба од 2. III. 1949.

И најзад и сами сељаци при ступању у задруге често нису придавали неку важност томе који ће тип задруге изабрати, и то прво зато што су могли да виде да и у раније основаним радним задругама I и II типа није задругарима ништа исплаћивано на име унете земље, — и друго зато што су сељаци једним већим делом ступање у задруге сматрали експропријацијом своје имовине, због чега за њих више није био толико важан тип задруге у коју су улазили.

Због свега овога, као што је речено, с једне стране било је у великој мери запостављено питање правилног оцењивања свих околности важних за избор типа задруге која се оснива, па су тако сељацима наметани типови задруга који нису одговарали њиховим жељама и постојећим условима, а с друге стране и тамо где су основане задруге нижих типова било је скоро потпуно запостављено питање исплаћивања предвиђене закупнине и камате.

Наводимо овде неке податке који нам показују бројно стање радних задруга према типовима у појединим републикама. Тако је у Хрватској на дан 31 децембра 1950 било радних задруга I типа 201, другог типа 535, III типа 789 и IV типа 35. Стање у Словенији било је у току 1949 и 1950 следеће:

	I тип	II тип	III тип	IV тип	Свега
1949	241	59	21	32	353
1950	263	64	23	31	381

Број сељачких радних задруга по типовима и по појединим годинама у Македонији можемо видети из следеће табеле:

	1945	1946	1947	1948	1949	1950
I тип	—	—	—	—	—	—
II „	—	—	—	—	30	30
III „	6	29	90	226	765	879
IV „	—	3	5	5	38	38
Свега	6	32	95	231	833	947

Пада у очи да у Македонији од 1945 па све до 1950 није постојала ниједна задруга I типа, а да је било само 30 задруга II типа. Невероватно је да у целој Македонији није било од 1945 до 1950 услова за стварање задруга I типа, као и већег броја задруга II типа. Овде је очигледно највише дошла до изражаја тенденција за форсирањем задруга виших типова.

Нисмо могли добити сличне податке за раније године и за остале народне републике, што би омогућило извесне шире анализе и упоређења. Међутим ако погледамо извесне друге податке видећемо да је на пример на дан 1 септембра 1949 у целој земљи свега 8,4% од свих радних задруга било I типа, 26,3% II типа, а све остале су биле III и IV типа (8). А сада дајемо један упоредни преглед броја

(8) Мијалко Тодоровић, Говор на VIII редовном заседању народне скупштине ФНРЈ, Народно задругарство, бр. 1/1950, с. 22, 23.

радних задруга по типовима и републикама који приказује стање на дан 30 априла 1951.

	ФНРЈ	Србија	Хрватска	Словенија	БиХ	Македонија	Ц. Гора
I тип	1.018	223	196	263	332	—	4
II „	2.179	989	620	64	448	22	36
III „	3.429	631	727	26	723	921	401
IV „	346	246	34	27	2	36	1
Свега	6.972	2.089	1.577	380	1.505	979	442

Из ове табеле видимо да је априла 1951 број радних задруга III типа износио у целој држави нешто испод половине укупног броја свих радних задруга, а затим су долазиле задруге II, I и најзад IV типа. Од свих република Словенија је имала највише задруга I типа у односу на остале типове (263 од укупно 380). Занимљиво је да је на пример Црна Гора имала 401 радну задругу III типа од укупно 442, а Македонија 921 задругу III типа од укупно 979 (9).

III

Међутим колико год се ми упуштали у анализе ових статистичких података о броју радних задруга и њиховом распореду по типовима и слично, ипак самим тим још не стичемо праву слику проблема који желимо да третирамо. Наиме, из овога још не видимо потпуно колико је и у којим видовима код радних задруга узимана земља задругара као критеријум при расподели прихода и какав је утицај имала ова чињеница на даљи развитак нашег задругарства. Не стичемо праву слику због тога што у огромном броју случајева и тамо где су биле основане задруге I и II типа није исплаћивана закупнина и камата.

Пошто је опште, владајуће мишљење код скоро свих кадрова који су радили на питањима радног задругарства било да су задруге I и II типа само привремени, прелазни облик и да треба тежити томе да те задруге прерасту у више типове, у „доследно социјалистичке задруге“, и пошто је у многим чланцима и написима, од којих смо неке већ цитирали, наглашавано да закупнина и камата код задруга I и II типа треба да буде што нижа, — то су руководиоци у радним задругама и њихови непосредно надређени органи у среским народним одборима и среским задружним форумима уствари већ од самог почетка омасовљења радних задруга, од 1949 године, скоро у потпуности запоставили питање исплате закупнина и камата. (Такође је било запостављено и питање исплате накнаде за унети инвентар, радну стоку, зграде итд.). Тако се

(9) Цифре о распореду задруга по типовима наведене су према подацима Главног задружног савеза ФНРЈ.

у току 1949, 1950, па и 1951 и код нижих и код виших задружних форума у неку руку прећутно сматрало да ово питање не треба ни покретати, јер како би се иначе могла спроводити оријентација ка превеођењу задруга I и II типа у више типове, нарочито у IV тип радних задруга, ако би се форсирало уредно исплаћивање закупнина и камата код задруга нижих типова, дакле ако би се на тај начин стално оживљавао ситносопственички менталитет појединих задругара.

И заиста, из оскудних података који постоје у вези са исплаћивањем закупнина и камата (негде у ове суме улазе и незнатни износи за инвентар, радну стоку итд.) видимо да је у огромном броју случајева ово имало мањевише само симболичан карактер. На пример у Хрватској је 1949, према подацима Главног савеза пољопривредних задруга Хрватске, било исплаћено задругарима у виду натуралних и новчаних давања (на име трудодана) 571.674.000 д., а на име закупнине и камате свега 13.327.000 д. У 1950, према стању на дан 31 децембра 1950, када је број задруга износио 1560, од којих I типа 201 и II типа 535, платни фонд задругара достигао је 1.241.628.000, а на име закупнине и камате било је исплаћено задругарима свега 27.040.000 д.

Подаци који се односе на целу земљу показују да је у току 1948 укупан доходак радних задруга био подељен на следећи начин: за разне фондове 15,18%, задругарима на име трудодана 81,05%, а на име закупнине и камате издато је 3,77% (10). Од 1949 па надаље на унету земљу су исплаћиване још мање суме него раније. Тако је у 1949 исплаћено задругарима на име закупнине и камате 49.070.000 д, односно само 0,9% од дохотка радних задруга у тој години, а у 1950 било им је исплаћено 73.144.000 д, односно само 0,8% од укупног дохотка. На једно домаћинство просечно је 1949 било исплаћено на име закупнине и камате по 310,5, а у 1950 по 401,5 д, или по једном хектару земље у 1949 по 58,5, а у 1950 по 71,7 д (11).

За 1951 постоји у овом погледу нешто више података. Тако, ако анализирамо извештаје и статистичке податке о стању у радним задругама на дан 31 децембра 1951, можемо конструисати једну слику о односу између укупно оствареног дохотка и зарада задругара у свима задругама у целој земљи и по појединим републикама, с једне стране, и сума исплаћених задругарима на име закупнине и камате за земљу унету у задруге, с друге стране. Табела која је израђена према подацима који се могу наћи у публикацији Савезног завода за статистику и евиденцију број 54/1952, издатој под насловом „Годишњи извештај о финансиском пословању СРЗ у 1951 г. — претходни резултати“, — пружа следећу слику:

(10) Мијалко Тодоровић, Говор на VIII редовном заседању Народне скупштине ФНРЈ, Народно задругарство, бр. 1/1950, с. 22, 23.

(11) Драгослав Мутаповић, Пољопривреда Југославије и путеви њеног развитка, Социјалистичка пољопривреда, бр. 7—8/1952, с. 15.

Нар. република	број СРЗ које су доставиле извештај	обрађива површина у ха	укупан дохо- дак СРЗ у 000 д.	зараде за- другара 000 д.	исплаћене закупнине и камате у 000 д.	зараде у % од дохотка	закуп. и кампа- те у % од дохотка
ФНРЈ	6.075	1.539.752	36.294.593	26.721.651	161.999	73,6	0,4
Србија	2.002	748.890	20.137.580	14.836.137	64.647	73,7	0,3
Ужа Срб.	953	125.501	3.307.023	2.470.107	45.116	74,7	1,4
Војводина	717	564.868	15.445.818	11.425.190	11.478	74	0,1
Космет	332	58.521	1.384.739	940.840	8.053	68	0,6
Хрватска	1395	227.545	4.586.230	3.231.913	38.804	70,5	0,8
Словенија	359	35.242	971.242	661.851	21.709	68,1	2,2
Б и Х	1265	223.251	2.997.244	2.144.205	28.416	71,5	1
Македон.	903	286.550	7.286.870	5.617.801	8.248	77,1	0,1
Ц. Гора	151	18.274	315.427	229.744	175	72,8	0,1

Као што се види из ових података, најмање је исплаћено на име закупнина и камата у Војводини, Македонији и Црној Гори (свега 0,1 од укупног дохотка), а највише у Словенији (2,2%). Пада у очи још и то да је, на пример, у Војводини на 564.868 ха обрадиве земље, колико су поседовале радне задруге обухваћене овим подацима, исплаћено на име закупнине и камате само 11.478.000 д, док је у Словенији на 35.242 ха било исплаћено 21.709.000 д.

Ако посматрамо проблем закупнина и камата у односу на целу земљу, онда видимо да је 73,6% од укупног дохотка свих сељачких радних задруга исплаћено задругарима на име зарада, а да је свега 0,4% дохотка било ангажовано за исплату накнаде за унету земљу. Да би се стекла потпунија слика о томе како је на крају 1951 расподељен укупан доходак радних задруга у оквиру целе земље напомињемо да је, на пример, на допунске награде издато 0,3% дохотка, на основни фонд 11,2%, на обртни фонд 7,3%, на резервни натурални фонд 1,1%, на резервни новчани фонд 0,5%, на фонд социјалне помоћи 2,1%, на фонд за културно-просветне сврхе 0,4%, на порез на доходак 2,3% и на допринос фонду за механизацију 0,8%. Из ових података видимо да сума коју су радне задруге у току 1951 издале на име закупнине и камате спада, заједно са издацима за културно-просветне сврхе, у најмање издатке које су оне учиниле у тој години (12).

По једном хектару обрадиве површине било је, према подацима Главног задружног савеза ФНРЈ, у 1951 исплаћено на име закупнине и камате за целу ФНРЈ просечно по 129 д, а по појединим републикама: у Словенији 530, у Хрватској 426, у Србији 86, у Босни и Херцеговини 50, у Македонији 29 и у Црној Гори 17 д. По једном домаћинству просечно за целу ФНРЈ било је исплаћено по 505 д, а по појединим републикама: у Словенији 2.377, у Хрватској 1.568, у Србији 368, у Босни и Херцеговини 229, у Македонији 109 и у Црној Гори 10.

(12) Иако између ових података и података Главног задружног савеза ФНРЈ, на које наилазимо у необјављеном извештају о пословању и стању сељачких радних задруга у 1951 г. (с. 24 и 25), постоје извесна неслагања, ипак се суштина целе слике битно не мења.

Као што видимо из наведених података, у 1951, као и у ранијим годинама, задругарима су на име закупнина и камата исплаћиване тако незнатне суме, да оне заиста нису претстављале ни изблиза накнаду за земљу коју су они уносили у задруге, због чега су они сматрали да им је та земља на неки начин експроприсана.

IV

Ова чињеница није остала без извесних последица у погледу даљег развоја наших сељачких радних задруга. Те се последице огледају углавном у овоме:

1) То је ометало даље ширење и омасовљење радних задруга. Богатији и средњи сељаци нерадо су ступали у радне задруге, тако да су у њима претежну већину чинили сиромашни сељаци, због чега су задруге често имале много радне снаге а мало земље, инвентара, радне стоке итд.

2) Овакво стање доприносило је томе да је слабило поверење сељаштва у радне задруге. При оснивању задруга говорило се о плаћању закупнине и камате као о накнади за земљу унету у задруге, а касније, и после више година, ова обећања нису била испуњена, или су била испуњавана у врло малој мери. Не треба претпоставити да су сељаци на ово заборавили, иако више година ова питања нису ни постављана ни дискутована. Угледна правила радних задруга и други прописи су то предвиђали, а касније је све на томе и остало. Због тога су задругари постепено стицали мишљење да су у неку руку преварени. С друге стране о свему овоме су исто толико водили рачуна и сељаци који су били ван задруга али који би им евентуално пре или после приступили. А посебно треба поменути и то да су разноврсни непријатељи задружног покрета на селу обилато искоришћавали ову чињеницу у својој свакодневној „тихој“ пропаганди против радних задруга.

3) Неисплаћивање закупнина и камата на унету земљу у знатној мери је заоштравало питање социјалног обезбеђења за она домаћинства која су у задруге унела веће површине земље и знатан инвентар, радну стоку итд. а нису имала радне снаге да би себи могла, радом у задрузи, обезбедити минимум егзистенције. Оваква домаћинства добијала су нешто од задруге, и то „у најбољем случају по 200 кг. пшенице или кукуруза по глави за исхрану и по 300—400 кг. кукуруза за тов свиња и за стоку“ (13). Али то им је било недовољно, пошто су тиме морали да покривају и све остале своје издатке. Оваква домаћинства су улазећи у задруге уствари добијала знатно мање него да су своју земљу давала под закуп приватним лицима. Што је најгоре, и та мала средства у многим задругама давана су „тек после дугих и мучних нагађања на скупштинама задруга као да се ради о некој милостињи од стране оних

(13) Драгослав Мутаповић, Пољопривреда Југославије и путеви њеног развика, Социјалистичка пољопривреда, бр. 7—8/1952 с. 16.

који су способни за рад. А то људе боли и често теже подносе него саму немаштину“ (14). Све ово је отежавало даљи развитак радних задруга и умањивало је изгледе да имућнији сељаци, нарочито ако су инокосни, ступе у радне задруге.

4) Неисплаћивање закупнина и камата, као и форсирање виших типова радних задруга на рачун нижих и сељацима приступачнијих форми задругарства и уопште кршење принципа добровољности при стварању задруга, имало је утицаја касније, у 1951 и 1952, на појаву колебања и жеља за напуштањем задруга код знатног броја задругара. Разуме се да смо далеко од тога да то сматрамо јединим или једним од главних разлога појаве колебања у радним задругама, али све ово је неоспорно имало знатног утицаја на те појаве. У вези са овим треба напоменути и то да није случајна појава што релативно највећи број молби за излазак из радних задруга отпада на средње и богатије сељаке. Они су највише били погођени неплаћањем закупнине, а поред тога су, нарочито после укидања обавезног откупа и сличних мера, веровали да ће им се више исплатити ако сами обрађују своју земљу.

Крајем 1951 и нарочито у току 1952 године, приликом спровођења у живот принципа привредног рачуна у организацији и пословању радних задруга, све више се почела увиђати важност питања закупнина и камата у радним задругама. Уместо да се поједини аутори у разним пригодним чланцима задовољавају констатацијом како је „... данас мало и готово нема теренских радника на пољу задругарства, који ће погрешно прићи на пр. спровођењу припрема за организовање задруга, који ће погрешно решити питање уношења инвентара, стоке итд.“ (15), — приступило се критичкијим и систематскијим анализама узрока унутрашњих слабости и колебања које су биле захватиле сељачке радне задруге. Тако се у стручној литератури и у дневној штампи све чешће констатује да је примена задружних правила од стране сељачких радних задруга практично скоро све радне задруге свела на један тип, и то на такав тип где сељаци не добијају никакву накнаду за унету земљу и инвентар.

Због свега овога је нарочито у току 1952 и почетком 1953 године врло много дискутовано питање закупнине у радним задругама. Истицане су грешке и недостаци који су се у овом погледу могли запазити у досадашњем пословању задруга, при чему се често позивало на позната места из Енгелсовог рада „Сељачко питање у Француској и Немачкој“, и то нарочито на Енгелсову мисао о могућности заједничке обраде земље и поделе приноса сразмерно уложеном земљишту, новцу и раду. Појавио се како у стручним часописима, тако и у осталој штампи низ чланака и написа у којима

(14) Љубомир Вељковић, Закуп земље и даљи развој земљорадничког задругарства, Социјалистичка пољопривреда, бр. 7—8/1952, с. 32.

(15) Димитрије Вајалица, Пет година сељачких радних задруга, Социјалистичка пољопривреда, бр. 2/1951, с. 9.

је третирано ово питање и у којима су предлагане мере и решења која би допринела бржем развоју радних задруга.

Помињемо нека од најзанимљивијих мишљења у овом погледу. Тако Љубомир Вељковић у два своја чланка даје детаљније предлоге и решења у вези са плаћањем закупнине у радним задругама. Он сматра да би кроз увођење и плаћање закупнине требало остваривати концентрацију земље у рукама задруга. У вези с тим он каже: „Ради се, дакле, о томе да закупнина треба да постане један од основних елемената потпуно добровољног удруживања сељака и да се енергично пресеку тенденције наметања таквих задружних облика који је на један или други начин негирају, претварајући тиме добровољно удруживање у неку врсту експропријације удружених сељака“ (16).

По Вељковићу, уколико задруга жели да добије неко земљиште у закуп она ће принципијелно морати, да плати онолику закупнину колику плаћају и индивидуални сељаци. А уколико се ради о плаћању закупнине самим задругарима, онда би њена висина имала бити умањена за приближну вредност повластице које уживају задругари као чланови радне задруге (пореске обавезе, повластице за возњу, евентуална помоћ из социјалног фонда итд.) На овај начин отпала би и подела задруга на типове, проблем окућнице итд.

Али сад се поставља, по истом аутору, као основно питање како обезбедити и плаћање т.зв. економске закупнине, која би задовољила задругаре као власнике земље, и у исто време очувати зараде задругара на нивоу просечне наднице у пољопривреди. У том смислу он предлаже да се проширена репродукција у задругама у прво време обезбеђује кредитима које би задруге добијале од државе уместо стварањем фондова на рачун висине дохотка који остварују задругари.

Тако би по Вељковићу радне задруге при нормалним условима могле исплаћивати и економску закупнину и одржати висину зарада задругара на нивоу просечних надница у пољопривреди, чиме би били уклоњени основни узроци колебања у радним задругама (17).

Не можемо се упуштати у шире анализе и оцену ових и низа других мишљења и предлога у вези са регулисањем плаћања закупнине у сељачким радним задругама, јер би то одузело много простора. Међутим потребно је да видимо да ли је заиста, у времену када се највише дискутовало о овоме (у току 1952 и почетком 1953), било могућно повољно решити проблем закупнине и тиме обезбедити даље јачање радних задруга.

---

(16) Љубомир Вељковић, Закуп земље и даљи развој земљорадничког задругарства, Социјалистичка пољопривреда, бр. 7—8/1952, с. 25.

(17) Љубомир Вељковић, Економска закупнина и одржавање зараде задругара на нивоу просечне наднице у пољопривреди, Социјалистичка пољопривреда, бр. 11—12/1952, с. 59—63.

Прво и основно питање које се поставља у вези са овим јесте да ли су горе изнети предлози који се тичу плаћања закупнине могли да реше битне проблеме радних задруга у целини и нарочито да ли су радне задруге заиста биле у стању, с обзиром на своје до-тадашње резултате, да плаћају т. зв. економске закупнине.

Када се говори о овоме треба одмах напоменути да су већ од самог оснивања радне задруге имале да се боре са низом великих тешкоћа, које су произилазиле прво из великог сиромаштва и сваковрсне заосталости наше пољопривреде и друго из потпуног недостатка искуства у вези са овим облицима рада на селу. Да ли су, дакле, и после свих тешкоћа најразличитије врсте, и после свих грешака и лутања у вези са својим радом, ове организације оправдале и у економском погледу своје постојање и да ли су оне могле приступити исплаћивању реалнијих сума на име закупнине за унету земљу, чиме би отклониле један од узрока колебања код свога чланства, чиме би себи привукле и нове чланове? Какве су резултате показале радне задруге у односу на приватна газдинства и на пољопривредна добра?

Да видимо, на пример, какве су успехе постигле радне задруге у погледу приноса по једном хектару у поређењу са државним и приватним сектором у пољопривреди. На приложеној табели, израђеној према подацима Савезног завода за статистику и евиденцију, видимо принос појединих важнијих култура на државном, задружном и приватном сектору у времену од 1949 до 1952 (у метарским центама по хектару) (18).

година	пшеница				раж				јечам				кукуруз			
	49	50	51	52	49	50	51	52	49	50	51	52	49	50	51	52
укупно	14,1	10,3	12,9	9,1	10,4	8,5	9,6	7,6	12,2	8,2	10,9	8,1	16,6	9,3	17,1	6,4
државни	15,8	14,0	16,3	10,2	11,8	10,8	12,8	8,1	15,7	12,4	15,8	10,4	19,8	13,7	21,8	9,9
задружни	14,5	10,6	13,5	8,5	9,3	8,9	9,9	7,0	13,2	8,8	11,6	8,0	18,6	10,4	18,4	7,4
приватни	14,0	10,0	12,6	9,3	10,6	8,3	9,5	7,8	11,8	7,4	9,6	7,9	16,3	9,0	16,6	6,1

Иако ови подаци нису сасвим тачни, пошто су махом добијани проценом, они ипак могу на неки начин да нам пруже слику о резултатима радних задруга у овом периоду. Тако из ових података видимо да је задружни сектор по правилу остваривао код најважнијих култура мањи принос по хектару од државног а нешто већи од приватног сектора.

Да ли пак ово показује стварно стање и да ли је на задружном сектору односно у радним задругама заиста био постигнут већи принос по хектару и већа продуктивност рада него на приватним газдинствима? У вези са овим требало би навести следеће моменте:

(18) Статистички билтен, бр. 6/1951 и бр. 11/1952; Индекс, месечни преглед привредне статистике ФНРЈ, бр. 2 и 7/1952 и бр. 3/1953.

1) Задружни сектор обухватио је и окућнице задругара и задружне економије. Међутим из досад објављених података видимо да је скоро редовно принос на окућницама задругара био већи него на имањима радних задруга (19).

2) Задружни сектор, односно радне задруге за остваривање истих резултата у производњи ангажовале су по правилу више радне снаге него што је то био случај код државног и приватног сектора.

3) Висина приноса по хектару а самим тим и крајњи успех радних задруга такође се у знатној мери смањује ако наведемо да су на задружном сектору (без окућница), упркос томе што су задруге везивале и више радне снаге него што је потребно, — остале велике површине ораница или потпуно необрађене или под угарима. На пример у 1951 угари су захватили 3,8%, а необрађене површине 6,3%, а у 1952 угари 5%, а необрађене површине 7%, или заједно 12% од укупних задружних ораничних површина. У исто време проценат угара и необрађених површина на државном сектору био је нешто нижи, а на приватном сектору знатно нижи (20).

4) Радне задруге су уживале повлашћенији положај у погледу пореза и обавезног откупа. Оне су скоро стално добијале од државе помоћ у разним видовима (машине, стручњаци итд.), а поред тога, по подацима Главног задружног савеза ФНРЈ, радним задругама било је, према стању на дан 15 маја 1952, отписано дугова у укупном износу од 9.645.887.000 д, односно просечно на сваку задругу по 1.389.000 д.

Када се приликом доношења оцене о укупним резултатима и успесима радних задруга имају у виду и све горе наведене чињенице, када се имају у виду и њихови слаби успеси у сточарству, сувише једнострана производња итд. итд., онда се намеће као закључак да се радне задруге, онакве какве су донедавно биле, и то нарочито од кад се код нас почело прелазити на укидање низа административних мера и на слободније деловање економских закона у нашој привреди уопште и посебно у односу на село, — нису могле афирмирати као газдинства која би имала своје економско оправдање. Не само државна пољопривредна добра него и ситна приватна газдинства показивала су се углавном продуктивнијим од радних задруга. Разуме се, било је и има радних задруга које су показале задовољавајуће резултате, али ако говоримо о радним задругама у целини, онда је ситуација другојачија. И зато радне задруге у већини случајева нису биле у стању, све и да су желеле, да плаћају економску закупнину као што су то у последње време предлагали Љуб. Вељковић и други аутори. Оне не би имале одакле да је плате. А без тога, као и без низа других мера, није се могло рачунати на даљи напредак радних задруга, нити

(19) Статистички билтен, бр. 11/1952.

(20) Публикација Савезног завода за статистику и евиденцију бр. 48/1952 — „Укупне и засејане површине у економској години 1951/1952 — коначни резултати“.

се могло зауставити колебање у њима (21). Требало је, дакле, предузети неке радикалније мере у вези са земљорадничким задругарством и уопште са нашом пољопривредом, пошто је било јасно да се административним мерама ни у овој области не може створити ништа што би било економски оправдано и трајно.

VI

Као што је већ истакнуто, имућнији сељаци су нерадо улазили у радне задруге, или ако су већ ушли, сматрали су себе у неку руку експроприсаним, јер, како каже М. Тодоровић, „... под претпоставком да се у задрузи постиже иста висина дневне зараде као на индивидуалном газдинству, ипак већина оних који имају земље изнад просека остварују мањи доходак у задрузи него на индивидуалном газдинству, јер могу бити мање дана запослени у њој; сиромашнији задругари свршавају један део послова на њиховој земљи...“ (22). Другим речима, као што смо већ видели, у задругама је било много радне снаге а мало земље и усто ниска продуктивност рада, и кад је требало релативно мали доходак разделити тако да се исплати и нормална зарада задругарима и реална накнада за унуту земљу, онда је било мало и за једно и за друго (23).

У вези с овом констатацијом истовремено се намеће и могућност налажења одговора на раније постављено питање како омогућити исплаћивање реалнијих закупнина на земљу коју би задругари унели у задруге или коју би задруге узимале у закуп од индивидуалних сељака. Решење би било у томе да се на неки начин смањи број људи запослених у радним задругама, да знатно већи део задругара пређе на рад у друге привредне гране, индустрију,

---

(21) Колебање у радним задругама остало је и после спровођења мера које је препоручивало Упутство ЦК КПЈ од 24 новембра 1951. Иако је, према стању на дан 30 јуна 1952, било расформирано неких 675 пасивних радних задруга, иако је један део радних задруга реорганизован и уклопљен у постојеће опште земљорадничке задруге, тако да је 31 децембра 1952 укупан број реорганизованих и расформираних радних задруга, према подацима Главног задружног савеза ФНРЈ, износио 2.273 (од укупно 6.797 радних задруга, колико их је било 31 децембра 1951), — ипак све ово није могло поправити ситуацију. После свега овога колебање се чак и појачало.

Молби за излазак из радних задруга било би у току 1951 и 1952 сигурно и више да то није у великој мери отежавало Упутство о поступку и надлежности за одлучивање о иступању из чланства у сељачким радним задругама и о повраћају земље унете у сељачке радне задруге од 23 јуна 1951, које је, по нашем мишљењу, прекорачивало принципе постављене у овом погледу у чл. 30 Основног закона о земљорадничким задругама, и да није у том времену вођена одлучна борба против иступања из задруга, која је својим административним карактером у великом броју случајева била донекле ликвидирала „право чланова сељачких радних задруга да могу иступити из задруге и изнети земљу и другу имовину“ (Љубо Мијатовић, Коначан раскид са колхозном праксом на нашем селу, Социјалистичка пољопривреда, бр. 2—3/1953, с. 14).

(22) Мијалко Тодоровић, За ликвидацију стаљинистичко-бирокупских метода и схватања у питањима пољопривреде и села, Наша стварност, бр. 1/1953, с. 31.

(23) Овде апетражујемо чињеницу да дуго и дуго није ни било, из разлога већ раније наведених, праве намере да се закупнина за унуту земљу уопште и исплаћује. А поред тога већина сиромашних сељака улазила је у задруге надајући се да ће тамо моћи обрађивати више земље него што је сама имала (Владимир Бакарић, О даљем развоју наше пољопривреде, Борба од 13 до 18 — XII-1952).

рударство итд. а да им они задругари који остају у задрузи исплаћују закупнину на њихову земљу. У том случају би они могли одвајати веће суме за исплату закупнине, пошто би се приходи задруге делили на мањи број задругара. Али битни услови за ово су, прво, да рад у задругама постане продуктивнији, чак знатно продуктивнији него што је био досад (24), јер би требало да се са мањим бројем људи постигне исти и већи ефекат, што би све захтевало модернизовање средстава за рад итд., и, друго, треба да постоје могућности и услови да се та сувишна радна снага, и то не само из сељачких радних задруга него и уопште са села, може запослити у разним непољопривредним гранама, пре свега у индустрији и сл.

Ова два услова међусобно су повезана. Наша земља још није у стању да пољопривреди уопште, па и радним задругама, пружи довољну количину модерних и јевтиних машина и осталих средстава за рад, али се данас чине велики напори да се то ускоро оствари. С друге стране иако се већ од завршетка II светског рата, а нарочито од 1947, вршио сталан процес одливања сувишног становништва из пољопривреде у друге привредне гране, ипак треба подвући да још ни данас, упркос знатном напретку у привредном развоју земље, наша индустрија, рударство, транспорт итд. још нису у стању да апсорбују сву сувишну радну снагу са села. Због тога сиромашни и средњи сељаци, били у задругама или ван њих, морају највећим делом засад да остају на селу, па ма како њихов посед био мали и њихов рад нерентабилан. Они су на то принуђени, пошто немају од чега другог да живе. И зато све ово још више компликује и отежава и проблем плаћања закупнине у радним задругама. Међутим и поред свега тога, да би се у будућности обезбедио даљи развој наше пољопривреде, да би се обезбедио правилан развој социјалистичких односа на селу, потребно је, као што је то досад са више страна истицано, с једне стране омогућити, на пример кроз слободнији промет непокретности и сличне мере, извршен процес концентрације и централизације средстава за производњу и земље и стварање већих производних јединица (задруга или сличних организација), и с друге стране, наставити напоре у вези са привредном изградњом земље, са индустријализацијом итд. Овим би се омогућило запослење у другим гранама привреде оних сељака који би своју земљу или дали под закуп или продали земљорадничким задругама и сличним привредним организацијама, и створили би се потребни услови да се наша пољопривреда уредно и јефтино снабдева разним машинама, ђубривом итд.

*

Кроз ову перспективу треба данас посматрати и даљи развој так разних облика земљорадничких задруга код нас, а тако исто и плаћање закупнине у њима.

(24) Владимир Бакарић, О даљем развоју наше пољопривреде, Борба од 13 до 18-XII-1952.

У вези са овим треба нагласити да и Уредба о имовинским односима и реорганизацији сељачких радних задруга од 30 марта 1953 третира ово питање много реалније у односу на раније прописе. Ова Уредба прилази том питању на један радикалан начин и не поставља никаква ограничења у погледу висине онога дела прихода који би се могао дати задругарима на име закупнине за земљу коју они уносе у задругу. Уредба такође не предвиђа никакве типове радних задруга него наглашава да свака задруга доноси самостално своја правила. У чл. 4 Уредбе подвлачи се да се уговором утврђује начин и обим уношења земље, зграда, инвентара и осталих средстава за рад, као и имовински односи који из тога проистичу.

Као што се види, прописи Уредбе предвиђају многобројне и еластичне облике помоћу којих се може успешно решавати питање плаћања закупнине и накнаде за инвентар, радну стоку, зграде итд. Јасно је да ови прописи још не омогућавају радним задругама да добију довољно земље а да за њу не морају плаћати високу закупнину, и то због тога што, као што смо већ видели, наша индустрија, рударство итд. још не могу да запосле сву сувишну радну снагу са села, да би тако понуда земље за продају или за издавање под закуп била релативно велика. Напротив, задруге ће још доста дуго морати да се боре са проблемом како обезбедити довољне површине земље и довољно прихода да би се постигао одређени животни стандард задругара и да би се могла плаћати одговарајућа закупнина, чија ће се висина слободно формирати. Пракса ће, чини нам се, показати да ће задруге у прво време врло тешко моћи да ускладе ова два захтева. Треба узгред додати да ни Закон о пољопривредном земљишном фонду од 27 маја 1953 неће у овом погледу битно изменити ситуацију, мада су крајем 1953 радне задруге од укупно 319.544 ха обрадиве земље више од половине (180.366 ха) већ биле добиле из општедруштвеног фонда. Али ипак Уредба омогућава да се питање закупнине решава на једино реалан начин и олакшава утврђивање рентабилитета радних задруга у односу на приватна газдинства.

Тако ће, дакле, на основу поменутих принципа радне задруге и њени чланови моћи према својим најбоље схваћеним економским интересима уговарати све оно што је битно за њихове међусобне односе (питања закупнине, инвентара итд.). И задрузи и њеним члановима омогућено је да свој уговорни однос, под одређеним условима и онда када је по њиховом мишљењу то за њих најкорисније, — слободно раскину, при чему нису ограничени никаквим административним и сличним мерама.

Сигурно је да ће после спровођења свих ових прописа знатно опасти број радних задруга, пошто ће неке бити расформиране а неке реорганизоване у земљорадничке задруге општег типа, али ће свакако остати један део задруга које ће моћи да покажу своју

економску оправданост (25). Оне ће данас имати и да се боре за своју рентабилност и за успех у раду под приближно једнаким условима с пољопривредним добрима, општим земљорадничким задругама и приватним газдинствима. И зато ће и плаћање закупнине за земљу унету у задруге бити утолико деликатније, јер га не може као досад регулисати само скупштина задругара држећи се строго одређених прописа, него је то ствар слободног уговарања између задруга и задругара, при чему се радним задругама могу јавити као конкуренти приватна газдинства, опште земљорадничке задруге, пољопривредна добра итд. (26).

Уредба о земљорадничким задругама од 26 јануара 1954 посвећује више својих чланова и сељачким радним задругама. Ова Уредба се доследно држи начела која су у вези са питањем закупнине била постављена у Уредби о имовинским односима и реорганизацији сељачких радних задруга. Тако се у овој уредби регулишу само општа питања у вези с овим. Члан 4 ове Уредбе подвлачи да земљорадничка задруга може организовати пољопривредну производњу на земљи узетој у закуп или на послугу од својих чланова или других лица, или на земљи у друштвеној својини. Члан 56 предвиђа да уговор о закупу не може бити краћи од године дана а да је отказни рок најмање 6 месеци. Сва остала питања у вези с висином закупнине, начином њеног исплаћивања итд. регулишу се путем уговора између задруге и њених чланова, као и правилима задруге.

Касније, у даљој перспективи, закупнина на земљу унету у задруге исплаћиваће се вероватно све дотле док општи напредак наших производних снага, а специјално индустрије, не би омогућио да се рад у тим задругама тако организује и до те мере снабде модерним машинама, инвентаром и осталим средствима за производњу, да би онда било могућно привлачити чак и имућније индивидуалне сељаке у задруге и са све нижом закупнином, а доцније и без икакве закупнине, пошто би приватне произвођаче на то стимулирао виши животни стандард и лакши рад у задругама него на приватним газдинствима.

Др. Велимир Васић

---

(25) На пример док је крајем 1951, према подацима Главног задружног савеза ФНРЈ, број радних задруга у нашој земљи износио 6.797, дотле је крајем 1952, после расформирања пасивних задруга, спао на 4.524, крајем маја 1953, њихов број износио је 2.263, а на крају 1953 било их је негде око 1.150.

(26) Било би тешко данас анализирати питање закупнине у радним задругама пошто се оне сад налазе у фази реорганизовања и усклађивања свога рада с принципима које предвиђају законски прописи донети у последње време, али се могу навести појединачни примери из којих се приближно види како се данас у пракси приступа овом питању. Тако сад све радне задруге у Кулском срезу плаћају закупнину на земљу коју уносе задругари. Висина ове закупнине је фиксна, а за њену базу су узете житарице. На пример у задрузи „Буро Стругар“ закупнина износи 100 кг. пшенице и 150 кг. кукуруза, у задрузи „Русин“ 125 кг. пшенице и 125 кг. кукуруза, а у задрузи „Сутјеска“ 200 кг. пшенице по једном катастарском јутру. У свима овим случајевима може се уместо житарица исплатити онолико новаца колико би се за исте могло добити по текућим ценама у време вршидбе односно бербе кукуруза. (Јб. В. Повратак у задруге, Економска политика, бр. 81/1953, с. 824).

ПРИЛОЗИ

КОЛЕКТИВЊА АДОПЦИЈА

Наше позитивно право, као и остала савремена права, познаје само индивидуално усвојење. Међутим у ранијим временима постојало је и усвојење читавих колектива. Дешавало се да једна организована група, племе или братство, прими у себе другу неку групу, адоптира је. Познато је колику је улогу играло усвојење као правни инструмент при проширивању примитивних крвних заједница и при прелажењу крвних заједница у територијалне заједнице. Тај процес је одавно обављен. Међутим код нас се налазе још свежи и интересантни трагови тога процеса. Ми се нећемо бавити питањима која су у вези са тим. Ми ћемо се ограничити да скупимо неколико факата, од којих неки још нису били објављени, а који могу бити од интереса за историчаре права и за социологе.

Случајеви да једно племе или братство усвоји читаво братство или породицу, и на тај начин изједначи у свему чланове усвојене групе са својим члановима, и сматра их за свој саставни део, нису били ретки код нас до недавна. Нарочито је интересантан случај адопције Мадежана у Бјелопавлићима. У селу Мадежима су живела три досељена братства: Прашчевићи, Вечковићи и Маликовићи. Два племенска огранка - колена, Петрушиновићи и Павковићи, нису Мадежанима давали део у неке комуне, пошто се они нису чврсто држали ни уз једне ни уз друге. Због оскудице радне земље, Мадежани су били упућени готово искључиво на сточарство, па су без пашних површина тешко живели. Сва њихова настојања да добију право коришћења неких планина остала су без резултата. Због тога они 1872 године покрену парницу код началства Бјелопавлићског, тражећи да их или Петрушиновићи или Павковићи пусте у своје комуне. Началство је расправило овај спор септембра месеца 1872. У архиву Валтазара Богишића у Цавтату налази се препис извода из записника началства Бјелопавлићског за 1872 годину под бр. 100 од 15 септембра, који гласи:

„Давија између Пет(р)ушиновића и Павковића с'мадежанима око комуна поврх доње планине.

„Мадежала говоре ми смо дошли да стоимо умадеже има толико година, а висте Петушиновићи и Павковићи подије-

лили комун поврх доње планине, а нама дали нијесте дијела у тај комун.

„Петушиновићи одговарају ми знамо да је вама дио у тај комун, али ви је дио у Павковицку јер сте се звали Павковићи па ви ето дио с'њима.

„Павковићи одговарају мадежани стаје међу вама Петушиновићима, па им је дио с' вама у комуне.

„Петушиновићи питаше из опшег договора мадежане, оћетели ви мадежани потписати данас да сте по данас Петушиновићи. Мадежани одговорише издоговора здобре воље оћемо. И ми Петушиновићи дасмо вама Мадежанима дио у комуне с'нама, ће и нама и да ви је сваки управа с'Петушиновићима као и нама, и ако кад бише одустали мадежани од Петушиновића, да изгубе дио од комуна којег су добили од Петушиновића, и на то присташе obie партe.

„Били у судницу на ову погодбу између Петушиновића и Мадежане.

Потписујемо се
Петушиновићи и Мадежани

„Петушиновићи следују:

„Војвода Ристо Бошковић, кап. Радоја Пајовић, Коман. Мато Бошковић, Видо Бошковић, перјанин Бошко Шутов, барјактар Петар Шуњин. Стотинаш Томо. офицер Милош Тодоров, С. Јовица Бошков, Никола Радула Милованова, барјактар Максим Петров, поп Вучур ми се потписујемо за сву браћу Петушиновића.

„Мадежани: Томица Милаковић, Максим Прашчевић, Живко Вечковић и ми се потписујемо за сву нашу браћу.

„Сиедоци

„Началник С. Вукотић, капетан Јовица Радовић, кап. Драгоје Радојев, Поп Јован Јовановић, стотинаш Ташо Микоњин, овицијер Максим Петров, овицијер Лазар Марков, овицијер Ристан Петков, перјанин Рашко Раев. Сиедок писар Јагош Радовић”.

Из горњег акта се види да се овде ради о адопцији три усељеничка братства која је економски условљена. Маликовићи, Прашчевићи и Вечковићи населили су се у Мадеже пошто су два огранка племена бјелопавлићког међусобом поделила комуне. Мадежани због тога нису могли имати своје комуне, па самим тим ни развити сточарство које је требало, с обзиром да нису имали довољно зиратне земље, да им буде основна привредна грана.

После ове нагодбе Мадежани се укључују у Петрушиновиће, зову се Петрушиновићи, припадају војним и грађанским установама Петрушиновићким, примају поред главне славе и предславу Марковдан и у свим селима где се доцније расељавају својакају се с Петрушиновићима и с њима су у истим кметијама, капетанијама, имају заједничке скупове, договоре.

Процес усвајања мањих или већих група, братстава и племена, као и међусобно удруживање и братимљење слабијих, и прибијање слабијих уз јаче, јасно се може пратити у неким братствима као

и при настајању и развиту неких племена у Црној Гори, која су стварана у периоду турске владавине. Разни су начини на које се то стапање обавља.

Кад жена остане удовица, па се са децом врати у род, код оца и браће, и деца ту порасту, и стално се настане, онда их обично назову презименом ујчевине, деца узму славу, кумове и друге обичаје мајчине родбине, изравнају се у сваком погледу са братством, селом и племеном и потпуно укључе у нову заједницу. Претка данашњих Миљевића, у Подвраћу у Бјелопавлићима, Мила, довела је мајка, која је била удата у Загорак у Пјешивце, кад се као удовица вратила код родитеља. И Миле и његови потомци стално су се настанили у Подвраће, сродили се с Вујадиновићима, од којих је била Милова мајка. Они су се потпуно стопили с браством и племеном у коме живе и с њима се изједначили у правима и дужностима. Пре рата било их је у Подвраћу око 15 кућа (1).

Има примера где до срођавања не дође потпуно, већ братство траје дотле док једна или обе стране осећају потребу за њим. Такво братство налазимо између Тмуша и Милекића у Сопатници, код Пријепоља. Један Тмуша је пре двеста година убио неког Милекића, па после узео његову удовицу с два сина — Милекића. Деца су одрасла међу Тмушама, настанила се међу њима и била прозвана Тмушама, као што се звао и њихов очух. Примили су славу Тмуша, окумили њихове кумове. Од два сирочета, током времена, намножило се јаче братство. Знајући за своје порекло, Милекићи се издвоје од Тмуша, кад су ојачали, врате старо презиме и славу својих предака (2).

У Бјелопавлиће се на пример још од XV века почињу усељавати разна мања и већа братства из других црногорских племена. То усељавање траје све до половине XIX века. Сва су та усељеничка братства током времена сродила с племенским језгром, које по предању чине потомци бијелог Павла, примила славу, обичаје, племенско име, изједначила се у правима с племеницима.

У Бјелопавлиће се уселило 51 братство са око 500 кућа, домова, и чинили су једну петину племена (3). Међу усељеничким братствима било је и бројних као што су напр. Распоповићи у Мартинићима, Ковачевићи у Доловима и Пољацима, али се та братства никад нису међу собом повезивала у циљу стварања неке посебне заједнице која би се супротстављала племенском језгру. Примајући племенска обележја, име, славу, обичаје, ношњу, изједначавајући се у правима коришћења племенских комуна, вода, шума, пашњака, улазећи у војне формације, дошљаци су били усвајани од стране племена и у сваком погледу третирани као његови пуноправни чланови. У народу је остала само традиција о томе која су

(1) Петар Шобајић, Племена Бјелопавлићи, Насеља и порекло становништва, књига XV, Београд, 1923, стр. 194.

(2) Из рукописних бележака Сретена Вукосављевића.

(3) П. Шобајић, Племена Бјелопавлићи, Насеља и порекло становништва, књига XV, Београд, 1923, стр. 199.

се братства у племе уселила, и то је сећање све више ишчезавало. Тако се зна да су Брајовићи, врло бројно братство у Бјелопавлићима, примили нека усељеничка братства, али већ одавна нико не уме рећи ко води порекло од тих усељеника (4).

Кучи су били јаки и добро организовано племе с унутрашњом поделом на Старокуче и Дрекаловиће. У ту су се заједницу с времена на време укључивали и Арбанаси настањени у Затријепо, Медуну и другим селима ондашње територије племена. Иако се у току заједничког живота, борби са суседним племенима, Турцима и Арбанасима, било изградило осећање међусобног братства с облицима понашања које налазимо код родовских заједница, Кучи су били врло разнородни. Док су Дрекаловићи водили порекло од једнога претка, дотле су Старокучи били заједница већег броја чистих и сложених братстава. Др. Јован Ердељановић (5) је нашао код Старокуча врло изразитих примера стапања разнородних братства у једно. То стапање је тако потпуно извршено да је тешко било одвојити делове тих сложених братстава. „Чак су трагања у том правцу наилазила и на осетљивост људи”. Ердељановић је међу Старокучима нашао трагове од педесет пет разних братстава, док их је у време његовог испитивања било само дванаест. Слабија братства удруживала су се у једно, да би се на тај начин успешније супротстављала јачима, која су их угрожавала. Као изразите примере таквог спајања Ердељановић наводи стапање Бакечевића и Бањовића, старих Криводољана - Мркоњића и доцније досељених Љуљановића. Према Дрекаловићима старокучка братства су се окупљала око својих ужих интереса, стварала „јачицу” према „јачици” и створила рођачку заједницу, док су се у исто време исто тако осећали члановима шире племенске заједнице и понашали се тако.

Понекад се то стапање разнородних група изврши само делимично. Васојевићи, потомци Васови, проширили су своју територију у току XIX и XX века на још три раније уобличене територијалне и етничке целине, које су улазиле у састав племена и осећале се припадницима његовим, али не потпуно. Величани који носе територијално име, били су изградили не само територијалну заједницу, већ и заједницу братстава и ако је то друштво било састављено од разнородних шаљских и цеклинских родова (6). Шакулар је исто тако заједница разних стариначких и усељеничких родова (7). Ашани који до 1912 живе углавном под Турцима, окупљају се, и пре и после ослобођења од Турака, око заједничког имена и заједничких интереса, без обзира што њихов састав чине старинци и усељеници готово из свих крајева Црне Горе (8). Све три

(4) Петар Шобајић, Племена Бјелопавлића, Насеља и порекло становништва, књига XV, Београд, 1923, стр. 273.

(5) Др. Јован Ердељановић, Кучи, племена у Црној Гори, Српски етнографски зборник, књига VIII, стр. 165, 205, 207.

(6) Др. Радосав Вешовић, Племена Васојевићи, Сарајево, 1935, стр. 239—240.

(7) Исто, стр. 242, 244.

(8) Исто, стр. 244—255.

ове групе ослањале су се на Васојевиће кад год им је била потребна њихова помоћ, кад год су били угрожени од суседних Арбанаса или турског насиља, уклопиле се у племе приликом померања државне границе, узеле име Васојевић као своје, поносиле се тим именом као својим, али су и поред тога остале више и чвршће везане за своје уже локалне, групне интересе. Ако су кад били угрожени локални интереси Величана, Шекулараца, или Ашана од стране Васојевића — Васових потомака, онда су се осећали ближе и присније Величанин и Величанин, Шекуларац и Шекуларац, Ашанин с Ашанином, и таква осећања се нису крила. Такве манифестације су нарочито долазиле до изражаја при избору месних органа власти и народних посланика између два светска рата.

Према испитивањима Светозара Томића и Андрије Лубурића, племе дробњачко је врло старо. На основу сачуваног предања, које је Св. Томић забележио пре више од 50 година, најстарији познати становници Дробњака су Милашиновићи, Џукићи, Курепи, Вуковићи и Мољевићи. „Прича се да је цео Дробњак с огњишта ове четири куће ватру пропирио”. Али основицу племена ипак нису чинила та три братства, за која не знамо да ли су била у крвном сродству, него доцнији досељеници: Вуловићи, Ђурђићи, Косорићи, Томићи и Церовићи, који су се у Дробњак уселили у XVI или XVII веку, долазећи, после утврђивања Турака у Никшићу, из Рудина у Дробњак. Према предању које је Св. Томић забележио, ове су породице бежале од Турака из околине Травника, после пропасти Босне, задржале се у Рудинама, Никшићким, па се и одатле кренуле склањајући се од никшићких Турака. Томић претпоставља да су те породице биле у неком крвном сродству, што се може закључити из заједничког сељакања и заједничке славе (9). Ових пет породица, према изнетим подацима о Дробњацима, основица су племена, оне су његови организатори, јер се, према Томићу, око њих окупљају и њих слушају не само доцнији усељеници већ и она стариначка братства која су они ту затекли. Ако се ослонимо на предање, онда су досељеници из Рудина већ дошли као јака и организована група, највероватније, као једно јако братство које је могло и староседеоцима да наметне одлуке о прихватању заједничког имена и заједничке славе као племенских обележја. Ко од староседелаца и дошљака не би усвојио такву одлуку, није могао бити становник племена, него се из племена морао иселити. Одредба о оваквом услову за улазак у племе била је у пуној важности све до половине XIX века (10). Многобројна разнородна братства окупила су се кроз неколико векова око племенског имена и заједничке славе стварајући фикцију о заједници крвног сродства. За читавих десет векова трајао је процес усељавања и стапања досељеника с племенским језгром. Према А. Лубурићу, у Дробњак се уселило толико много породица да је приликом испитивања нашао више од две стотине разних

(9) Светозар Томић, Дробњак, Српски етнографски зборник, књига IV, Београд, 1902, страна 436.

(10) Исто, стр. 438—9.

усељеничких родова (11). Срођавање је међутим било такво да је Дробњак средином XIX века био једно од најорганизованијих племена у Црној Гори, бројно јако и компактно. Од половине XIX века, кад почиње насељавање ускока из околних племена и с турске територије, Дробњак је све више територијална заједница с облицима понашања родовске заједнице.

Без обзира што су усељеници у току неколико векова били знатно бројнији, језгро племена Лимљанског у Црмници чинила су три стара братства, Цаковићи, Драчетићи и Клисићи. Око тога језгра се окупило много ускока из околних племена и њих су Лимљани не само радо примали, већ су их нагнали да ступе у племенску заједницу. Ј. Ердељановић каже: „Ни у једном црногорском племену нема сразмерно тако много породица, које су пореклом од ускока и од избеглица „од крви” колико у Лимљанима. Али ма колико да их је бивало много, они су увек, као што рекосмо, наилазили на јако племенско језгро од старих братстава, који су их, као што тврди народно предање, шта више и силом нагонила да ступе у њихову племенску заједницу” (12).

Добаћало се да братству или племену запрети потпуно истребљење у међусобним крвавим обрачунама. Тада се појави треће братство или племе као заштитник слабијега, па прими на себе обавезе слабијега, пустиштићенике на своју територију да се стално настане, што је значило да племе које слабијега узима у заштиту у исто време ступа у непријатељске односе с непријатељима штићеника, свети њихову крв, те на тај начин дође и до братимљења и срођавања разнородних елемената.

„Ако се види да је једно јаче плими надвладало слабије и хоће да га уништи, тада се умијешају друга племена да заштите слабије. Уосталом, због тога, се још одавно мања племена и села међу собом удружују да би се у даном случају изједначили с већима. Дешава се некад и то да онај који има право и дужност да се освети, ако је из слабе породице, а кривац из јаке и у сусједству, побегне у другу општину и отуда гледа да се освети“ (13). Што опет значи да општина, братство или племе која приме оваквог усељеника, примају у исто време и непријатељство са братством односно племеном у коме усељеник треба некога да убије, да би осветио крв.

У селима у Македонији наилазили смо на неке облике понашања који су својствени селима која су у исто време и родовска и територијална заједница. Кад у селима Кочанског среза домаћин жени сина, зове цело село на свадбу. Овај је обичај био својствен само братственичким колективима, где су братственички односи били чврсти и обичаји добро чувани. Заснивање територијалних заједница на неким принципима карактеристичним за родовске зајед-

(11) Андрија Лубурић, Дробњаци. Београд, 1930, стр. 46 и 104.

(12) Др. Јован Ердељановић, Стара Црна Гора, Етнографски зборник, књига XXIX, Београд, 1926, стр. 199—200.

(13) Вук Караџић: Црна Гора и Бока Которска, Београд, 1953, стр. 77 и 78.

нице често налазимо нарочито код Шиптара и Црногораца. У селу Малешеву, код Њилана, била је забрањена међусобна удадба и женидба исто онако доследно као да се радило о једнокрвном селу с једним јединим братством. Тек кад би се поједине породице иселиле и засновале засеок, покушале би ту забрану да изиграју, изговарајући се да више нису у саставу села, па самим тим ни у обавези да се држе забране (14).

Племена која настају у Црној Гори у другој половини XIX века изразито су територијалне заједнице. Племена: Бањани, Пива и Пољско племе настају тек после Берлинског конгреса, кад су територије на којима су та племена настала припала Црној Гори. Ни једно од ових племена није крвна заједница. Такве заједнице у то време нису биле ни племена за која се претпостављало да су се најмање мешала, као Пипери и Бјелопавлићи, где је традиција о заједничком претку била жива. Новонастала племена имитирају крвне заједнице, иако се углавном окупљају око заједничких земљишта које су економска основица становника једне одређене територије.

Становништво племена Бањанског чинила су 72 разна рода усељена у Бањане за последњих двеста година. То је мешавина разних породица из Црне Горе, Боке Которске, Херцеговине и Старе Србије (15). Без сваке сумње овде би племе настало раније без обзира на разнородност становништва, али ни овде ни нигде другде где је турска власт чврсто стајала и где су становници били у потпуној економској зависности од аграрних господара, као што су били Бањани, није могло доћи до племенске самоуправе. Тек пошто су делимично ослобођени 1856 Бањани се окупљају ради заштите територије на којој су живели, стварају племенску самоуправу и до званичног присаједињавања њихове територије Црној Гори, после Берлинског конгреса, Бањани много не слушају ни Цетиње ни Турке. За то време они су се правно учврстили на атару који је раније припадао њиховим аграрним господарима, организовали се у племе и преко племенске скупштине и њених органа решавали унутрашња питања, штитили и организовали своје шуме и пашњаке. Окупљени око заједничких интереса Бањани су ишли за тим да се међусобно што више зближе. У тим настојањима они су отишли дотле да се братимимо цело племе симболичним мешањем крви племеника у једној каменици (16).

Племе Пољско у Потарју је најмлађе нама познато племе код нас. Настало је после 1886 кад је територија тога племена на основу одлуке Берлинског конгреса од 1878 предата Црној Гори, односно пошто су црногорске власти ту територију населиле. Иако је у осло-

(14) Марко Вујадиновић, Село као територијална заједница (у рукопису).

(15) Светозар Томић, Бањани, Српски етнографски зборник, књига XXXI, Београд, 1949, стр. 324.

(16) Петар Шобајић, Племена Бјелопавлићи, Насеља и порекло становништва, књига XV, Београд 1923, стр. 258.

бођеним селима, пре устанка од 1875 кад је раја, готово без изузетака, пребегла у Црну Гору, живео знатан број црногорских братстава, чак и јаких са по 150—200 кућа, као што су били Добројевићи, племе није настало нити је могло настати у условима потпуне економске и политичке зависности раје од аграрних господара. Пољска се раја почиње окупљати око једног имена и заједничких интереса тек од 1875 до 1886, док се налазила у склопу Црне Горе. Као раније чифчије усташа пољски претендују на повратак у села која су напустили, кад ова буду ослобођена и сматрају се најпречим а у праву да им се додели ослобођена земља. Око те политике и око једне војне јединице, формиране од самих усташа, окупљају се Пољани и ми ту видимо прве зачетке њиховог племена, али оно настаје тек на ослобођеној територији, кад су се за то настајање створили услови.

Ослобођена територија, од Шишког језера на Бјеласици до манастира Добриловина, налазила се у пограничном појасу целом својом дужином од око 40 км. Река Тара је углавном била граница чију су десну обалу држали Турци. То је био веома осетљив сектор границе како због свакодневних пограничних сукоба тако и због планова којима су се Црногорци морали руководити. Ослобођену територију је, ради тога, требало што је могуће гушће населити; раније чифчије, навикнуте да се „лажу” с Турцима што јаче, освежити новим насељеницима непомирљивим турским непријатељима и на тај начин не само обезбедити границу од упада, него ту, на том важном сектору, имати у свако доба мобилну војну јединицу уколико бројнију и борбенију утолико боље. Насељавање ослобођене територије се због особитог значаја поверава Јевти Николићу, члану великог суда, бившем начелнику жупском и никшићком, човеку који је имао врло много искуства у пограничним пословима и одлично познавао племенски живот и организацију племенских и сеоских атара. Николић је извео насељавање пољских села с пуно успеха. Поред бивших чифчија, пољских усташа, Николић је населио велики број породица готово из свих племена Црне Горе и знатан број породица из Санџака. Он је све насељенике имовински изједначио, додељујући на сваку мушку главу шест рала радне земље. Вишак земље у сеоским атарима, пашњаке и шуме остављао је као сеоске комуне о којима треба да се старају села као колективни власници. Из целокупног земљишног фонда Николић је издвојио високе пашњаке и сву четинарску шуму и оставио као заједничку својину племена. Сеоски и племенски комуни чинили су економску основицу како појединих села тако и свих села заједно. Око њих се окупљају села и сеоске скупштине, појединачно и сва села заједно, кад је у питању племенски комун. Иноплеменици су се нашли окупљени око заједничких интереса како у селима тако и у племену што је деловало на њихово зближавање. Поред овога, војна организација се поклапала с племенском, па је и она, с обзиром на готово свакодневне борбе на гра-

ници, збијала редове Пољана. Упоредо су ницале и друге племенске установе: школа, зборно место племенске скупштине, бапољана и др.

Сучељени с љутим прекотарским муслиманима, Пољани су с њима имали свакодневне крваве обрачуне. Притицало је у помоћ село селу, братство братству. Понашали су се у таквим приликама као да су крвни сродници. Сваки се Пољанин осећао дужним да освети убијеног Пољанина, ако је убиство учинио Турчин, ма из кога села или братства убијени био.

За један релативно кратки период Пољани су се међусобно тако чврсто повезали и остали припадницима племена да се осећање такве припадности манифестовало како у жељи сваког појединца да се племе добрим гласом и именом истакне, више чак и од матичних племена појединих братстава, тако и у међуплеменским споровима. Тако би Васојевић, Морачанин, или који било други, настањен у племену пољском, у спору са својим крвним сродницима из матичног племена у првом реду заступао интерес племена пољског. Спорова са суседним племенима било је више и никад се није догодило да опуномоћеник, Васојевић, насељен у Пољима, не заступа интересе Пољана доследно и поштено у спору са Васојевићима, одакле је досељен. Исти је случај био приликом спорова с Морачанима и Шаранцима, где су племе заступали и пуномоћеници родом из тих племена. Кад су прекотарски потурчењаци убили познатог пољског јунака Јована Дробњака племе је решило, на општи захтев, да Јована свете сва братства из племена. И заиста, Јована је осветила једна јединица изабраних Пољана које су делегирала поједина братства.

Богдан Шарановић

СУДСКА ПРАКСА

ПРИБАВЉАЊЕ ВЛАСНИШТВА ЗИДАЊЕМ НА ТУЂЕМ ЗЕМЉИШТУ

1. Тужилац је навео у својој писменој тужби да му је туженик — сусед заузео 56 кв. хв. његовог земљишта које поседује у селу М. и на коме постоје и зграде, па је делом на тој површини и делом на своме земљишту сазидао кућу и шталу, тако да је под кућом остала површина од 9 кв. хв. а под шталом површина од 7 кв. хв. његовог плаца, док је остали део до 56 кв. хв. припојио свом плацу. Још кад је туженик почео припреме за зидање и постављање темеља, тужилац га је упозорио да не зида на његовом плацу, па кад је он прешао преко упозорења, извео је тадашњег претседника Месног народног одбора, који је прво покушао да убеди туженика да не зида док претходно стручњаци не изврше премер његовог и тужиочевог плаца и не установе где је граница између њих, пошто је туженик порицао да је заузео ма шта од поседа тужиочевог. Кад све то није помогло, забранио му је да даље зида. Али туженик је одбио сваку интервенцију и наставио зидање, те у току спора сазидао кућу и отпочео зидање штале. Тужилац је тражио да се туженик обвеже да му врати у посед заузетих 56 кв. хв. земљишта, с тим да део куће који је сазидан на његовом плацу сруши а тако исто и део штале чије је зидање у току.

Туженик није признао да је заузео ма шта од поседа тужиочевог, али је у току спора подигао противтужбу и тражио да се тужилац осуди да му призна право власништва на спорној површини плаца, пошто је стекао то право зидањем куће и штале.

Срески суд је утврдио да је спорна површина земљишта тужиочева својина и да је туженик приликом зидања поступио не само злонамерно него и насилнички, јер није водио рачуна ни о томе да се тужилац противио зидању, нити се обзирао на то да му је од стране претседника месног одбора забрањено да зида док се не рашчисти питање границе. Стога је суд обвезао туженика да врати у посед тужиоцу спорну површину од 56 кв. хв. а да онај део куће и штале који се налазе на истој (9 и 7 кв. хв.) уклони, док је противтужбу одбио.

По жалби туженог окружни суд је потврдио првостепену пресуду са допуном разлога да је овде одлучујуће да ли је туженик

зидао кућу на спорном делу плаца са пристанком, макар и прећутним, или против воље власника, па како је суд првог степена утврдио да је туженик зидао против воље власника, штавише насилнички, то он није могао ни стећи право власништва на туђем земљишту, на коме је зидање извршио, па је дужан да уклони зграде са туђиачевог земљишта.

Међутим по захтеву за заштиту законитости Претседника Врховног суда АП Војводине исти Врховни суд својом пресудом бр. Гзз — 31/53 од 11 маја 1953 укинуо је делимично како пресуду првостепеног тако и жалбеног суда у делу којим је туженик обвезан да сруши кућу са површине од 7 кв. хв. и шталу са површине од 9 кв. хв. и предмет вратио среском суду на нову одлуку у укинutom делу са разлога:

„Према правном схватању овога суда, ако би рушењем куће и штале за туженика настала несразмерно већа штета него што је вредност земљишта на коме су делови штале и куће назидани, у томе случају туженик као градитељ стиче право власништва на земљишту, на коме је подигао делове штале и куће и поред тога што је против воље власника на његовом земљишту зидао. Дакле, у таквом случају не постоји дужност туженика као градитеља да руши назидане зграде, већ постоји једино обавеза да власнику земљишта накнади вредност истог земљишта, на коме су назидане зграде али под условом како је малочас изнето. Обзиром на изражено правно схватање овог суда потребно је утврдити и одговарајуће чињенично стање које би омогућило да се наведено правно схватање правилно примени.“

2. Аустриски грађански законик, поред осталих случајева стицање својине прираштајем, у свом чл. 418 одређивао је да ако неко својим материјалом зида зграду на туђем земљишту, постаје власником истог ако је дотадашњи власник знао за грађење, па то није поштенom градитељу забрањено. У том случају градитељ је дужан да власнику накнади обичну вредност земљишта. Напротив, ако је грађење извршено без знања и одобрења власника, онда зграда припада овоме, а градитељ ће добити накнаду за материјал и остале трошкове у висини која зависи од његове савесности односно несавесности. Слично наређење садржавао је и Српски грађански законик у § 278, с тим да је исти давао право власнику земљишта да у случају несавесности градитеља, ако неће да му исплати материјал и трошкове грађења, тражи од овога да своју грађевину склони и накнади му евентуалну штету. И на подручју Аустриског грађанског законика признавало се право власнику земљишта да тражи од градитеља да своју грађевину уклони, а у случају да градилац то не учини, исту сâм сруши о трошку градитеља.

У смислу чл. 4 Закона о неважности правних прописа донетих до 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације судови могу примењивати правила из напред цитираних законских прописа Аустриског и Српског грађанског законика „на односе који нису уређени важећим прописима, и то само уколико нису у супротности

са Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим важећим прописима.“ Овде ваља приметити да је у више махова кроз судске одлуке изражено становиште да је суд дужан да, уколико при решавању појединих конкретних спорова не примени раније важеће прописе односно принципе који из истих призилазе, образложи због чега их није применио. У случају који је предмет овог расправљања нема разлога да се не примене правна правила из ранијих закона, пошто о материји о којој је овде реч наши закони немају никаквих прописа. Међутим из разлога наведене одлуке не види се правни разлог на коме се заснива становиште Врховног суда.

Врховни суд заузео је своје становиште које је противно правним правилима која садрже наведени прописи Аустриског грађанског законика због тога да би се отклонила штета која би настала за туженога рушењем куће и штале. За туженог би штета заиста настала. Он би био дужан, по пресуди прва два суда, да кућу скрати, а ако то не би било могуће, морао би да је разруши и пренесе на свој плац. Али с обзиром на начин како је он поступио приликом зидања исте, то би било сасвим на свом месту, пошто самовлашће не може бити основ стицања права. Затим, ако се пође за тим да треба избећи штету, онда не треба водити рачуна само о интересима туженога, него и о тужиоцевим интересима. За разлику од туженога који је, како је установио првостепени суд а оба виша суда прихватила, у читавој ствари поступио не само несавесно него и насилнички, тужилац је, чим је туженик почео да припрема материјал за зидање и да обележава темељ, упозорио овог да је прешао на његов плац и предложио му да доведу геометра да установи међу а дотле да не зида, што је овај одбио. Тужилац је онда отишао и замолио претседника тадашњег месног одбора да пошаље комисију ради интервенције, па је овај сам изашао и видевши да туженик поступа неправилно, прво му саветовао да не зида док се путем премера не установи где је међа, а кад то није помогло, забранио му да зида. Међутим туженик није послушао већ је наставио зидање. Тужилац очигледно има више права да буде заштићен од штете него тужени.

Филип Ђосић

ОДРЖАЈ СЛУЖБЕНОСТИ И ЗАКОНСКА СЛУЖБЕНОСТ

Питање службености је и данас веома актуелно у нашој правној пракси. Многи спорови искрсавају поводом ње, нарочито на селу. Један такав спор завршен је пресудом Врховног суда НР Србије бр. Гзз 168/49 од 18 априла 1949, која је објављена у *Збирци одлука врховних судова*, I, под бр. 104.

Образложење ове пресуде гласи:

„Пресудом Среског суда у Сврљигу Г. 517/48, — која је потврђена пресудом Окружног суда у Нишу Гж. 37/49, утврђено је да тужилац има права службеног прелаза до главног сеоског пута у дужини од 50 метара и у ширини од 3 метра из свога плаца поред имања туженога и туженик је обавезан да то право призна тужиоцу.

„Против првостепене и другостепене пресуде уложио је захтев за заштиту законитости Претседник Врховног суда НР Србије због повреде закона...

„Првостепена и другостепена пресуда засноване су на чињеницама да се тужиочев претходник, од кога је тужилац купио плац, служио тим путем за прелаз са плаца на сеоски пут и да се по куповини плаца служио и сам тужилац. Судови су нашли да то што тужилац има и други пут није разлог да се лиши спорног права службености.

„Међутим наведеним пресудама повређена су процесна правила, услед чега није правилно примењен ни материјални закон. Наиме, првостепени суд није утврдио: коме припада својина земљишта самог пута; откад пут постоји, да ли он постоји и као земљишнокњижни терет и као посебан катастарски објект и на чије се име води; откад се тужиочев претходник и на коме основу користио тим путем. Без потпуног разјашњења тих околности није се могла имати правилна правна оцена о питањима: да ли туженик има и каква права на земљишту пута и ако га има да ли је дужан да трпи да тужилац прелази тим путем, односно да ли је тужилац као власник купљеног плаца овлашћен да се служи тим путем... Најзад није требало оставити ван оцене ни питање да ли тужилац има излаз са купљеног плаца преко свог имања, јер ако је туженик власник земљишног пута, а тужилац има прелаз преко свог имања који није нарочито штетан за то имање... неправилно би било да туженик трпи један терет који је настао као неизбежна потреба у корист ранијег власника, а та неизбежна потреба је престала за садашњег власника, те би одржање таквог стања било у пуној супротности са начелом да ограничењу приватне својине у корист приватне својине има места само онда кад без тога ограничења корисник не може уопште или без несразмерне штете да врши корисну употребу свог права. Из тога начела произилази да таква теретна права и као стечена имају да престану ако је отпао основ њихове намене.“

Нисмо могли да прочитамо разлоге Среског и Окружног суда јер нам те пресуде нису биле приступачне. Но на основу података из наведене пресуде Врховног суда јасно је да нижи судови нису донели правилну одлуку, јер сама околност да су се већ тужилац и његов претходник служили тим путем још није основ за стицање службености. Из тих података можемо са извесношћу тврдити да тужилац није стекао службеност правним послом. Могућа су два основа стицања: одржај или тзв. законска службеност из § 341 бившег Српског грађанског законика. Стога ћемо се поводом те пресуде осврнути на два питања: на питање стицања службености одржајем и на питање постанка и престанка законске службености.

1. Према систему Српског грађанског законика (§§ 926 и 927) и његовог оригинала Аустриског грађанског законика (§ 1461) потребна

је за одржај својине као и других стварних права поред савесне државине и протеча времена још и законита (*rechtmässig*) државина. (То захтева и најновији грађански законик, Грчки грађански законик од 1946 — чл. 1041.) Но иако је то тако, те иако је то неспорно за стицање својине одржајем, многи сматрају да за стицање службености одржајем није потребна законита државина, тј. државина која је стечена правним послом, већ је довољна само савесна државина. Тако напр. у предатној судској пракси имали смо једну пресуду у коме је бивши Апелациони суд заузео становиште да је за стицање службености одржајем потребан правни основ у смислу §§ 926 и 342 Српског грађанског законика. Но бивши Касациони суд је био мишљења да је у смислу § 930а службеност стечена у корист лица које службеност има у државини 35 година, иако не може да докаже правни основ стицања (Тих. Ивановић, Судска пракса, 1932—39, Београд, 1940, бр. 525).

Несумњиво да је у овом спору са гледишта правне логике правилније схватање бившег Апелационог суда. Но бивши Касациони суд могао је да брани своје становиште не само противречношћу између §§ 926 и 930а Српског грађанског законика, већ и разлозима потреба праксе. Наиме у пракси државина службености настаје најчешће без правног посла, фактичким, спонтаним радњама. Ако одржај има између осталог за циљ и то да усклади фактично стање које дужи траје са правним стањем, тешко би се то могло постићи захтевајући да се државина службености која води одржају, заснива на правном послу. Врло се ретко дешава да неко стиче државину службености на тај начин што ју је пренело на њега правним послом лице које није ни сâм био власник послужног добра. Затим постоји још један разлог за становиште да за одржај службености није потребна законита државина у смислу § 926 и 927 Српског грађанског законика. Наиме по Аустриском грађанском законик у одржаја може доћи и онда ако државина није законита али је савесна, само тада су потребни дужи или чак двоструки рокови (тзв. ванредни одржај §§ 1476 и 1477 Аустриског грађанског законика и чл. 1045 Грчког грађанског законика). Овај одржај Српски грађански законик није познавао. Пошто код ванкњижног (и вантаписког) одржаја — а одржаји службености махом су ванкњижни код нас — и иначе имамо дугачак рок од 24 године, сматрамо да би било корисније узети да код нас за стицање службености одржајем није потребна законита државина, ако постоје остали услови за одржај. То решење важи само за ванкњижни (вантабуларни) одржај службености. За одржај службености уписаних у тапије и земљишне књиге могла би се тражити и законита државина за одржај с обзиром на краће рокове одржаја. Ако стварно стање не одговара књижном стању, тј. ако је стечен одржај ванкњижно, или обротно, ако службеност не постоји или је престала невршењем, а уписана је у јавне књиге, заинтересовано лице може тражити упис односно испис. Напомењемо још да неки писци сматрају да су за одржај службе-

ности потребни исти услови као и за одржај својине, дакле и законита државина (напр. Л. Марковић, Грађанско право, Београд, 1927, стр. 450, М. Бартош, Основи приватног права, Београд, стр. 113).

Према бившем војвођанском (мађарском) праву, према Немачком грађанском законнику (чл. 900 и 937) и према Швајцарском грађанском законнику (чл. 661 и 728) не тражи се законита државина у смислу Аустриског и Српског грађанског законика за стицање стварних права одржајем, већ само савесна. То се не тражи ни у Code civil-у (чл. 2229) али по том законнику постоје краћи рокови за одржај ако је државина стечена још и правним послом (чл. 2265).

По неким правима државина погодна за одржај не треба чак ни да буде савесна у том смислу што је држалац у заблуди о свом тобожњем праву, тј. да мисли да је власник, титулар службености итд. (§§ 203 Српског грађанског законика, 326 Аустриског грађанског законика), већ је довољно да је државина слободна од мана (Аустријски грађански законик у § 345 ову врсту државине спомиње под називом „права — echt“, док Српски грађански законик меша овај појам са савесношћу). Тако напр. по бившем војвођанском (мађарском) праву стиче службеност одржајем онај који 32 године врши службеност као *своје право*, а није дошао до службености нити је врши силом, преваром, потајно или прекарно, тј. на основу дозволе власника повласног добра, већ је врши јавно и континуирано. То је ипак различито од појма савесног држаоца по Српском и Аустријском грађанском законнику који мора себе *оправдано* сматрати титуларем службености.

По француском и швајцарском праву такође је довољна за одржај таква државина. Мислимо да би ово решење мађарског, француског и швајцарског права било корисније и за наше прилике, разуме се уколико се односе на одржај службености.

2. Питање тзв. „законске службености“ интересантно је и са гледишта правне теорије. У теорији је спорно да ли је то уопште службеност у класичном смислу речи, или је то нарочита врста ограничења права својине. Данас влада ово друго схватање. Ово схватање нарочито се ослања на околност што једном конституисана службеност у принципу траје неограничено као и својина (иако се службеност може изгубити невршењем), док законска службеност, звана још и службеност по нужди (овај назив је много правилнији), траје само донде док траје потреба ради које је конституисана.

Законску службеност предвиђену у § 341 Српског грађанског законика не познаје његов изворник Аустријски грађански законик. Она је прешла у Српски грађански законик из Code civil-а где је под називом „право пролаза — droit de passage“ предвиђена у чл. 682—685 (док у том законнику израз „законска службеност“ из чл. 649—652 значи нешто друго). У француском праву она је нарочита врста службености из суседских односа. У аустријском праву она је предвиђена нарочитим законом из 1896. Модерна права, као напр. Немачки грађански законик (чл. 917 и 918), Швајцарски грађански за-

коник (чл. 694), Италијански грађански законик из 1942 (чл. 1051—1055), Грчки грађански законик (чл. 1011—1017) такође је познају али је не спомињу код службености него у одељку о својини као њено ограничење. Уосталом из формулације § 341 Српског грађанског законика она се такође може схватити као нарочито ограничење својине а не као службеност.

Овде нас у вези са горњом пресудом интересују нарочито два питања из проблематике законске службености из § 341 Српског грађанског законика, и то: начин њиховог настанка и могућност и начин њиховог престанка.

а) Законска службеност из § 341 Српског грађанског законика може се стећи само споразумом странака о законској службености, дакле таквим споразумом који има у виду ограничење послужног добра само док траје нужда, или судском пресудом о законској службености. (У аустриском праву може настати само судском пресудом и то у ванпарничном поступку, а исто тако по Грчком грађанском законнику, чл. 1013.) Ми сматрамо да ће, иако постоје услови за конституисање законске службености, у случају да странке уговором о конституисању службености нису хтеле такву службеност већ редовну службеност, она остати и после отпадања разлога за законску службеност. Сматрамо такође да се одржајем (уколико она не базира на законитој државини, тј. на државини стеченој правним послом) не може стећи законска службеност већ само редовна, у трајању неограничена службеност. То изводимо из тога што законска службеност, насупрот традиционалном називу, уствари и није службеност него ограничење својине *sui generis*, према томе то је само једно пролазно стање.

б) Управо због такве природе законске службености као једног пролазног стања потпуно је логично да она престаје кад отпадну разлози за њено конституисање. Али кад она престаје, титулар законске службености има право на повраћај вишка накнаде дате приликом конституисања законске службености у мери у којој је накнада већа од предвиђеног нормалног трајања службености. То излази из принципа еквивалентности економских ефеката у грађанском праву, и изричито га предвиђају Италијански грађански законик (чл. 1055) и Грчки грађански законик (чл. 1017).

На основу изложенога можемо рећи да је тачна констатација горње пресуде да ограничење својине у виду законске службености престаје када отпадну разлози због којих је то ограничење било конституисано. Но да ли се у овом спору заиста ради о законској службености у смислу § 341 Српског грађанског законика или о редовној службености која се може стећи одржајем, није се могло утврдити у недостатку чињеница.

НЕОСНОВАНО ОДБАЦИВАЊЕ ТУЖБЕ У УПРАВНОМ СПОРУ ЗБОГ НЕБЛАГОВРЕМЕНОГ ПОДНОШЕЊА

Управни одбор Бироа за посредовање рада града Београда својом одлуком од 28 јануара 1953 одбацио је као неосновану жалбу против решења Бироа и у њој упутио жалиоца: „Против ове одлуке може се уложити тужба редовном суду у року од 15 дана по пријему исте“. У поменутом року, жалилац је заиста поднео тужбу III среском суду за град Београд. 20 фебруара 1953 овај суд је упутио предмет Окружном суду за град Београд „као стварно належном, пошто је у питању службенички однос“. На расправи од 10 априла 1953 Окружни суд је донео решење у коме каже:

„Одбија се да се прихвати надлежност у овој правној ствари јер је по чл. 69, ст. 1, тач. ф, Закона о управним споровима за расправу спорова о радним и службеничким односима лица запослених изван државних установа и надлештава надлежан редован суд, а према чл. 14, ст. 3, Уредбе о материјалном обезбеђењу и другим правима радника и службеника који се привремено налазе ван радног односа за пресуђење ове ствари надлежан је искључиво срески суд. Све списе уступити Врховном суду НР Србије на решење сукоба надлежности, пошто претходно Срески суд донесе решење о својој ненадлежности“.

Ови списи су у Врховном суду НР Србије примљени 17 јуна 1953 и на основу њих је овај суд 10 јула 1953 донео решење којим одбацује тужбу зато што је „ценећи претходно благовременост тужбе“, „нашао да је тужба неблаговремена“, јер је поднета по истеку рока од 30 дана, који се предвиђа у чл. 21, ст. 1, Закона о управним споровима. Додуше, тужилац је, утврђује Суд, поднео тужбу Среском суду још 14 фебруара 1953, али је она у Врховном суду примљена тек 17 јуна 1953. Притом Суд утврђује:

„Без утицаја је околност да је тужба била у року предата III Среском суду града Београда. Ово са разлога што је по чл. 22 Закона о управним споровима за благовременост тужбе меродаван дан њеног пријема у овом као стварно надлежном суду, сем кад се тужба изјављује у записник код Среског суда или предаје пошти препоручено, који случај овде није у питању. Исто тако без важности је за питање благовремености тужбе у управном спору и околност да је тужилац пропустио законски рок за тужбу због погрешног упута датог му у оспореном решењу... јер без обзира на ову околност суд не може мериторно да решава по тужби поднетој после законског рока. Такву тужбу суд у сваком случају одбацује решењем на основу чл. 27, ст. 1, Закона о управним споровима без обзира на околност које су до тога довеле“. Притом Суд још каже на крају: „Против овог решења нема места жалби — чл. 18 Закона о управним споровима“.

Занимљиво је да у поменутом решењу Врховни суд НР Србије уопште ниједном речју не помиње распу о надлежности између Среског и Окружног суда, као ни то да је он поменути тужбу и добио не као надлежан суд за управне спорове него као надлежан

за решавање распре око надлежности, те и не утврђује да је надлежан једино он као управни суд, а не ни окружни ни срески као редовни грађански судови.

Међутим, упркос става Врховног суда Србије да против поменутог решења нема места жалби, Савезни врховни суд је 3 новембра 1953 донео решење којим одбацује жалбу против поменутог решења и не улазећи у питање да ли има места жалби.

Савезни врховни суд усваја гледиште Врховног суда Србије да је тужба поднета неблаговремено. Он додаје још и ове разлоге:

„Неосновано тужилац тврди да не може сносити последице проузроковане неправилним упутом туженог органа у оспореном решењу, јер управни орган доносећи коначно решење у управном поступку није дужан да упућује странку да против тога решења може покренути управни спор. Правила управног поступка предвиђају само дужност управног органа да у свом акту наведе упут о правном леку, тј. таквом правном леку кога странка може предузети у самом управном поступку, а тужба којом се покреће управни спор не може се сматрати правним леком у управном поступку. Та правила не предвиђају дужност управног органа да странку упућује и на њезино право да покреће управни спор, а такву дужност не предвиђају ни одредбе Закона о управним споровима, па се коначно решење у управном поступку не може сматрати ни ништавним ни непотпуним, иако не садржи упут о праву на покретање управног спора. Ради тога неосновано тврди тужилац да је Врховни суд надлежан за решавање управног спора био дужан да упуту тужени орган да донесе ново решење којим ће странци пружити упут за покретање управног спора. Исто тако се тужилац неосновано позива на одредбу чл. 22 Закона о управним споровима, јер се по тој одредби као дан предаје тужбе суду сматра дан изјављивања тужбе на записник код Среског суда, а тужилац није своју тужбу изјавио на записник код Среског суда, него је лично поднео тужбу том суду, па је за просуђење благовремености те тужбе меродаван дан кад је тужба примљена код Врховног суда НР Србије“.

Оваква решења Врховног суда НР Србије, односно Савезног врховног суда чине нам се нетачним. Пре свега, решење Савезног врховног суда, мислимо, има можда извесне формалне недостатке — наиме, може се тврдити да је Савезни врховни суд имао одбацити жалбу као недопуштену, сходно чл. 18, односно 27 Закона о управним споровима, како је и наведено у решењу Врховног суда Србије. Савезни суд, међутим, није ни улазио у питање допуштености жалбе, већ ју је мериторно решавао, тј. решавао је питање да ли је тужба Врховном суду поднета благовремено, па ју је одбацио тек стога што је утврдио да су њени разлози неосновани. Тиме је Савезни суд, додуше, можда прекршио чл. 18 и 27, који не допуштају жалбу против решења Врховног суда којим се тужба одбија због неблаговремености, али је истовремено и показао да су прописи ова два члана којима се укида право жалбе на таква решења неосновани, јер може бити таквих случајева спорова око благовремености подношења тужбе где је оправдано да се допусти право жалбе Савезном суду. Прекршивши закон, Савезни суд је, стварно посма-

трано, добро поступио. Ми нећемо улазити у питање да ли је стварно извршен прекршај закона. Ми хоћемо само да истакнемо да је занимљиво да, док није поштовао основне прописе, о *допуштености* жалбе, Савезни суд је, напротив, врло строго поштовао прописе о *неблаговремености* тужбе, па се сложио с решењем Врховног суда Србије којим је тужба одбачена као неблаговремена. Доследније, и боље, би било да је и у другом случају поступио исто као и у првом.

Мислимо да је одбацивање ове тужбе због неблаговремености дошло као последица формалистичког тумачења одговарајућих прописа и невођења рачуна о „духу“ права. Оно што се зове „дух“ једног права није уствари ништа друго до циљ (класни, односно друштвено-политички) који то право остварује. Ако се при тумачењу и примени права не води рачуна о његовом циљу, ако се прописи не тумаче у вези и на основу циља који они остварују, него се узимају као потпуно самосталне и саме себи довољне и по себи разумљиве појаве, онда се ти прописи нужно изопачују и претварају у прост формализам, без ослонаца у стварним друштвеним односима. Такви прописи онда и не могу бити тачно протумачени и примењени. Јер тумачење и није ништа друго до утврђивање циља који пропис остварује и најбољег начина да се тај циљ оствари помоћу тог прописа.

Размотримо разлоге који се наводе у прилог решења.

Први разлог је да између дана кад почиње тећи рок за предају тужбе и дана њеног пријема у Врховном суду не сме проћи више од 30 дана, изузев случаја кад је тужба предата пошти препоручено или кад је изјављена у записник код средског суда. Који је циљ ових прописа? Да одреде разуман рок. Ти прописи предвиђају могућност да се не мора поднети тужба непосредно Врховном суду, већ се може предати на пошту или изјавити у записник код суда. Изјава у записник очигледно треба да омогући оним грађанима који не умеју да напишу тужбу да то уместо њих учини сам суд. Занимљиво је да судови ова два изузетка тумаче тако строго уско, да сматрају да предаја тужбе средском суду није истоветна с предајом пошти или с изјавом у записник суда. Да је човек предао тужбу пошти, било би у реду, али пошто ју је предао средском суду — неблаговремено је. Ово се може правдати тиме што средски суд није пошта, што би предаја тужби њему оптеретила суд да ради послове поште итд. И то је тачно, у извесној мери. Али је тачно да за неуке грађане закон предвиђа могућност изјаве тужбе у записник. Тиме хоће да помогне неуким грађанима. А ако се из околности јасно види да је грађанин поднео тужбу средском суду зато што је неук, па не зна да тај суд није надлежан, зар онда није јасно да се тај случај мора изједначити с изјављивањем тужбе у записник и да се она два изузетка могу и морају у овом случају шире тумачити? Другим речима, ови изузетци се не могу тумачити сами за себе, већ у вези са својим циљем — разуман рок.

Но, не само да је неук овај грађанин, него је неук и другостепени управни орган, против чијег решења он и подноси тужбу. Јер, њега је овај орган званично у том решењу упутио да поднесе тужбу среском суду. И не само да је другостепени орган неук. Неук је и Срески суд. Јер, он није одмах рекао грађанину да је ненадлежан и да треба да поднесе тужбу надлежном суду, како не би изгубио рок, већ узима тужбу у поступак и упућује је Окружном суду као надлежном. Али, неукост иде и даље! Окружни суд сматра да је надлежан Срески суд, и упућује тужбу Врховном суду Србије да реши сукоб надлежности (негативан). Дакле, и Окружни суд је неук. И док судови воде распру око надлежности, грађанин с правом сматра да је тужба на правом путу.

Основно је правило да се у поступку рокови не губе ако органи воде поступак, ако решавају. Тек кад се они огласе ненадлежним, почиње тећи нов или продужује тећи стари рок за подношење правног лека надлежном органу. Заиста, спорови о надлежности су често веома сложени (као што је и овај). Органи не могу задуго да реше поједине такве спорове. Било би скроз неоправдано захтевати да грађанин треба, неук, да погоди отпрве ко је надлежан и да му стога протиче рок док органи воде спор о надлежности. Рок може тећи тек од тренутка кад се органи који су узели правни лек у поступак огласе коначно ненадлежним.

То је основно у читавој ствари. Међутим, врховни судови то не узимају у обзир. Врховни суд Србије ничим и не побија овај разлог, иако је његова формулација таква као да га побија. Јер он каже: „Без важности је за питање благовремености... да је тужилац пропустио... рок... због погрешног упута...“, јер (и сад би човек очекивао разлог против тога — Р.Г.) без обзира на ову околност суд не може мериторно да решава по тужби поднетој после... рока“. Дакле, суд ничим не образлаже, већ само утврђује да не може о тужби да решава и да је мора одбацити као неблаговремену. Тачно је, додуше, да Закон не предвиђа из којих разлога може наступити прекид тока рока за подношење управне тужбе. Али, то и није потребно, јер ту важе општа правна начела о прекиду тока рока, а по тим начелима је јасно да рок прекида свој ток ако орган коме се тужба поднесе сматра да је надлежан да поступа, односно ако он сам предузме да реши питање надлежности. А то је баш овде случај. Исто тако се мора узети и да је погрешан упут другостепеног органа о подизању тужбе разлог за прекид тока рока. А и то је овде случај. Овде су, дакле, кумулирана два случаја, од којих је сваки за себе довољан да изазове прекид тока рока за тужбу, а врховни судови и поред тога сматрају да је рок протекао. Прописи о роковима имају за циљ да спрече неоправдано продужење рока, али не и да спрече оправдан прекид тока рока!

Међутим, ако Врховни суд Србије и не покушава да образложи зашто погрешан упут не прекида ток рока за подношење тужбе (док расправу око надлежности Среског и Окружног суда и не по-

миње, иако је и она итекако важна за ствар и мора бити узета у обзир при одбацивању тужбе као неблаговремене), то покушава да учини Савезни суд. Погледајмо његове разлоге. Он каже најпре да управни орган по „правилима управног поступка“ није дужан да да упут о правном леку. Најпре, не види се на која то „правила управног поступка“ суд мисли. Мислимо да правила о управном поступку код нас, кад једном буду прописана, морају предвидети да је дужан дати упут о тужби, јер је и то правни лек којим се штите права грађана против погрешака управних органа, као и жалба вишем управном органу, па још и јачи. Но, тих правила још нема, па ни то питање није јасно, како узима Савезни суд. Он се, додуше, позива још и на то да такву дужност не предвиђа ни Закон о управним споровима, што је тачно, и да због тога решење у коме нема упута не може да се сматра ништавним ни непотпуним, како би се могао управни орган упутити да донесе ново решење. То је тачно, и заиста да зато не треба упућивати управног органа да донесе ново решење.

Али, питање није уопште у томе! Није овде недостатак решења управног органа што *није* дао упут, него што је *дао* погрешан упут, и што је тај упут произвео неповољне последице за тужиоца. Нигде свакако није прописано да се дају погрешни упуту. А ако због погрешног упута грађанин трпи, онда има да падне одговорност на оног који је упут дао, тј. на државу, и она има све да учини да последице за грађанина поправи. Прво што има да учини то је да сматра да је рок који је протекао због погрешног упута још увек недирнут. Дакле, разлози које наводи Савезни суд уопште не стоје, јер се не односе на ствар — реч није о недавању упута, него о давању погрешног упута. Кад такав орган да погрешан упут, он наноси штету, а ову је дужна накнадити држава, пошто је нанета незаконитим и неправилним радом њених органа. А пре но што би је накнадила, дужна ју је спречити. Врховни суд би је спречио кад би тужбу сматрао благовременом.

Уосталом, сам упут и није толико очевидно погрешан, што се најбоље види из чињенице да су и Срески и Окружни суд сматрали да је упут тачан и само се препирали око надлежности.

Занимљиво је да се услед решења Савезног суда тужилац нашао у ситуацији да нема правног лека против решења, и то без икакве своје кривице, само зато што је сматрао обавезним за себе званична упутства једног државног органа.

Др. Рад. Д. Лукић

СВОЈСТВО СЛУЖБЕНОГ ЛИЦА

Објављена збирка судске праксе из нашег поратног кривичног правосуђа садржи само једну пресуду која се односи на питање појма службеног лица у смислу чл. 99 Кривичног законика. У нашим

повременим правним публикацијама може се понекад, али доста ретко, наићи на коју забележену судску одлуку о том питању. Добија се утисак да се тумачењу појма службеног лица у кривично-правном смислу не поклања довољно пажње, мада се са тим питањем наша судска пракса врло често сусреће и мада у одређивању тога појма и његовој примени на конкретне случајеве показује колебање, тако да у истоврсним случајевима заузима и различита гледишта.

Кривични законик од 1951, у својој 24-ој глави, садржи кривична дела против службене дужности: злоупотреба службеног положаја или овлашћења, кршење закона од стране судије, противзаконито ослобођење лица лишеног слободе, несавестан рад у служби, противзаконита наплата и исплата, фалсификат и уништење службене исправе, књиге или списка, одавање службене тајне, противправно присвајање ствари приликом вршења претресања или спровођења извршења, проневера, послуга, противзаконито посредовање, примање и давање мита. За учиниоца ових дела тражи се својство службеног лица, а шта се разуме под службеним лицем истакнуто је у чл. 99 истог законика. Посвећујући посебну главу кривичним делима против службене дужности и тражећи за њихове извршиоце својство службеног лица, законодавац је хтео не само да истакне нарочиту друштвену опасност таквих противправних радњи, него и да одговорност за њих ограничи искључиво на она лица која би те радње извршила као службена лица у обављању службене дужности. Поред тога у законiku су предвиђене и веће казне за кривична дела против службене дужности него за њима слична кривична дела за чије се извршиоце не изискују својство службеног лица. С обзиром на тежњу наше социјалистичке законитости да се заштити личност и слобода грађана, тежњу коју је Кривични законик поставио као један од задатака нашег кривичног правосуђа, природно је да се од судова захтева да с особитом пажњом поступају приликом разматрања да ли је неко лице коме је стављено на терет кривично дело против службене дужности службено или није. Да би се избегле произвољности и грешке на штету слободе и права грађана, законодавац је у чл. 99 Кривичног законика поставио критеријуме за одређивање појма службеног лица, појма који је, наравно, шири од појма државног службеника. Тих се критеријума треба држати и узимати их рестриктивно.

За одређивање појма службеног лица Кривични законик је употребио два критеријума: критеријум статуса и критеријум службене дужности. Критеријум статуса је претежан и по њему се као службена лица узимају службеник државног органа, службеник у предузећу или установи друштвене организације, изабрано лице са сталном функцијом у претставничким телима или у извршним органима тих тела, као и војно лице под условима предвиђеним у закону. Критеријум службене дужности је изузетан

и по њему се службеним лицем сматра лице које врши одређене службене дужности на основу законског овлашћења. И један и други критеријум подразумевају да лице чије се својство по њема одређује врши службену дужност, тј. да обавља једну функцију административне, интелектуалне, управљачке природе од државног или општедруштвеног значаја.

Из малобројних објављених примера судске праксе о питању службеног лица види се да наши судови још нису заузели једно чврсто становиште, те да различито тумаче одредбе чл. 99 Кривичног законика. Нарочито се та колебања показују у погледу одређивања елемената службеничког статуса, у погледу разграничења појмова радног и службеничног односа, као и у погледу функционалног одређивања својства службеног лица (чл. 99, ст. 1, под г, Кривичног законика).

Да би се видео став наше судске праксе према изложеном питању, навешћемо неколико примера.

1) Срески суд је накупца осудио за проневеру. Накупац је с предузећем имао уговор да за предузеће набавља материјал, а за тај рад награђиван је по проценту. Није имао одређено радно време и није био социјално осигуран.

2) Окружни суд је осудио набављача који је са предузећем био везан уговором, који је посао вршио као своје споредне занимање, који је награђиван по проценту, који није био социјално осигуран и кога ни односно предузеће није сматрало службеником, — за кривично дело против службене дужности. По жалби тужиоца врховни суд је повисио казну. Ни један ни други суд нису се упустали у испитивање да ли је набављач у конкретном случају службено лице или није. Осуђени је молбом тражио да се подигне захтев за заштиту законитости, али јавни тужилац је одбио молбу, сматрајући да је набављач службено лице.

3) За кривично дело против службене дужности окружни суд је осудио једно лице које је, иако без решења о постављењу на ту дужност, вршило службене радње и које је од надлежности и од средине сматрано службеником. Врховни суд је потврдио пресуду, истичући да се службеним лицем сматра лице које стварно врши службену дужност, па ма и не било на њу формално именовано.

4) Окружни суд је, за кривично дело против службене дужности, осудио једног трафиканта који је, по уговору, у слободним часовима, уз награду по проценту, продавао дуванске производе, па је од тако добијеног новца задржао за себе изванредан износ. По жалби врховни суд је променио квалификацију дела, сматрајући да оптужени није службено лице, јер је продавање дуванских производа вршио на основу посебног уговора, без одређеног радног времена и само уз проценат од учињеног промета.

5) По уговору, уз провизију, набављач је закључивао послове у корист једног предузећа, па је неке износе новца задржао за себе. Окружни суд га је осудио за проневеру. Врховни суд је преиначио

пресуду, сматрајући да набављач није службено лице, јер је радио на основу уговора и уз провизију, а није имао одређено радно време ни одређену плату.

Као што се види из наведених примера, врховни судови не сматрају службеним лицима она лица која рад врше на основу уговора, без одређеног радног времена и без одређене плате.

Надлежни јавни тужилац, решавајући по молби ради подизања захтева за заштиту законитости, у примеру под 2, где не постоје елементи ни за својство службеничког ни за својство радног односа, нашао је да је набављач службено лице. Вероватно је да се у томе руководио критеријумом службене дужности.

Пошто је појам службеног лица по кривичном законодавству шири него појам службеника и пошто се за одређивање тога појма примењују и статусни и функционални критеријум, то се у пракси догађа да за кривична дела против службене дужности, тј. као службена лица, одговарају лица која су у радном односу, или која немају службенички статус, или која нису ни у службеничком ни у радном односу, или која не врше службену дужност по овлашћењу на основу закона или прописа донесеног на основу закона. Дакле, догађа се да буду сматрана као службена и лица која, при правилном тумачењу чл. 99 Кривичног законика, не би требало сматрати службеним лицима и која то својство у суштини немају.

Према томе, намеће се потреба разграничавања појмова у циљу да се избегну грешке у погледу третирања извршиоца кривичних дела против службене дужности: да ли су они учинили та дела у вршењу службене или неслужбене дужности, да ли они имају статус који се за њих изискује по чл. 99 Кривичног законика или немају, да ли је дужност у чијем су вршењу учинили кривично дело службена или није, да ли су за вршење такве дужности имали овлашћење на основу закона или прописа донесеног на основу закона или нису.

У томе разграничавању појмова судској пракси добро би дошла помоћ од стране правне теорије. После извршене уставне реформе и, нарочито, с обзиром на остварено начело радничког управљања предузећима, као и с обзиром на одумирања државе, тј. на преношења њених функција на друштвене колективе, нужно је изложена промени садржина појмова којима је законодавац оперисао приликом доношења Кривичног законика, па с тим у вези изменила се унеколико и садржина појма службеног лица и службене дужности. Доцент кривичног права др. Јанко Таховић (*Кривично право*, посебни део, Београд 1953, стр. 454—455) каже да данас преовлађује мишљење да се „као службена лица сматрају сва лица која учествују у вршењу државних функција односно у остваривању државних задатака“, „без обзира на то да ли се она налазе у државној служби или не“. Чл. 99 Кривичног законика употребљава појам службене дужности, не помињући државну

функцију односно остваривање државних задатака, па да ли се дужност која се односи на вршење државних функција односно остваривање државних задатака сматра службеном? Које су то државне функције и државни задаци? У случају одумирања државе, да ли се дужност која проистиче из функције пренесене на колектив има сматрати службеном дужношћу? То су питања која се актуелно постављају нашој правној теорији као и нашој судској пракси. Отуда се сарадња теорије и праксе у решавању и савлађивању конкретних питања која поставља наша социјалистичка стварност, појављује као неопходна.

На основу критеријума статуса, у смислу чл. 99 Кривичног законика, може се по формалним чиниоцима (постављење, избор, плаћеност, професионалност, прагматичност) као и по природи службе у духу стварних или пренесених државних функција одредити ко је службено лице. Радни однос разликује се од службеничког односа по начину заснивања, по природи послова, по правима и заштити тих права, а заједничко им је плаћеност, одређено радно време, социјално осигурање. Службенички однос заснива се решењем о постављењу, а радни однос уговором о раду. Службеник врши већином интелектуалне дужности, радник мануелне. Да ли је једно лице службеник или радник најбоље ће се разабрати ако се испитају елементи његовог статуса. То је фактичко питање, при чијем решавању не сме бити произвољности.

По чл. 99, ст. 1, тач. г, Кривичног законика својство службеног лица одређује се непосредно применом критеријума службене дужности. „Ово је“, — каже др. Таховић (ор. cit.) — „најшира формулација о службеном лицу. Ту спадају она лица која немају никакав одређени службени статус, али врше одређене службене радње, стално или привремено, уз награду или без награде, на основу избора или по ком другом основу, итд.“ Заиста, у ту широку формулацију обухваћена су лица без службеничког статуса која врше одређене службене радње. Али, да се та формулација не би исувише широко тумачила, тј. да се не би узело да је сваки ко врши неку службену дужност службено лице, у закону је постављено једно ограничење о коме се мора водити рачуна, а то је да односно лице, да би се могло сматрати службеним, мора службену радњу вршити на основу овлашћења датог законом или прописом донесеним на основу закона. Значи, то лице мора имати овлашћење, засновано на правном пропису, да врши одређену радњу која мора бити службена, тј. спадати у круг оних радњи које проистичу из вршења стварних или пренесених државних функција односно остваривања државних задатака, а оне су уствари по својој природи административне, претежно интелектуалне или управљачке.

Душан П. Радоман

ОДНОС ПРЕСУДЕ И ОПТУЖБЕ

Основни проблем који се у овом односу поставља јесте питање објективног идентитета пресуде и оптужби. Питање субјективног идентитета пресуде и оптужбе уопште није спорно, ни у теорији ни у пракси, али је спорно питање објективног идентитета.

Формалну страну питања објективног идентитета претставља питање правне квалификације дела које се пред судом претреса на основу поднете оптужбе. Ово питање, углавном, није ни досад било спорно, јер је у пракси преовладало мишљење да суд није везан за правну квалификацију дела из оптужбе. По овом питању неће убудуће више бити никакве сумње, пошто је Законик о кривичном поступку од 10 септембра 1953 то питање јасно решио у чл. 325, ст. 2, на тај начин што је прописао да „суд није везан за предлоге тужиоца у погледу правне оцене дела“. Исто становиште заузима и већина наших процесуалиста (као напр.: Др. Н. Огорелица, Казнено-процесуално право, Загреб 1899, стр. 542—545; Др. Б. Марковић, Уџбеник Кривичног судског поступка, Београд, 1937, стр. 450—452; Др. М. Доленц, Теорија судског кривичног поступка, Београд, 1933, стр. 217—219; и други).

Материјалну страну питања објективног идентитета претставља да ли је суд безусловно везан за чињенични опис дела из оптужбе, или може као основу пресуде узети чињенично стање које је утврђено на претресу, уколико се описано и утврђено чињенично стање не слажу али су у међусобној вези.

У Закону о кривичном поступку од 12 октобра 1948 налази се само једна кратка, нејасна и непрецизна одредба о објективном и субјективном идентитету. То је чл. 244, ст. 2, који гласи: „Пресуда се може односити само на оно лице које је обухваћено оптужбом и само на оно дело које је предмет оптужбе“. Овај текст довео је до разних тумачења и схватања, што је имало за последицу и разнолику праксу.

Нацрт Законика о кривичном поступку који је Савезно извршно веће поднело Народној скупштини, садржавао је у чл. 322, ст. 3, врло прецизну одредбу о објективном идентитету. Тим прописом требало је да суд добије овлашћење да на основу чињеничног стања, утврђеног на главном претресу донесе пресуду, ако из чињеница изнетих у оптужби и оних утврђених на претресу „произилази други опис истог дела“. Формулација чл. 322, ст. 3, нацрта није остављала места сумњи и различитим интерпретацијама. У вези са овим чланом нацрта у „Образложењу нацрта за Законик о кривичном поступку“ (издање Савезног извршног већа, Београд, 1953, стр. 130—134) дају се врло убедљиви и логични мотиви овакве солуције. Међутим, у коначној редакцији Законика о кривичном поступку ова солуција није усвојена, тако да је питање материјалне стране објективног идентитета пресуде и оптужбе остало нерешено.

Законик о кривичном поступку од 10 септембра 1953 садржи у чл. 325, ст. 1, одредбу да се пресуда може односити „само на дело које је предмет оптужбе садржане у поднесеној односно на главном претресу измењеној или проширеној оптужници“. Ако заступник тужбе измени оптужницу у смислу чл. 316 и 317 Законика, на основу чињеничног стања утврђеног на главном претресу, тада је ситуација јасна. Но, ако заступник тужбе не измени оптужницу а чињенично стање утврђено на главном претресу није идентично са чињеничним стањем у оптужници, суд не може да донесе правилну пресуду, ако мора да се придржава чињеничног стања описаног у оптужници.

У вези са разликом између чл. 322, ст. 3, нацрта Законика и усвојене коначне редакције чл. 325, ст. 1, Законика, поставља се питање да ли је законодавац, тиме што је одбацио формулацију дату у нацрту, јасно и дефинитивно заузео став у питању материјалне стране објективног идентитета. Изгледа да није, јер формулација чл. 325, ст. 1, Законика не даје чврсту основу за закључак да је суд безусловно везан за опис дела у оптужници. Супротно, али неубедљиво, објашњење дато је у „Законику о кривичном поступку са објашњењима и напоменама“ (издање „Архива за правне и друштвене науке“, Београд, 1953, стр. 268—272).

Ако би се стало на гледиште да је суд безусловно везан за опис дела у оптужници, тада би — ако заступник тужбе из било којих разлога не измени оптужбу према чињеничном стању утврђеном на претресу — могло и убудуће доћи до следећих ситуација:

1) да суд ослободи оптуженог, иако се на главном претресу тачно утврди да је извршио одређено кривично дело, генусно исто као оно из оптужнице. На пример, ако је Н. Н. оптужен због кривичног дела из чл. 251 Кривичног законика, а суд нађе да стоји кривично дело из чл. 249 Кривичног законика, или обратно. Или кривично дело из чл. 138 и чл. 135 Кривичног законика, или чл. 137 и чл. 136 Кривичног законика и слично;

2) да суд осуди оптуженог за кривично дело које стоји у оптужници, иако је очигледно да није у питању то кривично дело, већ неко друго — генусно исто, без обзира да ли је то у корист или на штету оптуженога;

3) да се због оваквог односа пресуде и оптужбе кривични поступак одуговлачи због жалби и укидања пресуда, што је на штету васпитног дејства пресуде, као инструмента казнене политике друштва.

Безусловним везивањем суда за оптужницу крше се принципи материјалне истине и законитости у корист акузаторског начела, тако да изгледа као да је акузаторско начело циљ а не средство. Међутим, формулација чл. 325, ст. 1, Законика о кривичном поступку дозвољава и такво интерпретирање.

У оваквој ситуацији била би најправилнија таква интерпретација чл. 325, ст. 1, Законика о кривичном поступку, која би омогућавала суду да сваког оптуженог осуди баш за оно кривично дело

које је он стварно извршио, а које одговара објективној стварности, па и ако се на главном претресу утврђено чињенично стање не слаже у потпуности са чињеничним стањем из оптужнице — под условом да су у питању генусно иста дела и да је оптужени имао могућности да изнесе своју одбрану. Тиме би се у потпуности поштовала начела материјалне истине и законитости, а то би одговарало и праведности и духу социјалистичког хуманизма.

Оваквом интерпретацијом суд ниуколико не би преузимао функцију гоњења нити кршио начело *nemo iudex sine actore*, јер се ради о лицу које је већ оптужено за одређену радњу односно пропуштање, већ би на тај начин суд био самосталнији у односу на оптужбу, наравно у границама чињеница утврђених на претресу и изнетих у оптужби, и без бојазни да би то било на штету могућности за правилну одбрану оптуженог.

Како су се досадашње схватање и примена чл. 244, ст. 2, ранијег Закона о кривичном поступку одржавали у пракси, показују следећи примери:

а) Укидајући делимично пресуду једног окружног суда, Врховни суд НРС заузима овакво становиште:

„У односу на оптуженог Р. В., а поводом жалбе јавног тужиоца, Врховни суд налази да је у односу на овог оптуженог првостепена пресуда заснована на повредама кривичног поступка.

„Пре свега побијаном пресудом повређен је пропис чл. 244, ст. 2, Закона о кривичном поступку што чини повреду из чл. 264, ст. 1, т. 4, Закона о кривичном поступку, јер се пресуда може односити само на оно дело које је предмет оптужбе. У овом случају оптужени В. оптужен је да је извршио кривично дело из чл. 120 Кривичног законика, помагањем извршиоцима кривичног дела из чл. 100 и 103 Кривичног законика, описаним у оптужници јавног тужиоца од 10 априла 1953 године, при којој оптужници је јавни тужилац остао и на главном претресу, док је према изреци побијане пресуде оглашен кривим што одметнике наведене у побијаној пресуди, знајући их као извршиоце кривичног дела из чл. 100 и 103 Кривичног законика, није властима пријавио, чиме је учинио кривично дело из чл. 280, ст. 1, Кривичног законика.

„Како из овога излази јасно да је окружни суд таквом изменом чињеничног стања прекорачио оптужницу, то стоји повреда кривичног поступка због које се пресуда мора укинути“. (Пресуда Врховног суда НРС КЖ — 1130/53 од 29 јуна 1953.)

б) Одбијајући жалбу јавног тужиоца против ослобођавајуће пресуде једног окружног суда, Врховни суд је нашао:

„Окружни јавни тужилац је Ђ. и Ј. оптужио за кривично дело проневере, и то оптуженог Ђ. из чл. 322, ст. 2, а оптуженог Ј. из чл. 322, ст. 1, Кривичног законика и при тој оптужници је остао до краја главног претреса.

„Међутим, на основу изведених доказа суд није могао утврдити да су оптужени извршили кривично дело за које се оптужују, јер није утврђено да су од појављеног мањка штогод противправно присвојили новца, а појављени мањак није доказа

да је учињена проневера. Напротив суд је утврдио да се у конкретном случају како у односу на оптуженог Ђ., тако и у односу на оптуженог Ј., мањак могао појавити због њиховог алкавог рада и непридржавања прописаних правила службе, с обзиром да је оптужени Ђ. због ликвидирања продавнице и уступања локала другом предузећу за врло кратко време (дан и по) морао да распрода робу велике вредности, па су се због тог ванредног и наглог повећања посла појављивале грешке и пропусти, као што је био случај са сведоком С., коме у рачун није унета и куповина одећа од 7.000.— динара. Затим је сведок М. Ч., претседник среског савеза, посведочио да је до грешака у пословању могло доћи и због промене цена роби, као и што предузеће није на време вршило обрачун око раздужења, а пропусти у раду оба оптуженика констатовани су и ревизиским налазом од 21 фебруара 1952 године, као и неправилан рад између комерцијалног одељења, стоваришта и продавнице, док је за оптуженог Ј. утврђено да је без премеравања примио 1.282 кгр. оловног арсената, а кад је предао продавницу оптужењом Ђ. било је мање арсената за 107 кгр., ма да оптужени истим није руковао. Коначно је утврђено да је оптужени Ђ. оптуженом Ј. при поласку на добровољни рад предао на брзину продавницу и да се у пословању оптуженог Ђ. у времену од 1 октобра до 31 децембра 1951 године појавио вишак за 31.123.— динара.

„Јавни тужилац ни у жалби не нуди никакве нове доказе којима би се утврдило да су оптужени извршили кривично дело проневере из чл. 322, ст. 2, односно ст. 1, Кривичног законика, па зато неосновано побија чињенично стање изнето у првостепеној пресуди као погрешно утврђено.

„Неоснован је и навод жалбе да је првостепеном пресудом учињена повреда прописа кривичног поступка тиме што окружни суд, уколико је нашао да у делима оптужених не стоји кривично дело проневере, ове није огласио кривим за кривично дело несавесног рада у служби из чл. 317 Кривичног законика. Ово са разлога што је суд по чл. 244, ст. 2, Закона о кривичном поступку везан за дело — радњу из оптужнице, па пошто Ђ. и Ј. нису оптужени за радњу која би садржавала елементе кривичног дела из чл. 317 Кривичног законика, за то дело их није могао огласити кривим, јер би тиме оптужбу прекорачио — чл. 264, ст. 1, т. 4, Закона о кривичном поступку.“ (Пресуда Врховног суда НРС, КЖ — 2507/52 од 7 априла 1953.)

в) У решењу Врховног суда НРС (КЖ — 2101/52 од 12 децембра 1952) којим се укида пресуда једног окружног суда утврђује се, између осталог, следеће:

„Решавајући по жалби овај суд је својим решењем КЖ — 5/52 од 6 фебруара 1952 пресуду окружног суда К — 61/51 од 28 новембра 1951 укинуо због прекорачења оптужбе. Наиме, оптужницом јавног тужиоца оптужени је био оптужен за продужено кривично дело проневере из чл. 322, ст. 2, Кривичног законика, зато што је у намери прибављања противправне имовинске користи присвојио настали мањак у оштећеној задрузи, а пресудом окружног суда оглашен кривим за продужено кривично дело несавесног рада у служби из чл. 317, ст. 2, Кривичног законика, што је немарно и алкаво пословао у продавници, услед чега му је и настао мањак у истој продавници. Према томе, очигледно је да је окружни суд прекорачио оптужбу, јер је оптуженог огласио кривим за кривично дело које је из чињеничног стања на претресу проистекло, а које се дело не садр-

жи у чињеничном стању из оптужнице, па је уствари огласио оптуженог кривим за кривично дело које није било предмет оптужбе.“ — У даљем образложењу цитираног решења наводи се, да се пресуда, по други пут, укида због погрешно утврђеног чињеничног стања. Окружни суд је после првог укидања пресуде прихватио чињенично стање и квалификацију дела према оптужници, и оптуженог огласио кривим за кривично дело из чл. 322, ст. 2, Кривичног законика.

Из наведених примера види се какво је становиште заузимао Врховни суд НРС по питању односа пресуде и оптужбе, као и последице таквог становишта који окружни судови не прихватају увек. У првом примеру укинута је пресуда окружног суда због прекорачење оптужбе и предмет враћен на поновно суђење. У другом примеру потврђена је ослобађајућа пресуда оптуженог, за кога и првостепена и другостепена пресуда утврђује да је извршио кривично дело, а у трећем примеру првостепена пресуда први пут је укинута због прекорачења оптужбе, а други пут због погрешно утврђеног чињеничног стања мада је првостепени суд на другом претресу и у пресуди у потпуности прихватио оптужбу у целости.

Ако би се и чл. 325, ст. 1, Законика о кривичном поступку схватио и примењивао као чл. 244, ст. 2, Закона из 1948 пракса ће се и убудуће колебати, што се може штетно одразити на рад судова.

Бранко Петрић

ПРИКАЗИ

Aleksandar Bajt, MARXOV ZAKON VREDNOSTI. Ljubljana, Pravni fakultet, 1953, str. 363.

Бајтова књига је докторска теза коју је одбранио марта прошле године у Љубљани. Она претставља значајну студију у нашој економској литератури како у погледу проблема који су у њој постављени, тако и у погледу начина на који је аутор дао решења тих проблема.

Основни проблем тезе је интерпретација Марксовог закона вредности. Досад се интерпретација доброг броја економиста (аутор је назива „стандардном“) кретање углавном у оквиру концепције по којој се закон вредности састоји у томе што се на основу њега одређују вредности (односно цене производње) појединачне робе. Њена полазна тачка је анализа вредности робе коју даје Маркс у I тому „Капитала“. Према тој анализи вредност робе претставља рад потребан за њену производњу. Да би тај рад био мера вредности, потребно је да је он апстрактан, друштвено потребан и да је изражен као прост рад. Овако опште дефинисана вредност модификује се у капитализму под деловањем закона просечне профитне стопе у цену производње. Тако је одређена суштина закона вредности и сматрало се да се управо на основу тако израженог закона формирају вредности (односно цене производње) појединачне робе. Та интерпретација није хтела да уђе у анализу претпоставки под којима је тако формулисан закон имао важност, а које је Маркс изричито формулисао у току својих излагања. Због тога се није могло схватити да је ту реч о економском моделу чија се шема заснивала на претпоставкама које су имале за задатак да поједноставе сложеност привредног живота, како би се у што чистијем облику утврдили типични односи капиталистичке привреде: постојање вишка вредности и експлоатације најамног рада.

Оваква функција Марксове формулације закона вредности у I тому „Капитала“ није схваћена исто тако ни од Марксових критичара са стране буржоазије. Аутор ту критику такође назива „стандардном“. Развила се обимна литература о „реалности“ и „опшности“ Марксовог закона вредности, доказивала се његова неодрживост, истицало се како у Марксовом теоретском систему постоје дубоке проитвечности, које значе „банкротство“ његове научне мисли. Све то познато је под именом спора око противречности између I и III тома „Капитала“. Марксовим анализама из I тома супротстављане су анализе из III тома, не схватајући или не хотећи да се схвати да су анализе у III тому даље развијање закона вредности које Маркс врши на тај начин што уклања једну по једну претпоставку на којима је створио свој модел који му је омогућио анализу и закључке у I тому. Ова критика Маркса заснива се углавном на на-

мерном или ненамерном, свесном или несвесном извртању Марксових закључака, јер се ни у једном моменту није поштовао Марков научни метод.

С друге стране и међу економистима-марксистима настала је дискусија око питања која су се односила на формулисање закона вредности у I и III тому „Капитала“. У тој дискусији најобимнија је литература око појма друштвено потребног радног времена које служи као мера и „супстанца“ вредности. Радило се о томе да ли се друштвено потребно радно време има схватити као „оно радно време које је потребно да се уз постојеће нормалне услове производње и уз просечни ступањ умешности и интензивности рада изради која било употребна вредност“, (Капитал, изд. Културе, Бгд. 1947, ћир., I т., с. 7), или као „радно време које се захтева да се под датим просеком друштвених услова производње произведе *целокупна друштвено захтевана количина* робних врста, које се налазе на тржишту“, (Капитал, изд. Културе, Бгд. 1948, ћир., III т., с. 557 — курзив М. С.). — Ова два појма друштвено потребног радног времена посебно су јасно истакнута у „Теоријама о вишку вредности“ (изд. Културе, Бгд. 1953, I т., с. 220—221, прим. 33). — Аутор наводи богату литературу о тој дискусији у оквиру немачке социјал-демократске партије крајем XIX и почетком XX века. О истом питању настала је дискусија и међу совјетским економистима, која је добила свој организован облик у дискусији вођеној 1922/23 године између бранилаца тзв. „техничке“ и бранилаца тзв. „економске“ верзије друштвено потребног рада. Оба пута, у Немачкој и у Русији, питање се постављало алтернативно: један од та два појма треба одбацити. Занемаривање појма друштвено потребног рада у смислу дефиниције из III тома спречило је да се правилно схвати даље развијање закона вредности у III тому, у коме се закон вредности не појављује више као закон који одређује цене појединачној роби, већ као закон који претставља „закон опште равнотеже“, и који омогућује да се научно реше основна питања капиталистичког друштва, како питања настанка вишка вредности и економске суштине експлоатације најамног рада, која претстављају суштину квалитативне анализе, тако и проблеми капиталистичке репродукције и расподеле вишка вредности међу експлоататорима, који претстављају основне проблеме квантитативне анализе капитализма.

Занемаривање појма друштвено потребног радног времена у његовом развијеном облику од стране стандардне интерпретације имало је многе последице. Међу овима је свакако једна од најважнијих то што је таква интерпретација оставила неразјашњено и нерешено питање деловања закона вредности у условима монополистичког капитализма. Иако је у теорији земљишне ренте Маркс дао све битне елементе за монополску теорију цена, односно за теорију цена у ограниченој конкуренцији, Марксови интерпретатори су оставили питање монополске теорије цена по страни. (Изузетак претставља аустриски марксиста Рудолф Хилфердинг који је пришао проблему, али на много ужем плану, разрађујући само питање картелне цене у свом делу „Финансиски капитал“.) Теорија земљишне ренте је за њих постала база једне специјалне теорије цена, тј. теорије цена пољопривредних производа. Да се ту не ради само о посебној теорији цена пољопривредних производа недвосмислено показује анализа друштвеног процеса производње коју даје Маркс. (Капитал, III т., с. 721).

Док је на једној страни оваква интерпретација Маркса оставила читав низ проблема необрађених, на другој страни буржоаска економска теорија, крећући се путевима вулгарно-апологетских анализа, пришла је проблемима савременог капитализма и покушала је

да да решења проблема у вези деловања закона вредности. Тако је она, на пример, развила теорију тражње, дала формалну теорију монополских цена служећи се притом првенствено методом граничне анализе. На теоретску беспомоћност ових анализа у решењу основног проблема — деловања закона вредности — указује недвосмислено чињеница да у редовима модерних буржоаских теоретичара све више преовлађује схватање да категорија вредности не претставља категорију економске теорије и да се „позитивна“ економска наука може заснивати само на ценама као објективно датом феномену. Дакле, без теорије вредности треба створити теорију цена.

Сви ови моменти утицали су на то да аутор постави као задатак свога рада: дати критику стандардне интерпретације и стандардне критике Марксовог закона вредности у првом, критичном делу рада, а у другом, позитивном делу, покушати правилну интерпретацију Марксових анализа закона вредности и помоћу њих примењујући Марксов метод формулисати општу, монополску теорију цена.

У критичком делу аутор је посебно обрадио следећа питања: проблем рада у теорији вредности, вредност радне снаге и теорија вредности, просечна и гранична продуктивност рада, и проблем вредности у капиталистичкој привреди. Његови закључци у односу на ова питања могу се углавном свести на следеће: а) није могуће наћи никакав критериј који је иманентан раду, а са којим би било могуће измерити за сваку појединачну врсту рада ону количину која решава о вредности и која омогућује да се различни сложени радови сведу на временске јединице простог рада; б) просечни трошкови производње (или просечан рад), као и тзв. гранични трошкови производње су величина која је зависна од степена упослења појединих привредних грана, а то значи од друштвене тражње одређене робе; просечни и гранични трошкови су резултат, а не фактор цене; в) не постоји никаква посебна теорија цена пољопривредних производа насупрот теорији цена индустријских производа, већ се Марксова теорија ренте има схватити као полазна теорија за развијање једне опште, „монополске“ теорије цена; и г) закон вредности у капиталистичком начину производње не делује у првобитној формулацији, већ га модификује закон капитала (закон просечне профитне стопе), што доводи до настанка система вредности и система цена производње, — ти системи су међу собом несамерљиви.

На основу ових резултата аутор поставља као задатак позитивног дела, пре свега, да треба доказати да је таква интерпретација теорије вредности настала због неправилног тумачења Марксових анализа. То неправилно тумачење је последица тога што се није поштовао његов научни метод и нису утврдиле претпоставке, под којима је он формулисао закон вредности у I тому. Аутор сматра да су те претпоставке: 1. да су односи најамнина израз за оне односе у којима се сложени радови редуцирају на просте; 2. да се целокупни систем налази у слободној конкуренцији (аутор употребљава израз проста конкуренција, термин којим модерна буржоаска теорија означава онај облик конкуренције, који је Маркс имао у виду); 3. да друштвене потребе не утичу на одређивање вредности и цена роба, тј. да су понуда и тражња једнаке, те се тако апстрахује квантитативно регулисање производње од стране тражње — друштвених потреба; 4. да се у I тому анализира модел просте робне производње, јер се производи третирају само као производи рада, не и капитала — због тога нема отступања вредности и цена производње; и 5. да се анализа у условима капиталистичке привреде врши на бази тзв. чистог капитализма.

Други задатак позитивног дела састоји се у развијању оних Марксових идеја које стандардна интерпретација не види, а које

омогућују да се утврди суштина закона вредности изван датих претпоставки, тј. његово деловање у облику у коме се непосредно испољава у стварној привреди. Аутор сматра да му је стога неопходно да формулише теорију употребне вредности и теорију друштвено потребне количине. На основу ових анализа аутор развија концепцију закона вредности као „закона привређивања“, „закона опште равнотеже“, позивајући се на Марксову формулацију (Капитал, III т., с. 763). Он, затим, дефинише „супстанцу“ вредности и даје елементе за развијање „парцијалне“ теорије цена у „најопштију теорију цена, која мора формулисати такве законитости које важе за све цене“. Ту теорију аутор назива „монополска теорија цена“ или „теорија цена као израз релативне реткости робе“ (с. 322).

Низ проблема које аутор обрађује, и велики број питања којих се дотиче у тези, потврђују њен значај. Ако се има у виду да је притом прегледано обиље литературе о овом проблему, онда је теза драгоцена за сваког економисту који се бави питањима економске теорије.

Посебну вредност овог рада претставља чињеница да је аутор један од оних економиста који су у овој области покушали тежак и напоран посао са циљем да ослободе Марксову економску мисао од систематских вулгаризација од стране таквих интерпретација. Као што и сам аутор каже, ако би остао на тим интерпретацијама, он би морао да дође до закључка да је овако формулисан закон вредности погрешан, јер не може да одреди цене роба у стварној привреди. Због тога аутор сматра да је једино могуће да се цео проблем поново простудира и да се поред утврђивања правилне формулације докаже истовремено научна неодрживост свих „стандардних“, уствари вулгаризаторских, интерпретација Маркса, као и неодрживост критика буржоаских економиста.

Али аутор није остао само на томе. Користећи неке методе савремене грађанске економске теорије, посебно метод граничне анализе, аутор је покушао да у свом позитивном делу развије теорију тражње и теорију монопола, односно монополске цене, заснивајући своја извођења на неким ставовима Маркса и Енгелса о тим питањима.

У овом сложеном и тешком послу ауторова анализа није у свим деловима била подједнако успешна. Поред одличних анализа о односу категорије техничког и друштвено потребног рада, просечних и граничних трошкова, законитости које делују на отступање цене производње од вредности (нарочито утицај обрта капитала на ово отступање), постоје делови који нису дорађени. Таква је нарочито анализа у глави V, у којој аутор даје једну теорију употребне вредности. Дата анализа, њени резултати као и примена тих резултата у другим деловима тезе наводе на мисао до које је и сам аутор дошао, а коју је формулисао у додатку тезе (с. 338). Он ту истиче да су извесни његови закључци „врло слични“ у много чему закључцима грађанске економске теорије маргинализма односно теорије субјективне вредности. Сматрамо да се управо у тим питањима може и треба да води дискусија са аутором. Ова дискусија је утолико потребнија, јер управо теорија употребне вредности, у облику у коме је формулисана у V глави, нужно враћа аутора на терен микроанализе, тј. на анализу кроз индивидуалну економику (упоређи примере засноване на анализи индивидуалне економије, као и покушаје да се Госеновим законима да макроекономско значење), а то је оно што аутор није хтео, јер је основни циљ његове тезе: разрадити макроекономски аспект проблема. Оквир овога приказа не даје могућност да се ова питања овде продискутују. О њима је потребна детаљнија дискусија која ће показати у којој се мери те анализе могу одржати.

И на крају, теза је значајна још у једном погледу. На плану борбе за научну теорију политичке економије она претставља одлучан раскид са „марксистичким“ вулгаризаторима економске науке који под видом марксистичке економске теорије развијају анализе које се научно не могу ускладити са теоретском мисли Маркса и Енгелса. Најновији претставници таквих вулгаризација налазе се међу совјетским економистима (в. например, брошуре Островитјанова о преткапиталистичким формацијама, Козлова о робној производњи и др.). У исто време она је одговор и оним економистима који полазећи од вулгарних интерпретација Маркса, истичу да је његова економска теорија данас превазиђена, јер је она, тобоже, везана за капитализам слободне конкуренције, или да она може још да даје само квалитативне анализе, не и квантитативне. Другим речима, да је Марксова теорија употребљива само за револуционисање радних маса, јер објашњава класне односе капиталистичког друштва, али да је неупотребљива у економској изградњи социјализма, јер не даје квантитативне анализе. Аутор је у тези јасно показао до које мере Марксова економска теорија жива и данас, какве она могућности даје како за квалитативну тако и за квантитативну економску анализу.

Милош Самарџија

GOVERNMENT AND INDUSTRY. A Survey of the Relations between the Government and Privately-owned Industry. London, Staples, 1952, 224 p. p.

У обилној литератури о државној интервенцији у привреди, објављеној током последњих двадесет година, ова публикација часописа *Political and Economic Planning (PEP)* заузима специјално место. Она нема претензије теоретског списа; рађена са британском педантношћу, она има само за сврху да до детаља опише савремено функционисање британске привреде уколико је оно регулисано од стране државе. Поред тога, књига садржи и низ разматрања о развоју британског капитализма од кризе 1929—32 наовамо, пропраћених подацима о централизацији капитала, монополизацији и бирократизацији британског друштва, као и о променама у британској друштвеној структури.

Као систематски опис „државнокапиталистичке“ привреде књига је драгоцен. Она даје сумаран приказ порекла и развоја концепције државне интервенције од кризе тридесетих година до недавног доласка конзервативаца на власт; опис државних контролних мера у области домаћих инвестиционих улагања; анализу државног дириговања на пољу спољнотрговинске политике; приказ државне контроле над текућом производњом и над функционисањем тржишта, нарочито у сфери контроле цена, субвенција и тзв. „јутилити“ производње. Посебни одељци посвећени су опису структуре државног апарата који је ангажован у дириговању привредом; организацији статистичке службе која служи као основа државног планирања; „репрезентативним“ органима планирања — удружењима капиталистичких предузетника и радничким синдикатима — који служе као саветодавни органи државе; најзад, положају појединачног приватног предузећа у британској „мешовитој“ привреди — привреди заснованој на капиталистичким односима производње али у великом степењу регулисаној од стране државе.

Три ствари остављају најјачи утисак: (1) степен државне контроле над приватном инвестиционом делатношћу; (2) натегнутост

комбинације административних и финансиских метода у државном руковођењу привредом; и (3) степен бирократизације британског друштва и високо коштање државне интервенције.

Државна интервенција у области проширене репродукције иде у два правца. Политика ниске каматне стопе која је спровођена од напуштања златног важења па све до 1951, имала је за сврху да е стимулира што већи обим акумулације приватног капитала, — ма и по цену инфлационог притиска који је настајао због тога што је у крајњој линији Енглеска банка имала да финансира разлику између реалне тржишне и вештачки ниже каматне стопе. У истом правцу је деловала и пореска политика кроз врло благо оптерећење нераспоређених профита. Али ове предности, дате приватном капиталу, биле су пропраћене врло оштром државном контролом, скоро дириговањем *праваца* инвестиција. Та контрола је почела у области извоза капитала после слома фунте 1931, најпре у типичном британском облику „добровољног“ споразума између министра финансија, инвестиционих трустова и лондонске берзе; током времена се поштравала и постепено обухватала и домаће инвестиције, да би на почетку рата 1939 постала потпуна: ниједна нова емисија капитала у вредности преко 5.000 фунти није могла да буде пласирана без одобрења специјалног комитета који је радио по директивама министарства финансија. Паралелно с овом контролом над добијањем и употребом финансиских средстава, ишла је административна контрола: ниједна нова индустријска грађевина није могла да буде започета без одобрења министарства јавних радова, министарства трговине и локалних власти. После рата, једино је повећан „плафон“ код емисије на 50.000 фунти; структура контроле је иначе остала иста. „Лице које жели да подигне ново индустријско постројење, мора најпре да добије одобрење министарства финансија за емисију капитала (акциског или облигациског). Оно затим мора да тражи грађевинску дозволу министарства јавних радова. После тога треба да добије алокацију материјала од министарства трговине. Најзад, њему је потребна дозвола локалног органа за планирање“ (с. 49). Сврха финансиске контроле је обезбеђење да ће приоритет у оквиру расположивих средстава на тржишту капитала добити предузећа која имају највећи „релативни значај у општем националном интересу“.

Шаренило у паралелној примени финансиских и административних инструмената у државном планирању, поред нацистичке Немачке, вероватно нигде није било у тој мери заступљено као у Великој Британији, — ма колико иначе непосредни циљеви планирања у овим двома земљама били различити. Структура досадашње *финансиске* интервенције у Енглеској позната је: активна буџетска политика у сврху одржања пуне запослености, — уколико је потребно кроз дефицитно финансирање и повећање државног дуга; пореска политика делимично у правцу редистрибуције националног дохотка кроз прогресију, а делимично у правцу фаворизовања приватних производних инвестиција кроз пореска ослобођења и олакшице; политика „јевтиног“ новца ради форсирања инвестиционе делатности и ниског коштања државног дуга; врло строг девизни режим ради сузбијања негативног утицаја домаће експанзионе политике на биланс спољних плаћања. Ови методи економске политике јасни су и логично произлазе један из другог; такође је очевидна и њихова кејнзијанска теоретска основа. Али зато методи *административне* контроле изгледају много несигурнији и много више импровизовани, — упркос покушајима да се у књизи и они прикажу као логична целина. Систем алокације сировина, потрошачког рационарања, субвенционирања, вештачког форсирања јевтине производње масовних артикала, контрола над запослењем,

— све то пре личи на изузетне мере „ратног планирања“, примењене онда кад фискална и монетарна политика откажу под теретом претераних и нереалних захтева производне и личне потрошње, него што изгледа као трајна структура британског планирања. Законодавство којим су административне мере спроведене је несређено; оне често противрече једна другој; испреплетане су са финансиском контролом без реда и често без логике. Иза тих мера нема солидне теоретске линије; и изгледа сасвим природно да је још за време лабуристичке владе систем административне контроле почео да се распада, да би после доласка конзервативаца на власт од њега остали само остаци. Као и свуда другде, и у Енглеској је економска стабилизација учинила сувишном административну дистрибуцију; уместо рационарања картама дошло је рационарање џепом.

Државна интервенција фаворизовала је процес централизације капитала и монополизације британског тржишта. Учесће великих фирми у производној структури битно је порасло; но ово би свакако наступило бар у извесној мери и без државне интервенције, и стога је штета што аутори нису покушали да процене утицај само државног дириговања на разарање атомистичког капитализма. Али је зато много лакше утврдити однос између степена државне интервенције и степена бирократизације привреде, јер је настанак нових слојева бирократије био директно изазван увођењем нових државних контролних мера. Однос административног персонала према производном радништву у привреди повећао се од 13.5% у 1935 на 18.6% у 1948 (узимајући укупно запослење као 100); док је државни цивилни апарат порастао од 374.300 лица у 1939 на скоро двоструки број — 656.000 у 1951.

Задатак који су аутори себи поставили — опис метода британске државне интервенције на њеном мирнодопском врхунцу под лабуристима — свакако је испуњен; тешко се може наћи тако јасно написана књига о компликованој и несређеној материји као што је однос капиталистичке државе према приватној привреди, — поготову кад се ради о британском случају, са типичним избегавањем генералних прописа, шаблона и формалних система и кад су носиоци власти у тој капиталистичкој држави социјалисти. Али зато многа питања која интересују иностраног посматрача остају без одговора. У којој мери је досад изграђена структура државне контроле новог инвестирања трајна? Или, прецизније, који се делови те структуре не могу ликвидирати (упркос доласку конзервативаца на власт), јер без њих савремено британско друштво, са затеченим економским диспропорцијама и са садашњим односом класних снага, не може опстати? Обрнуто, на којим се специфичним секторима привреде може очекивати појачање државне интервенције за случај повратка лабуриста на власт или за случај избијања нове кризе хиперпродукције? Каква је будућност односа између финансиских и административних мера с обзиром на досадашња искуства?

Књига има један велики недостатак. Проблем функционисања национализованог сектора, његов однос према приватном сектору, класни састав његове управе — остали су нерасветљени. О британској национализацији постоји опсежна општа литература, али то никако не искључује потребу да се специјално посматрају узајамни утицаји између државног и приватног сектора у британској привреди. За такво посматрање оквир ове књиге је био идеалан; и велика је штета што он није искоришћен, јер би тек тиме била бачена јасна светлост на реално функционисање савремене „мешовите“, тј. државнокапиталистичке привреде.

Royal Commission on Population: REPORT. London, His Majesty's Stationery Office, 1949, VII-259 pp. (CMD 7695)

Динамичка анализа у економској науци у последње време све више ставља акценат на основне чиниоце дугорочног развоја (број становника, количина производних средстава и др.). То је појачало потребу да се изучавања кретања становништва једне земље још јаче повежу с економским испитивањима, тј. да им се одреди економски значај и подлога. Стога демографске књиге, публикације и чланци добијају велики значај за економисту који се бави проблемима економског напретка (како високо развијених, тако и недовољно развијених земаља), јер су кретања становништва и померања у његовој структури, можда најважнији фактор у привредном развоју једне земље.

Циљ овог приказа је да укаже на тако постављену демографску публикацију једне високо развијене капиталистичке земље. То ће бити корисно баш стога што ће илустровати економски значај демографских студија, што ће показати како се у једној земљи ти проблеми постављају, и шта све треба да уђе у ту проблематику. То ће омогућити једно упоређивање при постављању сличних проблема у другим земљама па и у нашој.

Још за време рата (1944) у Енглеској је образована комисија којој је стављено у задатак да испита тенденције развоја становништва у Великој Британији, и узроке и вероватне последице ових тенденција. Комисија је завршила рад 1949, кад је и публикован овај извештај. Подаци су покупљени углавном само до краја 1947. Цео извештај се састоји из два дела. Један део говори уопште о становништву и повезује га са „националним интересом“; а други део се концентрише на проблематику породице у Енглеској. Овај други део је више локалан и специфичан, док је онај први широко постављен и о њему ће у овом приказу и бити речи.

Попис становништва у Енглеској вршен је 1931, па тек 1951, јер услед рата 1941 није било могуће спровести попис. Од 1931 до 1951, дакле за 20 година становништво је порасло од 46 милиона на 50 милиона или за нешто испод 10%. Темпо пораста био је спор ако се упореди са ранијим периодима енглеске историје, кад је био знатно виши. (Између 1881 и 1901 износио је 28%, а између 1901 и 1921 16%.) Сем тога, дошло је до појачања процентуалног учешћа лица средњих и виших година на рачун млађих годишта. Ово сведочи о опадању репродукције становништва у годинама 20-тим и 30-тим овог века, кад је број рађања смањен (најнижа тачка постигнута је око 1933 у пуном јеку велике кризе). Те су генерације имале 1947 од 10—25 година и чиниле шири подмладак енглеске нације. Оне су знатно сузиле базу старосне пирамиде енглеског становништва. Ситуација се нешто поправила од 1943 надаље. Чињеница је да је 1947 у Енглеској просечни становник старији за 7 година него 1891. Средња годишта од 20—39 су најмногобројнија и изnose 30% (14,6 милиона људи). До 19 година има 28% (13,7 милиона), а од 40—59 година 26% (12,5 милиона). Подаци за 1951 (Статистички годишњак Велике Британије, број 89) указују на сличну појаву просечног старења енглеске нације: група од 45—60 година још увек је најмногобројнија (9,5 милиона људи). За њом иде група од 35—45 година са 6,7 милиона људи. Овакво кретање је последица ранијих рађања као што ће данашњи темпо рађања тек после две деценије отприлике да изазове пуне последице. Према томе врло је тешко одредити да ли је овде у питању тенденција која је проузрокована неким краткорочним узроцима (рат, криза) или је напротив реч о дугорочној тенденцији развоја становништва која је условљена много дубљим разлозима. Несумњиво је да број рађања

одражава моменталну ситуацију која га углавном и регулише, али је такође несумњиво и то да се он поклапа с неким развојним фазама у привредном животу једне земље на дуги рок. Такође је несумњиво да он утиче у знатној мери на ток привредног живота, али обично много касније, с накнадним дејством.

Утврђена је чињеница да је број рађања растао кроз цео XIX век отприлике све до 1903, па да је отада до 1941 стално опадао (уз неке изузетке), а да од 1941 надаље показује опет скок до 1947, кад наступа нов пад.

Извештај је изнео неке од узрока којима треба приписати повећање просечне породице у Великој Британији после и за време Другог светског рата. С друге стране су разлози психолошке природе. Поредећи просечну породицу из 20-тих година овог века, Извештај утврђује да је онда била „мода“ имати малу породицу: ту су моду стварали људи рођени у доба великих породица који су из личног искуства знали за неповољне стране бројних породица. Данас је пак обратно: моду већих породица стварају људи рођени у малим породицама 20-тих година, који су из искуства научили да и мала породица има негативних страна. „Промена конвенција под притиском искуства“ нашла је одјека и у књигама и у штампи. Тим моментално психолошке природе може се додати и јачи смисао за заједницу, „неодређене наде у изградњу једне боље цивилизације“ и сл., мада је у тим питањима Извештај врло уздржан.

С друге стране имамо разлоге материјалне природе. На раније опадање броја рађања, односно на смањење величине породице утицао је читав сплет узрока из друштвеног, производног, васпитног домена, индустријска техника, виши стандард живота итд. То су све разлози који су прилично застарели за данашње прилике. У том правцу се данас могу навести још само два ситнија узрока: недостатак зграда за становање и оскудица у кућним помоћницама. Међутим читав низ момената делује у супротном правцу, тј. поттиче на стварање већих породица. Ту је у првом реду пуна запосленост. Она је свакако најснажнији чинилац који данас у Великој Британији дејствује на популационе промене. Као што је незапосленост (или страх од ње) била велики узрок смањењу броја рађања, тако је пуна запосленост постала врло повољан оквир за повећање породице. Поред тога, цене хране и одеће одржаване су дуго времена на ниском нивоу путем субвенција, а држава је гарантовала стандардност квалитета. Даље, номиналне плате и најамнине имале су приличну еластичност и прилагођавале се трошковима живота. Систем рационирања фаворизирао је веће породице и допринео са своје стране олакшавању издржавања више деце. Најзад, промене у расподели доходака и извесно уједначавање прихода и трошења (бар на основне ставке потреба за живот), и остале директне мере државне политике утицале су позитивно на повећање броја рађања. Осим тога не треба заборавити да од 1946 у Енглеској постоји дечји додатак од 5 шилинга недељно за свако дете изузев прво.

Најзад у Извештају је опрезно наведен као разлог већем броју деце и то да су просечне године за ступање у брак у Енглеској ниже него пре. Међутим, ово не условљава нужно и већи број рађања.

Посматрајући последње податке види се да је после 1947, кад је достигао кулминацију, број рађања опет пао, тако да он сад стоји негде на нивоу из 1943, а ако се узму непотпуни подаци за доцније године, број рађања је још нижи. Да ли је то поново једна тенденција надоле после послератног полета, или су краткорочни узроци — укидање субвенција, поскуплење живота, и сл. — довели до тог опадања? Питање мора остати отворено бар у овој фази. Треба међутим истаћи да је и садашњи ниво рађања знатно виши него предратни.

За економисте је још важнији аспект радног становништва једне нације. Иако се не поклапају тачно, ипак се групе становника између 15-те и 65-те године старости могу сматрати као радно становништво у Енглеској. Њихов број износио је у 1952 46,5% од укупног становништва (Статистички годишњак). Пре него што се пређе на економско испитивање ове групе, требало би је мало осветлити са демографског гледишта. Оно што је за ову групу карактеристично јесте да се на узлазној страни, тј. на страни 15 година она сужава још од после Првог светског рата, онако како су пристизале смањене генерације. Отада тај процес сужавања базе радног становништва траје све до данас. Он ће потрајати све док год генерације рођене за време Другог светског рата не стигну у године између 15-те и 20-те. С друге стране, горњи део пирамиде све је шири — све већи број људи доживљују старост од 60—65 година.

Економске последице оваквог састава радног становништва по Извештају су следеће: економски систем постаје мање еластичан, што нарочито осећају нове индустрије које обично рачунају на нову радну снагу, а не на стару већ давно негде запослену. Међутим, овде треба узети у обзир и супротну тенденцију коју изазива баш висок проценат старијих радника. Виши старосни ниво радника олакшава да се у једној индустрији у опадању смањи број радника на тај начин што се старији радници који одлазе у пензију не замењују новим. Иако је просечна старост радног становништва порасла, није дошло ни до каквих негативних последица; а наднице за физички рад нису више од осталих, што значи да физичке снаге има још увек у изобиљу. Међутим, много је озбиљнија замерка та што се овим смањују раднички изгледи за напредовање. То с једне стране може изазвати веће напоре и заиста боље резултате код млађих радника да престигну своје старије другове, а с друге стране то може деловати и негативно, дестимулативно, смањујући изгледе код млађих на успех. Извештај закључује да старији радници имају више искуства, стрпљења, мудрости и ширине погледа; млађи се опет истичу енергијом, предузимљивошћу, одушевљењем, способношћу да уче нове ствари и да се прилагођавају.

Ми бисмо поставили питање шта је за економски прогрес једне нације боље. Ту свака земља мора имати сопствену политику која зависи и од циљева којима се у то време тежи. Ако је просек квалификованости радне снаге низак, онда по нашем мишљењу једно померање старости радника навише неће бити на одмет и претстављаће знак прогреса. Ако пак једна привреда стагнира због недовољне предузимљивости, онда ће обратан случај бити повољнији. Међутим, како је кретање становништва, као што смо видели, обично изазвано краткорочним узроцима, а даје резултате тек на врло дуги рок, то је управљање њиме обично илузорно. Можда би било правилније сматрати да су кретања становништва примарна, тј. узрок, а економске појаве последица. То даље значи да је задатак политичке економије да решава последице кретања становништва.

За једну привреду од нарочите је важности не само структура групе радног становништва, него и однос осталих група према радном становништву, тј. групе подмлатка до 15 година, односно групе старца преко 65 година. Однос привредно активног и издржаваног становништва има утицаја на општи ниво производње и потрошње, односно на „благодостање“ једне нације. Између 1871 и 1947 апсолутни број становника преко 65 година се учетворостручио. Број старијих у односу на млађе попео се од 4,8% на 10,4% од укупног броја становништва. Издржавати ову масу непродуктивног становништва није мали терет за заједницу: Извештај је навео податке да за 1947/48 само на старосне пензије иде 265 милиона фунти, што претставља 8,3 од укупних издатака буџета те године. Терет расте сваке године

све више, а предрачуни говоре да ће се то старачко становништво повећати од 5 милиона душа у 1947 на 7,3 милиона у 1977, чак иако остане садашња стопа смртности (што је мало вероватно узимајући у обзир напредак хигијенских услова и медицине). Овде имамо један од снажних узрока, што је све више старих људи запослено. Није чак претерано помишљати у блиској будућности на померање границе запослења и на 70 година. Извештај истиче економски значај пензија: оне претстављају велики потстрек да се прекине с радом и да се човек преко 65 година повуче из привредно-активне групе становништва, без обзира на своју субјективну способност. Од старијих радника преко 60 година у групи која није имала пензију, 81% је остало у служби. У групи која је примала пензију остало је само 23%. Према томе, пензије које претстављају терет за једну нацију, треба да буду неутралисане повећањем продукције и повећањем радног становништва (што повећава национални доходак).

Питање група становника до 15 година можда је још интересантније за дугорочне предрачунае, али о њему је већ било горе речи. Овде само треба додати податак да је та група становништва опала од 12,6 у 1911 на 10,4 милиона у 1947. Ово је имало позитивног утицаја на олакшање васпитних дужности, на повећање стандарда живота просечних породица. Поред тога, оно је утицало на подизање година обавезног школовања, смањење величине разреда, замену старих школа и застарелих опрема по школама.

Не улазећи у питање анализе становништва и с оних гледишта која су у Извештају расправљана кроз призму потрошње по глави, производности, платног биланса, оскудице хране у свету, подвући ћемо још једанпут да је на овај начин од демографских података направљен оквир који може да послужи за економска изучавања проблема запослености и проблема дугорочног развоја једне привреде.

Предраг Михаиловић

Otto Brusiin: ÜBER DIE OBJEKTIVITÄT DER RECHTSSPRECHUNG.
Helsinki, 1949, 129 S.

Као што је познато, за правосуђе, као један од правних облика државне делатности, најтешње је везан појам објективности, он је, може се рећи, у самој природи ове делатности. Међутим, буржоаска правна наука иде често тако далеко да под појмом објективности правосуђа подразумева такву делатност правосудних органа којом се остварује апсолутна праведност, постиже правна једнакост, општа сигурност итд. Наравно, са формалне стране посматрано то и изгледа тако; међутим, у суштини, судство као делатност државне власти, има сва обележја и карактер те власти — у крајњој линији владајуће класе, чију власт и судство учвршћује примењујући законе које та класа доноси. Но ово важи, као што смо напоменули, за правосуђе посматрајући га у суштини, док се, међутим, оно у своме свакодневном раду придржава извесних принципа који му дају карактер објективности.

Писац овога дела спада у ред оних буржоаских теоретичара који признају релативан значај и променљивост садржине појма објективности правосуђа. Он ставља себи у задатак да прикаже дејство оних чинилаца који утичу на ову објективност, подвлачећи стално да се изградња самог појма, а и правосуђа уопште, врши под утицајем владајуће идеологије правне заједнице.

Сматрајући да рад спада у област општег учења о праву (allgemeine Rechtslehre), писац разграничава ово од правне науке и

енциклопедије права, схватајући га као комбинацију правних форми, добијену коришћењем права као „сировине“, тј. извлачећи из њега структурне непроменљивости. Право дефинише као комплекс норми санкционисаних од стране органа правне заједнице која ове норме делимично и ствара, а норму као „шему делатности“ (Handlungsschema). Будући социолошка константа, право захтева висок ступањ људске способности за организацију, тј. условљено је биолошким фактором — духовним животом људи. Са моралом и обичајем је најтешње повезано, што се огледа у „паралелном“ дејству њихових санкција, као и у постојању правних санкција које не одређују и не извршују органи заједнице. Ефикасност права обезбеђује држава, најважнија од свих правних заједница. Као пример осталих правних заједница писац наводи професионалне организације лекара и адвоката који својим сопственим прописима регулишу односе у оквиру организација, док односе међу самим организацијама регулише држава својим правом које овде игра улогу неке врсте „међународног права“.

Правосуђе је специфична делатност одређених органа правне заједнице која се састоји у примени апстрактних правних норми на конкретне животне ситуације. За добро правосуђе неопходна је судиска независност, тј. одсуство организоване друштвене силе, што никако не искључује утицај привредних фактора у виду разних идеологија, нити је условљено поделом власти, или у супротности са обавезном применом прецедената. Независност се појачава сталношћу судија а извитоперује дејством њиховог личног осећања. Апсолутну објективност није могуће постићи из психолошких разлога, те када се каже да је правосуђе објективно, треба имати у виду само историјски дату заједницу у којој је постигнут висок степен објективности. Ка објективности су нарочито управљене тежње западњака који ову цене као основну вредност.

Све чиниоце који утичу на објективност правосуђа писац дели на оне који могу да имају правнонормативан основ, и друштвену контролу чији нормативан основ нема правни карактер, а затим прелази на разматрање ових чинилаца појединачно. Најпре се осврће на састав и рад судских органа и констатује објективан утицај контроле, принципа јавности, контрадикторности и технике поступка. Међутим, тежак проблем овде претстављају тзв. судиска пристрасност и слободна оцена доказа, с обзиром да се формирање судија и целог правног поретка уопште врши под утицајем привредне структуре правне заједнице. Али и поред овога, начело непристрасности важи у свим културним државама и његово кршење владајуће правно убеђење строго осуђује.

Што се тиче слободне оцене доказа, писац је мишљења да се не може санкцијама утицати на судиску пристрасност која нарочито долази до утицаја у политичким процесима. Но пошто су процеси ове врсте ретки, а овим се принципом боље постиже остварење материјалне истине, његово постојање је оправдано.

Писац затим прелази на питање друштвене, тј. у социолошком смислу, контроле. Ова не делује увек објективно, јер се поводи за разним утицајима, но ипак садржи јаку црту објективности с обзиром да људи и поред своје биолошки условљене субјективности у суштини свога бића садрже тенденцију ка објективности. Друштвена контрола најјаче утиче на објективност правосуђа кроз друштвено-психички феномен „правног убеђења“ који је доказ да су правне вредности постале друштвене. Такође дејствује и кроз појам правичности који се у последње време све више замењује утилитаристичким појмом опште користи, као и кроз сукоб судског осећања и постојећег права, познатог под појмом „празнине у праву“.

Објективност правосуђа унапређује и обавеза образложења пресуде; свест судије да пресуда треба да има општеважећи карактер појачава његову објективност. Писац критикује тзв. теорију силогизма, јер сматра да су избор и комбинација норми везани за појам вредности. Зато добро образложење треба да одговара целом комплексу вредности које позитивно право поставља, међу којим вредностима је основна „рационалност, једноставност, јасноћа правног мишљења.“

Прелазећи на питање тумачења и празнина у праву писац се залаже за њихово позитивноправо регулисање; ово из разлога што сматра да се позитивноправним регулисањем празнина постиже теориска затвореност правног поретка, а добром формулацијом и комбинавањем норми које се односе на тумачење и празнине знатно помаже објективност правосуђа. Осим тога сматра да овде треба имати у виду и улогу теорије, чији водећи ставови, иако необавезни, делују својим убедљивим образложењем. Писац се негативно изражава у погледу могућности научног формирања нормативних теорија о овим питањима, пошто „теорија може само да констатује чињенице... али не и да на објективно заснован начин прописује норме.“

Осврћући се на питање одлуке *contra legem* закључује да се, искључујући најекстремнија схватања, ради уствари о привидном проблему. Јер, ако судија, посматрајући право у целини, утврди да би решење, које би могуће одговарало изолованој норми, било неправилно, не одлучује *contra legem* него *secundum legem*.

Прелазећи на питање утицаја правне науке, писац је дефинише као „излагање закона у систематској форми“ те је стога убраја у тзв. „практичне науке“, пошто је „правна наука чиста теорија која не може да буде помешана са праксом.“

Да би пружила максималну гаранцију објективности правосуђа, правна наука, нетачно названа јуриспруденцијом, строго узето треба да се служи не „исправним“ (*richtig*) него „плодним“ (*fruchtbar*) методом. — Мерило вредности овог метода је постигнуће крајњег циља једне науке, који се код јуриспруденције састоји у систематском излагању позитивног права. Међутим, пошто правне норме нису саме себи циљ него увек средство за остварење друштвених циљева, само ће онај метод у јуриспруденцији бити плодан којим се при излагању правних норми јасно истичу друштвени циљеви који су им у основи.

На објективност правосуђа утиче такође и прецедент, који је за писца у основи исто што и закључак по аналогiji, а обоје су израз тежње људског духа ка рационализацији. На основу прецедента се постиже тзв. јединственост правосуђа, а на прецедентној техници заснована судска пракса игра водећу улогу у стварању обичајног права; преласком овог права у законско, према пишчевом мишљењу, углавном се врши изградња права. Што се тиче обавезне снаге прецедента, ова постоји ако је предвиђена санкција за случај његовог непримењивања. Осим прецедента у последњим деценијама на континенту све више јача улога тзв. „начелних пресуда“ виших судова.

Исто тако на објективност правосуђа утиче и судска управа (*Justizverwaltung*), која не искључује принцип независности судства, а чије дејство зависи у крајњој линији од владајуће идеологије правне заједнице. Техничка средства за њено спровођење јесу: правилна персонална политика, упутства за рад судова, публикација пресуда виших судова, окружнице министарства правосуђа и евентуалан надзор посебног органа.

Осврћући се на питања санкција противу неправилног рада судија, писац одређује појам санкције најпре социолошки као по-

јам који „припада каузалном, социолошком начину посматрања“, а затим са нормативне тачке гледишта у смислу Келзен-Мерклове ступњевитости те придаје правни карактер и нормама које се односе на рад највиших државних органа а које су практично без санкције. Ове норме, према пишчевом мишљењу, не добијају правни карактер санкционисањем, него тиме што их је могуће потпуно схватити једино у вези са правним поретком у целини, а која (целина) се опет „не може схватити функционално, тј. као правна машина, без појма санкције.“ Примена санкције противу судије је отежана пре свега судиским осећањем колегијалности, а затим веома малом могућношћу утврђивања објективне кривице, те практично долази у обзир само код најгрубљих грешака, као што су нетачна квалификација, неправилно одређивање казне, процесуалне грешке и др. Но писац је мишљења да и сама могућност кажњавања психички утиче на судију и појачава његову објективност.

На крају књиге писац разматра питање школовања правника и закључује да ово треба да има као основни задатак изградњу правничког мишљења, које садржи две непроменљиве црте: способност за шематизирање и посматрање целине. Овим се омогућује образовање упрошћене и формализиране слике друштвене стварности, а тиме и објективног правосуђа.

Као позитивна страна овога дела сматрамо да се може истаћи пишчев покушај за свестраним, иако не исцрпним, разматрањем овог занимљивог питања, уз тачно запажање утицаја који врше привредни фактори кроз надградњу у виду идеологије; овај утицај писац подвлачи у току целог излагања, иако у томе не иде до краја, тј. не придаје класни карактер владајућој идеологији. Међутим, изгледа нам да с друге стране постоји искување наглашена и једна, могло би се рећи, биолошка „нота“ (људска тежња уопште а нарочито западњака ка објективности), што се нарочито види у погледу постанка права. Неоспорно је да је право творевина духовног живота људи, одн. њихове способности за стварање симбола; но, као што знамо, овом се психичком чињеницом на којој се писац зауставља, не исцрпљује суштина права. Исто тако, понегде, иако критикује Келзена, писац стоји доста под његовим утицајем и покушава, између осталог, да логичким путем изведе обавезан карактер (правних) норми које се односе на рад највиших државних органа. Осим овога писац је присталица плурализма у праву, придајући нетачно правни карактер интерним прописима организација у оквиру државе.

Но и поред свега овога писац се труди да остане у оквиру социолошког метода и историског начина посматрања, избегавајући штетна уопштавања. Зато сматрамо да дело заслужује пажњу, тим пре што се ради о писцу једне далеке земље, чија нам је правна култура тако мало позната.

Димитрије Продановић

Gabriel Ardant: *TECHNIQUE DE L'ETAT. De la productivité du secteur public.* Paris, Presses Universitaires du France, 1953, p. 184.

Ова монографија Г. Ардана, стручњака за економске и финансиске науке, претставља прилог релативно сиромашној литератури о техници државе. Неразрађеност те материје најбоље потврђује чињеница да ни сам појам технике државе није још довољно прецизиран тако да се схвата на разне начине. Писац и не покушава да га одреди, нити га осветљава на општетеоретском плану, него са једног више практичног становишта испитује производност јавног сектора. Питање производности у њему је исто толико важно колико и у

свим другим секторима друштвене производње (пољопривреди, индустрији итд.).

Аутор констатује да недовољна производност, односно учинак и ефикасност (сва три термина узима као синониме) претставља основну и хроничну ману читаве државне организације у Француској почевши од Луја XVI па до савремених дана. То је један од главних узрока честих економских тешкоћа инфлације, војничких пораза и приметног заостајања за другим развијеним земљама. Полазећи од те свакако једностране поставке, Ардан правилно инсистира на таквој организацији рада државне администрације која би се заснивала на начелу постизања максималне производности. То је неопходно утолико више што постоји несклад између сталног и брзог успона производње у пољопривреди и индустрији, захваљујући примени модерне технике, и стагнирања нивоа учинка рада и функционисања било појединих делова, било јавног сектора у целини.

Пошто јавни сектор чине државна предузећа и опште или јавне службе, излагање је подељено тако да се у првом, краћем, делу говори о предузећима (с. 9—38), а затим о проблематици служби.

Ардан налази да је механизам утврђивања, проверавања производности државних предузећа уствари имитирање онога механизма којим се то постиже у приватном сектору. Уместо аутоматског и сигурног мерила рентабилности путем профита, у државним предузећима се то постиже контролом постигнутих резултата; слободна конкуренција на тржишту добила је вид вештачке конкуренције „на хартији“ калкулисањем цене коштања производа сваког одељења; уместо стихиског формирања, рационално се одређују цене производима и услугама. И поред крупних недостатака испољених у јавним предузећима нетачно би било закључити да је државно управљање привредом апсолутно нецелисходно, јер оно има и знатних преимућстава (отклања разорну конкуренцију итд.). Према томе, уз претпоставку добре организације, државна предузећа могу постизати исту производност као и приватна.

Што се, пак, тиче јавних служби проблем се сасвим друкчије поставља, јер су оне намењене задовољењу општих потреба, јер не стварају производе за тржиште, нити „продају“ своје услуге. Зато се и не може аутоматски и поуздано утврђивати да ли и уколико задовољавају циљеве због којих су успостављене; нема индикатора о обављању послова на најцелисходнији начин или расипању енергије или времена. Немогућност механизације административних служби истиче на прво место значај организације и технике вршења дотичних послова, јер „не постоји машина за мишљење, нити машина за администрирање, али постоје техничка средства која могу помоћи при мишљењу и администрирању“ (с. 42). У том правцу треба научно испитивати све чиниоце од којих зависи учинак рада у јавним службама. Аутор редом третира методе рада, које сврстава у две групе: првој припадају они који су заједнички јавном и приватном сектору (подела рада, коришћење машина, сервиска производња, методска организација посла, примена науке); другој припадају методи специфични за јавне службе (доношење планова и програма, уређивање, мера учинка, кодификација, уклањање некорисних формалности, контрола, одговорност службеника). Затим Ардан расправља о реформи структуре и задатака администрације и најзад о статусу службеника. У тим поглављима писац додирује неколико битних момената који карактеришу савремену државну организацију, њене недостатке и слабости. Он подвлачи значај уклањања изражајних облика бирократизма какви су: прекомерна централизација, стриктно спроведено начело хијерархијске потчињености, мноштво међустепеница од наредбодавног до извршног органа, непотребна специјализација, неразграниченост надлежности, сувишан

број службеника, безбројне вештачке и некорисне формалности (које ваља разликовати од „природних“ и корисних формалности) и сл.

У књизи су обухваћене многе околности које утичу на производност јавног сектора уопште и служби посебно, али основни проблем и поред тога није темељно разрађен. Разлог томе је у сувише концизно излагању и недостајању дубљих анализа. Но, независно од тога колико је исти правилно решаван, сама чињеница да је стављен у основу читаве проблематике о техници државе сведочи о исправности оријентације. Јер, ако се техника државе састоји у организационим облицима, средствима и методама којим се постижу циљеви државе, битно мерило за оцењивање њеног квалитета може бити и јесте једино у томе да ли се у постојећим конкретним историским условима постиже највећи могући учинак с најмањим могућим утрошком рада оног дела друштва који сачињава државни апарат и администрацију.

У књизи се расправља искључиво о стању у Француској и о правцу којим би тамо требало изводити реформе. Али то не значи да се изнета гледишта не односе у мањој или већој мери и на остале земље. Многи покушаји усавршавања администрације предузимали су се и предузимају у свим државама, а да би били успешни морају се заснивати на научним принципима.

Стеван Врачар

PREGLED RAZVOJA MEĐUNARODNO-PRAVNIH ODNOSA JUGOSLOVENSKIH ZEMALJA OD 1800 DO DANAS. Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu (Sekcija za međunarodno pravo), 1953, str. 242.

У нашој правној литератури осетила се већ одавна потреба за једним систематским прегледом међународних обавеза наше земље. При обради дипломатске историје или историје међународног права, наши стручњаци морали су користити стране зборнике који су били непотпуни а често и несигурни. Утврдити међународне обавезе наше земље, као што истиче професор Бартош у предговору горњег дела, свакако није лак задатак. Не само зато што су многи документи уништени у току I и II светског рата, већ и због раздвојености и различитог историског развоја наших народа. Сем тога није довољно само прикупити материјал, већ и проучити и схватити значај сваке поједине одредбе.

На иницијативу професора др. Милана Бартоша, том тешком задатку приступио је Институт за међународну политику и привреду. Први том који претставља резултат њиховог досадашњег рада, обухвата међународне уговоре и друге акте од међународног значаја за Србију у периоду од 1800 до 1918 године. Дело претставља колективни рад чланова Секције за међународно право под руководством професора Правног факултета у Београду др. Милоша Радојковића, др. Борислава Благојевића и др. Алберта Вајса. Поред хронолошког регистра дело садржи и предметни регистар, што је од огромне користи и претставља олакшицу при обради појединих питања.

Наредни томови, на чијем се сређивању баш сад ради, обухватаће међународноправне обавезе других наших република, затим међународноправне акте Југославије од 1918 до 1941 и коначно међународне обавезе Федеративне Народне Републике Југославије.

Рад представља драгоцен прилог нашој правној и историској литератури.

Смиља Аврамов

MEĐUNARODNA PRAVILA ZA TUMAČENJE TRGOVINSKIH TERMINA (INTERNATIONAL RULES FOR THE INTERPRETATION OF TRADE TERMS) — „INKOTERMS 1953“. Beograd, Nacionalni odbor FNRJ Međunarodne trgovinske komore, 1953, str. 67.

Национални одбор Међународне трговинске коморе ФНРЈ објавио је Међународна правила за тумачење трговинских термина која су донета на XIV Конгресу Међународне трговинске коморе одржаном у Бечу у мају прошле године.

Ова правила садржана су у „Инкотермс 1953“ и претстављају нова једнообразна правила за тумачење главних трговинских термина који се употребљавају приликом склапања уговора у међународном трговинском промету. „Инпотермс 1953“ уствари су прерађена, допуњена и измењена правила која је такође издала Међународна трговинска комора 1936. „Инкотермс 1936“ био је први покушај ове међународне трговинске установе да се одреде јединствена правила за тумачење трговинских термина који се највише употребљавају приликом закључења послова.

Идеја о стварању јединствених правила овакве врсте настала је још пре Првог светског рата. Низ покушаја да се дође до оваквих правила прихватљивих за већи број земаља остао је без резултата — услед тада постојећих узрока економске и политичке природе. После Првог светског рата, кад је међународни трговински промет постигао већи обим и значај, кад су увоз и извоз постали саставни део привреде скоро свих земаља, нарочито у Европи и Америци и кад се на тај начин дошло до извесне интернационализације промета робе, потреба за оваквим правилима постала је још већа. На Конгресу Међународне трговинске коморе у Лондону 1921 године изабран је одбор за трговинске изразе, који је углавном започео рад на једнообразним правилима за најважније термине FOR, FOB, C&F и CIF. Такође су позната тзв. варшавска правила, израђена од Међународног удружења правника, која се односе на клаузулу CIF.

Међутим, „Инкотермс 1936“ сматра се као највиши успех, јер је он, с једне стране, обухватио највећи број трговинских термина, а с друге стране, „Инкотермс 1936“ прихватила су двадесетпет националних одбора Међународне трговинске коморе, међу којима и национални одбор Југославије, док су се једино уздржали национални одбори Велике Британије, Италије и Аустрије.

„Инкотермс 1953“ у том смислу има виши значај, јер овог пута он је прихваћен и од оних националних одбора који су се 1936 уздржали, тако да је чак и британска трговина примила нова правила као најприкладнија за међународни промет. Измена „Инкотермс 1936“ и доношење новог условљено је развитком трговинске праксе у међународном промету од 1936 до данас.

Упоређењем текстова „Инкотермс 1936“ и „Инкотермс 1953“ може се видети код којих правила је дошло до измене и допуне. Најважније допуне састојале би се у следећем: а) детаљно је утврђен појам коносмана а нарочито какав коносман се сматра као чист коносман; б) клаузуле C&F cleared и CIF cleared, које су у ранијем издању биле истакнуте у напомени, сада су садржане у тексту одговарајућих поглавља; в) одредбе „Ex Quai“ су измењене тако да је продавац дужан купцу ставити робу на расположење на обали. У напомени поглавља „Ex Quai“ је упозорено на употребу варијанте „Ex Quai — царина на терет купца“ —, која варијанта није била садржана у „Инкотермс 1936“; г) највеће допуне су извршене у одредбама клаузуле CIF, где се предвиђа да се роба мора осигурати по карго-клаузулама Института Ф. Р. А. чиме је текст клаузула Института Ф. Р. А. постао саставни део клаузуле CIF; д) трговински тер-

мини су детаљније, јасније и тачније одређени. Продавчева дужност у погледу места испоруке прецизирана је тако да је то увек место предвиђено уговором. Унете су детаљне одредбе о времену и начину испоруке робе, укрцаја односно искрцаја, затим ко је дужан прибавити и обезбедити потребна одобрења и документа која прате робу и ко сноси трошкове отпреме робе; ђ) термини су стилски и технички дотерани.

Извесна правила која су била садржана у „Инкотермс 1936“ потпуно су овог пута изостављена, као например: а) правила из поглавља 3 „Free... (назначена лука укрцаја)“; б) правила из поглавља 9 „Free or free delivered“; в) препоруке варшавских и оксфордских правила и појединих термина који се употребљавају искључиво у САД. Изрази под а и б обухваћени су терминима FOB, FOR, односно FOT.

Потребе за доношењем међународних правила за тумачење трговинских термина произилазе углавном из тешкоћа, на које трговинске организације у међународном промету робом наилазе. У те тешкоће би спадале: неизвесност у погледу земље чије ће се законодавство применити на њихове уговоре; недовољна обавештеност уговорних страна о појединим трговинским терминима и различита тумачења тих термина. Правила „Инкотермс 1953“ заснована су на најраспрострањенијој заједничкој пракси савремене међународне трговине. И приликом израде „Инкотермс 1953“ било је случајева где се није могло доћи до апсолутног решења, те је предвиђено да се такви случајеви решавају посебним узансама одређене струке или луке. Посматрајући правила може се рећи да је то учињено у малом броју случајева, што представља приличан успех.

Основни принцип који поред досад изнетог треба подвући јесте да и „Инкотермс 1953“ не претставља обавезна правила за уговорне стране иако су их њихови национални одбори прихватили. Уговорне стране могу да одбаце правила „Инкотермс“-а, или да их у целини или појединостима прихвате, или чак да их узму као основицу за склапање уговора додајући разне варијанте. У уводном делу правила то је нарочито подвучено. Тамо је потпуно изражено „да је циљ „Инкотермс“-а да се пружи скуп међународних правила за тумачење главних термина који се употребљавају у спољнотрговинским уговорима рали необавезног коришћења од стране пословних људи, који неизвесностима разноликог тумачења истих термина у разним земљама претпостављају сигурност једнообразних правила“.

Потребно је такође нагласити да су се претставници Трговинске коморе САД на Конгресу уздржали од прихватања „Инкотермс 1953“ стављајући на тај начин до знања да и даље сматрају као правила за тумачење трговинских термина за своје увознике она која је Трговинска комора САД донела 1941 допуњујући и мењајући дотада важећа правила из 1919 године.

„Инкотермс 1953“ код нас је објављен на енглеском, српско-хрватском, француском и словеначком језику и преводи на наше језике извршени су с енглеског језика на коме је израђен оригинал текста, јер се текст на француском језику унеколико разликује од оригиналног текста.

Објављивањем „Инкотермс 1953“ Национални одбор ФНРЈ Међународне трговинске коморе учинио је велику услугу нашим приредним организацијама и лицима која се баве питањима међународног промета, јер преко „Инкотермс“-а у многоме се може олакшати и помоћи рад на прецизирању обавеза и права уговорних страна.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXIII, № 252, December 1953. — Lord Brand: *A Banker's Reflections on Some Economic Trends*. У чланку, односно претседничком говору одржаном на седници Краљевског економског друштва аутор излаже свој традиционално либералистички став у економској проблематици. — B. C. Swerling: *Buffer Stocks and International Commodity Problems*. Велике невоље које погађају међународна тржишта услед краткорочних осцилација цена натерале су читав низ економиста англосаксонских земаља да предложе идеју о нагомилавању робе од стране међународних организација, које би ову робу продавале кад цене скачу а куповале кад цене падају, чиме би се постигло антициклично дејство. Међутим, ауторова је намера да покаже и са економске и са политичке тачке на какве све тешкоће налази једна оваква организација: различити интереси произвођача стерлиншких и доларских сировина; појава нових артикала на светском тржишту и избацивање старих; разлика између прехранбених и индустријских сировина; нееластичност производње сировина. Са политичке тачке: питање лагеровања стратешких сировина; сукоби између разних земаља по питању извесних артикала. Аутор закључује да већ постоје институције и начини на које се текући проблеми трговине решавају од случаја до случаја и од земље до земље, те да треба више очекивати од изолованог решавања неголи од једног свеобухватног предлога. — S. J. Prajs: *An Estimation of Equivalent-Adult Scales from Family Budgets*. Користећи материјал анкете о породичним буџетима која је извршена у Британији 1937—38 изradio је аутор табеле којима је утврдио однос потрошње одраслог мушкарца (узетог као једна цела јединица) према одраслој женској особи (0,88 јединице), према деци претшколског доба (око 0,57), и према бебама до једне године (0,35). Израчунавање треба да послужи за планирање трошења издатака нових чланова породице. — C. F. Carter: *A Revised Theory of Expectations*. Аутор полемише се професором Шеклом који је поставио оригиналну теорију. Цела ствар се креће на терену објективне психологије предузимача у погледу одлучивања на улагање, и за дугорочна разматрања не може имати онолики значај колики се тврди да има у статичким анализама. Из чланка се види да је у високо развијеним земљама инвестирање преко папира на берзи значајна врста привредног инвестирања. — T. Morgan: *Distribution of Income in Ceylon, Puerto-Rico, the United States, and the United Kingdom*. На основу интересантног материјала о локалним схватањима богатства, аутор је дошао до закључка да су разлике у доходцима знатније између појединих друштвених група у неразвијеним земљама, Цејлону и Порто-Рику, неголи у САД или у В. Британији где је уједначавање најдаље дотерало. Доходци су мање изложени дејству уравнивања у „традиционалним друштвима“, неголи у индустриско-трговачким. Тамо и даље постоје велики поседи, слабе васпитне могућности за сиромашне, висока интересна стопа, и монополистички положај трговаца. Закључак је да низак доходак, тј.

сиромаштво спречава да се у дотичним земљама изврши нивелисање доходака. Треба прво подићи доходак радом и већом продуктивношћу, а не социјалним мерама — па тек онда говорити о покушају уравнивања доходака. — *A. L. Wright: A Note on Disequilibrium and the Effects of the Elasticities of Supply and Demand.* Аутор се укратко бави питањем повраћаја на равнотежу на тржишту. Посматрао је дејство еластичности тражње (које се јавља непосредно), и еластичности понуде (које се јавља тек на дути рок). Цене и количине су узајамно зависне с тим да на почетку сваког периода количина одређује цену а на крају периода цена одређује количину. Цело се разматрање компликује увођењем појма иновације у анализу, тако да и количина понуђене робе постаје независна променљива. Закључак је да ће равнотежа бити нестабилна ако је еластичност тражње већа од еластичности понуде. Чланак је врло апстрактан без конкретног материјала.

П. Михаиловић

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VI, H. 1, 1953. — *E. Sauer: Die völkerrechtliche Bedeutung челик склопљеног 18 априла 1951 изражена су различита гледишта о der Montanunion.* Поводом уговора о Европској заједници за угаљ и његовом карактеру као и о значају стварања те организације. Ова нова установа уноси нове елементе у међународни правни поредак и односе између појединих земаља. — *Friedrich Nowakowski: Zum Problemkreis der Geltungsbereiche.* Аутор указује на сложеност проблематике о тзв. сфери важења правног правила и на неоснованост упрошћеног схватања које је уобичајено не само у свакодневној употреби тог појма, него и у научној литератури. Осврћући се на поставке Ф. Ермакоре истиче да се питање о сфери важења норме у просторном, временском, персоналном и материјалном смислу не односи само на хипотезу, како мисли Ермакора, него и на санкцију; такође, мора се сам појам важења схватити двојачко: као позитивност, тј. чињеница постојања правила као таквог, и као одређена садржина захтева „треба“. — *Ignaz Seidl-Hohenveldern: Die österreichische Staatsbürgerschaft von 1938 bis heute.* Разматра питање о аустријском држављанству грађана после анексије Аустрије и касније пропасти Трећег Рајха. Заступа се теза да је Аустрија била у положају окупираних државе. — *Felix Ermacora: Über die Souveränität.* После кратког прегледа развоја неких схватања (Бодена, Русоа, Ватела) набројане су основне правне карактеристике суверенитета, а подробније су расправљана питања о носиоцу суверенитета (то је држава схваћена као правно лице), о његовом основном значењу и садржини. Суверенитет није ништа друго до спољна државна независност. Независност државе споља и суверенитет су идентични појмови. Данас је та независност ограничена међународним поретком, али не и повређена. Јер повреда суверенитета може настати само актима и радњама који немају основ у међународном праву, већ у националном праву неке друге државе. — *Paul Heinrich Neuhaus: Zeit- und Geistesströmungen im internationalen Privatrecht.* Образлаже се идеја о превазилажењу индивидуализма и све већем испољавању колективизма у међународном приватном праву што се доказује бројним чињеницама. — *Barna Horvat: Neuere Richtungen der Rechtsphilosophie in den Vereinigten Staaten und in Skandinavien.* Правна филозофија за последњих 10—15 година у САД и у скандинавским земљама показује тенденцију развика у правцу реализма који је тамо већ преовладао. У САД потиснут је плуралистички прагматизам од стране социолошке јури-

спруденције, реализма и идеализма. Изложена су схватања најистакнутијих писаца. J. Stone посматра право у вези с постојањем разних група и остваривања минимума животног стандарда за све; правичност је функција три променљива фактора: потреба које су заштићене правом, затим расположивих средстава и најзад задовољавања поменутих потреба. Cairns се бави поред социолошког и филозофским испитивањем права. Да се не би свела на просту технологију, правна наука треба да узме за полазну тачку не само право, већ људско понашање као такво у вези са фактором нереда. Hall се истиче на пољу правне социологије (напр. објашњењима појаве крађе). Иако је у основи реалиста, он се приближава идеализму, јер каже да је право „посебан спој облика, вредности и чињеница“. Sahn сматра да су за право важни биолошки, психолошки, религиозни и рационалистички моменти људске личности. Он нарочито подвлачи значај осећања неправичности код човека и уопште проблем његове слободе у друштву. — Што се тиче Скандинавије, тамо се запажа велик напредак и интерес за правну филозофију. Тзв. упсалска школа настоји да изгради нов поглед на централне проблеме правне науке, какав је, на пример, проблем објективности правне норме као суда вредности. Alf Ross налази негативан одговор на то питање, док Naess и Ofstad мисле да у поређењу са сазнајним судовима постоји само разлика у степену. Затим приказује Wedberg-ову анализу логичког састава правне норме. У Финској се појавило неколико млађих теоретичара од којих су најистакнутији Brusiin и Lahtinen. Први покушава да споји социолошку и догматску страну права и уноси антрополошко-социолошке и културноисториске елементе у проучавање права. Други доказује да је могућа само описна, а не и објашњавајућа, правна наука и тај став у духу емпиризма покушава да докаже испитивањем норме, става појединаца према њој итд.

Стеван Врачар

REVUE D'ECONOMIE POLITIQUE, Paris, Juillet-Octobre 1953. —

Једна је од традиција овог старог француског часописа да сваке године посвети једну већу свеску економским и социјалним проблемима Француске у претходној години. Скоро по истоветном распореду, а махом и од истих аутора, сваке године су обрађена следећа питања: опште привредно стање Француске, новац и финансије, производња, трговина и транспорт и најзад социјална питања. Овогодишња свеска садржи читав низ чланака о економији Француске у 1952. Ко год жели да изучава привредни развој Француске у томе периоду, а нарочито резултате постигнуте у току извођења такозваног Пинеовог експеримента, наћи ће у овој збирци врло интересантне анализе и солидну документацију.

Novembre-Décembre 1953. — René Gonnard: *Quelques considérations sur les rapports de la liberté et de la propriété*. У овом чланку писац је продужио анализу односа између слободе и својине, коју је још пре више од три деценије скицирао у својој Историји економских доктрина. — Charles Gide: *La naissance de la „Revue d'économie politique“, vue à travers la correspondance de Charles Gide et Léon Walras*. Интересантна преписка између Валраса и Жида осамдесетих година прошлог века, објављена у овом броју, не само да илуструје борбу коју су имали да издрже покретачи овог часописа са ортодоксним економистима, већ и корисно може послужити за изучавање развоја економске мисли у том периоду. Приликом покретања овог гласила млађих економиста тежња је била да се једној периодичној публикацији пружи неутрално обележје. Оснивач лозанске школе који је заступао

математички правац, и оснивач немске кооперативне школе удружили су своје напоре и позвали на сарадњу претставнике аустријске психолошке школе, затим истакнуте економисте Енглеске, Немачке и Америке, у циљу унапређења економске науке. Из ове се преписке може запазити како су значајни теориски и доктринарни проблеми били обрађивани у овом часопису који још од свог постанка није хтео да веже своју судбину за једну одређену економску школу. — *Charles Penglaou: Aspects actuels du contrôle du crédit.* Писац изучава два вида контроле кредита: квалитативни и квантитативни. Квалитативни се поглавито односи на унутрашњу вредност самог новца. Идеални критеријум размене папира за извесну количину злата морао је бити напуштен. Аутор усваја класификацију Ж. Руефа на истинска права и лажна права, тј. кад поверилац може рачунати са сигурношћу да ће бити исплаћен, или, у другом случају, кад дужник неће бити у могућности да одговори својој обавези. На тој подели он заснива свој рад. Квалитативна контрола се врло тешко изводи, и због тога она сама не може да осигура привредну експанзију и пуно уписење. Треба тражити друга средства. Квантитативна контрола кредита оставља банкар у већу иницијативу у избору вредности које намерава да купи. Тиме несумњиво постаје већа опасност од лажних права. Писац затим наводи разне методе које треба да обезбеде гипкост и ефикасност квантитативне контроле која мора бити допуњена и другим привредним мерама. У сваком случају квантитативна контрола подразумева скоро увек појачање квалитативне контроле од стране даваоца кредита. Према томе ваља истаћи међусобну повезаност квалитативне и квантитативне контроле кредита. После тога изложено је неколико примера из праксе. Под насловом терапеутска примена контроле назначено је укратко као се законодавац постао у западним земљама да заштити улагача. „Пшеница је помешана са кукољом, истинска права са лажним правима“, каже писац у закључку. Затим је изложено разне фазе кроз које је прошла економска активност у току еволуције. На завршетку став му је одређенији и он се осврће на конкретне чињенице. Не може се порећи, вели он, да су банкар чешће следовали стопама инфлационистичких манифестација, но што су их они проузроковали. Нездравој буџетској политици увек одговара рђава кредитна пракса. Уколико примењена средства, пропраћена другим привредним мерама, не пруже добре резултате, то значи да узроци поремећаја не леже у злоупотреби кредита. — *Pierre Maillet: Unité ou pluralité des cadres de comptabilité nationale.* Изучавање националног дохотка узело је последњих година врло широке размере. Конкретни радови претходили су теориским расправама. Национални доходак може се схватити као производ, приход или утрошак. Ни један од ових видова не преовлађује. Све зависи од тога да ли се узима у обзир производња добара, приходи становништва или потрошња. Метода процене у зависности је од аспекта који је узет као основа. Постоји све већа тенденција за изједначењем метода. Писац заснива своју критику на студији Економског савета европске организације „Нормализовани систем националног рачуноводства“. По ове системе три су циља постављена: довођење у склад статистика, описивање једног стања и сарадња на изградњи једне привредне политике. Пре то што је приступио анализи ових питања, писац изражава сумњу да се изучавање националног рачуноводства може приказати у једном заједничком оквиру за све државе. Посматрајући први циљ, он примећује да се не сме занемарити теориска подлога. Национално рачуноводство требало би да послужи као оруђе економској анализи. С друге стране испитивање економске ситуације захтева одређивање једног квалитативног оквира. Изједначење метода има не-

сумњиво добрих страна. Али, прети опасност од доношења погрешних закључака кад се упоређења врше на основу метода привидно сличних и кад се не води рачуна о разликама у структури. Помоћу упоређења националног дохотка између две земље може се упоредити било животни стандард било величина производње, у првом случају помишља се на благостање, а у другом на привредну моћ. Национални доходак је несигуран индекс благостања. Онда би само остало да упоредимо произведене количине, што такође постаје бесциљно у недостатку одређеног критеријума. Изградњи привредне политике придаје се све већа важност. Писац сматра да се она може остварити само уз помоћ једног модела који би био конструисан на бази економских теорија. Природа тог модела у зависности је од проблема који се изучава. Али, национални рачуни слабо се прилагођавају изградњи модела. Уопште узев, постојање једног јединог оквира за приказивање свих економских трансакција, заједничких неколиким земљама са различитом структуром, има много недостатака. На основу својих запажања писац закључује прво да је немогуће задовољити са једним јединим оквиром који на два сасвим различита начина користи националне рачуне, на име путем израчунавања више или мање глобалних количина које треба да представљају економско стање и путем узимања статистика за моделе предвиђања. Један од фактора мораће се занемарити. Претпоставимо да се на једноме задржимо, тада долазимо до другог закључка да су изабране цифре тесно повезане за једну економску теорију. Међутим приказивања треба да буду тако подељена да их може користити свака економска школа. Овим се не доводи у питање значај радова Економског савета. Аутор је само хтео да истакне обазривост са којом треба оцењивати сложене појаве које су приказане у концизним формулама, затим нестабилност економских теорија и најзад потребу да национални рачуни данашњице послуже као статистичка основа економским теоријама будућности.

M. J. Ж.

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, № 4, Octobre-Décembre 1953. — *Michel Cachia: Спорови о сродству у француском праву.* Спорови о материнству и спорови о очинству нису у пракси подједнако чести. Материнство је уопште лако одредити, али очинство је каткад врло тешко утврдити. Може се само доказати негативно — искључење очинства, методом елиминације, мада је вероватно да ће наука ипак у догледно време успети да нађе метод за утврђивање очинства и на позитиван начин. Зато се спорови о сродству своде готово увек на спорове о очинству. Спорови о очинству су у последње време постали чешћи из правних (у вези са позаконичном ванбрачне деце, усвојењем своје ванбрачне деце и др.), а још више из социјалних разлога. Поред осталог, развитак помоћи деци у породицама који олакшава терете издржавања деце наводи родитеље да се више заинтересују за своју рођену децу. Спор о сродству могуће је да се појави: 1) у облику сукоба брачног (законитог) и ванбрачног (незаконитог) сродства — очинства и материнства; 2) у облику сукоба више врста сродстава — а) у оквиру брачног (законског) сродства: брачног сродства оригинарног, брачног сродства позаконичном и брачног сродства на основу адаптивног позаконичног и б) у сукобу адаптивног позаконичног и ванбрачног крвног сродства; и сл. За решење ових сукоба узимају се разни критеријуми: прво, хијерархија сродничких односа. Првенство се даје брачном крвном сродству. То је могуће, међутим, ако се у сукобу налазе сродства разних природа, напр. брачно крвно сродство оригинарно и брачно крвно сродство позаконичном и сл., али ако постоји сукоб

сродстава исте природе или исте врсте, онда се између вероватних сродстава узима оно које је од највећег интереса за дете. Према томе, кад су у сукобу сродства различитих врста, интерес детета не може се узимати као критеријум за одређивање, али ако су у сукобу сродства исте природе и врсте, а недостају потребни елементи за сигурно утврђивање, узима се интерес детета као критеријум, тако да се одређује оно сродство које истовремено није невероватно а најкорисније је за дете. У закључку аутор констатује да француска судска пракса није у овим сукобима нашла дефинитивно решење. Принцип заштите интереса детета као критеријум за решавање сукоба сродства наилази на непремостиве тешкоће, нарочито ако се ради о сродствима различите природе. Долази се на крају до тога да се дозволи као могуће и готово неизбежно, у извесним случајевима, чак и кумулирање сродстава. Како се увек ради само о двома странама у поступку решења увек могу бити различита, пошто околности у којима се стране налазе нису никад исте. Дете би према томе могло редом и по вољи захтевати утврђивање сродства с истим успехом против различитих лица. Ово доводи до врло незгодне ситуације која се састоји у томе што се на тај начин пресудама о личном статусу даје релативан ауторитет. При решавању и овог питања интересу детета се даје првенствен значај. — *Christian Gavalda: Препород уговора о доживотном издржавању.* Иако је у класичном периоду буржоаског права уговор о доживотном издржавању сматран неименованим уговором, у новије време, почетком овог века, њему је, с обзиром на његов практични и правни значај, посвећена посебна пажња. Најважније питање је било одредити елементе који га разликују од сличних уговора, доживотне ренте и уговора о осигурању, као и одредити му објекат. Као опште гледиште усвојено је да је објекат овог уговора: обавезати неко физичко лице или установу да у натури снабдева друго физичко лице или групу одређених физичких лица свим што је потребно за живот, уз обавезу да друга странка за то унапред да одређену суму новца или неко непокретно или покретно добро. Ово снабдевање треба да одговара у сваком погледу добу и положају лица које се издржава. Каткад се одређује да се издржавано лице има, после смрти, и сахранити према обредима његове вере и уопште на пристојан начин. Данас, у периоду монетарне нестабилности и опадања вредности новца, овај уговор поново постаје предмет пажње и захтева се његово прилагођавање новим условима. Постоји тенденција да се овај уговор: а) саобрази новим условима, с обзиром на пораст цена животним потребама, и одреди му рок, и б) прилагоди новим условима станбене кризе, скупљој и реткој домаћој радној снази итд. Невоље усамљених појединаца, стараца и болесника, последице су модерног времена. Уговором о доживотном издржавању ова лица, у недостатку потпуног обезбеђења у облику државне социјалне заштите, могу се уговорно придружити заједници која се налази на средини између државе и појединца, а то је породица. На тај начин облигација из уговора о доживотном издржавању добија карактер сличан породичној обавези издржавања. То је она карактеристика коју овом уговору даје ново време. Оно што је усвојење за малолетника, уговор о доживотном издржавању делом је за остарела и болесна одрасла лица. На овај моменат писац расправља и мисли кад говори о препороду и обнови уговора о доживотном издржавању. Писац се затим посебно задржава на чиниоцима који могу да утичу на промене овог уговора, на двоструком карактеру, личном и квазипородичном, уговора о доживотном издржавању, улазећи у детаљна питања која се појављују у вези с овом материјом.

IN MEMORIAM

ЖИВОЈИН М. ПЕРИЋ

(1868—1953)

Рођен 1868 у Стублинама, професор Живојин М. Перић умро је 1953 у својој 86 години у Оберурнену, Кантон Гларус, у Швајцарској, завршивши плодан живот великог научника, педагога и јавног радника своје врсте.

Професор Перић дошао је на Правни факултет 1898 године и отада је, као ванредни и редовни професор, остао на својој дужности више од 40 година, све до навршених 70 година живота. За то време, професор Перић сматрао је рад на правној науци својом дужношћу и својим задовољством, а Универзитет је био средиште његове главне активности.

Професор Перић је био изабран за професора међународног приватног права, али је врло брзо центар своје активности пренео на грађанско право. Отуда су главни његови радови из области цивилистике. Ма колико западне културе, јер је био ђак француске школе, његово порекло српског сељака определило је и његову ужу област у интересовању за српско грађанско право. То је било право породичне задруге у Србији. Излазећи из једне имућне задружне куће, посматрајући распад задруге, која је појава захватила и његову породичну задругу, он се са страшћу и научном педантеријом у исто време бацио на изучавање српског задружног права. Главни циљ његове студије, која се временом претворила у четири књиге његовог система задружног права, био је да докаже да главни кодификатор Српског грађанског законика, Јован Хаџић, уопште није разумео механизам породичне задруге као правне установе у Србији. Због тога се он, који је иначе егзегетичар по свом схватању, бацио на изучавање обичајног задружног права и успео да путем екстензивног тумачења прописа XV главе Српског грађанског законика докаже сву празнину Хаџићеве кодификације и да обичајним правом или попуни или протумачи 22 параграфа посвећених задрузи. Тежак је био Перићев задатак. С једне стране, као егзегетичар везао се за законско писано правило, од кога никоју цену није хтео ни желео да отступи. С друге стране, циљ му је био да писани закон оживи обичајним правом и да призна пуну законитост правних обичаја. Лаконске законске одредбе олакшале су му посао, а контрадикторност између законског текста и законодавних тумачења, нејасних правила Законика, дали су му могућност да чврстом формалном логиком опише србијанску задругу, дајући једно епохално дело које је било и остало највеће културно наслеђе о једној установи осуђеној на смрт развојем капиталистичких односа, указујући на романтичарску чежњу за „старим добрим временима“ и разбијајући је стварношћу већ уходане индивидуалистичке својине која је неумитним историским законима ломила за-

остатке. Да је Перић дао само своје Задружно право, историја правне науке у Србији не би могла ни смела да пређе преко његовог имена.

Међутим, активност професора Перића није се задржала само на задружном праву. Његова је интимна жеља била да за собом остави потпуни систем српског грађанског права. Он је уствари тај систем израдио. То су била његова предавања грађанског права која је држао на Првом факултету. Али је он сматрао, до Првог светског рата, да систем није сазрео за објављивање у облику у коме би могао бити предат јавности као завршено дело. С друге стране, желећи да олакша својим слушаоцима спремање за испите, професор Перић је лично сарађивао са својим ђаком и пријатељем др Гојком Никетићем на објављивању, у виду штампаног рукописа, извода из тог свог система, тако да је штампан цео посебни део српског грађанског права са горњом обрадом. Ма колико се он ограђивао, то је било ауторитативно дело, којим су се служили не само студенти, него и наша наука и судска пракса, и од чијег се цитирања професор Перић није ограђивао.

Нека ми буде допуштено да у овом некрологу будем сведок једне чињенице. Кад сам као млади наставник облигационог права спремао своја предавања, професор Перић ми је привремено дао на послугу свој пуни рукопис из ове области. То је било стварно високо научно дело, препуно научне апаратуре и засновано на разради упоредног европског права. Разговарао сам са професором Перићем зашто не објави ово своје дело. Он ми је одговорио да таква књига код нас нема своје оправдање пред реформу грађанског права, али да ће га он прерадити и објавити чим буде публикован општи грађански законик за Југославију. У време када је писао мотиве Предоснове југословенског грађанског законика, показивао ми је да прерађује и овај рукопис. Не знам судбину тога дела, али нажалост оно није објављено, јер је професор Перић сувише дуго чекао да предоснова постане законик.

При изради система српског грађанског права професор Перић је задржао све одлике једног егзегетичара. Писани закон је основа, законодавна материјалија је пресуђујући елеменат за објашњење законодавчеве мисли. Побуде редактора су указивање на извор у коме треба тражити шта је руководило законодавца, ако се он од њих није огradio. Указивање редактора да су се послужили одређеним извором, да су вршили рецепцију, јесте пресудни мотив. То је професору Перићу, као егзегетичару, давало могућности да пређе са српског изворника на његов аустриски модел, сматрајући да рецепција овлашћује да се све нејасно и неискazано тражи у моделу. Отуда професор Перић богато искоришћава аустриско право. Чудан је био његов став према јуриспруденцији. Ако се радило о српској јуриспруденцији, он је себи присвајао право да критикује судске одлуке, упоређујући их са законом и његовим изворником. Ако се радило о аустриској јуриспруденцији, уколико је она интерпретирала првобитни аустриски текст, он је у њој тражио објашњење смисла реципираног прописа, — а ако је она ишла за новелираним текстом, он ју је просто игнорисао.

Као егзегетичар, професор Перић је са великим задовољством искористио оне прописе Српског грађанског законика који су се јасно издвајали од идеје или смисла свог аустриског изворника. Ту ју он тражио логику нашег законодавца, конструисао своје тезе, доказујући да су оне прави смисао Српског законика, и са задовољством продубљивао јаз између српског и аустриског грађанског права, — све то у име законског текста. У овом погледу је нарочито важна његова теза о немогућности раскида уговора чије је извршење започето (теорија заснована на § 553 Српског грађаност за-

коника), допуштајући забрану раскидања чак и у случају ако је почетак испуњења несразмерно мали. Дуго сам тражио узрок оваквом његовом схватању. Моје је интимно уверење да он лежи у жељи да пређе са егзегезе на конструктивну јуриспруденцију, не признајући ни самом себи да је напустио законски текст. У многим својим расправама, а нарочито правним мишљењима, професор Перић је ишао до крајности у правним конструкцијама и логицизирању, одржавајући свој логички континуитет са текстом и не осврћући се да ли живот прима ту његову тезу. У једном моменту нисам се сложио с њим и нисам потписао једно мишљење које смо заједно радили. Он се смејао, и рекао ми је да га ни он не би потписао ако би требало да га он практично проведе, говорећи му да он право схвата, кад пише, као *l'art pour l'art*, а да га се практичне последице не тичу. Охрабрио ме је да браним друго мишљење (радило се о законитости зајмова, емитованих у САД од стране избегличке црногорске владе и одговорности Југославије за те зајмове).

Том приликом професор Перић ми је говорио о свом схватању слободе стварања од стране правника. Он је ту слободу схватао сувише правнички. Правник је везан текстом, али је слободан да логичким тумачењем текста иде до крајњих граница докле то логика допушта. Значи, правник је роб текста и формалне логике. У тим границама он је слободан. Једно конзервативистичко схватање правничке слободе.

Професор Перић је такав остао и последњих година. Кад је професор Перић у Швајцарској добио текст нашег новог Закона о неважности правних прописа, он је написао студију која је задала велике тешкоће доказивању реципроцитета постојања појединих правних установа у Југославији. Он је пошао од претпоставке да су сви стари прописи укиннути и да према томе у ФНРЈ више нема права. Указивано му је на овлашћење судова да примене правна правила садржана у укинутим прописима, да се та правила свакодневно примењују док се не донесу нови прописи, да је јуриспруденција у томе чврста. Не. Он је остао при тексту и логицирању шта се све из текста може извући.

Радећи са њим и будући стални сарадник рубрике „Правна политика“ у „Архиву за правне и друштвене науке“, молио сам га више пута да изнесе своје схватање о неким институтима. Он је то увек и систематски одбијао. Стао је на гледиште да то није посао правника. Сматрао је да правна наука треба да изнесе начела, да објасни смисао установа, али да је на политичарима да одреде главни правац онога што хоће, па да позову правнике, као мајсторе, да им скроје. Али, ако сам му указао на незаконитост подзаконских текстова, он је одмах био вољан да се упусти у критику засновану на хијерархиском односу норми.

Међутим, било би погрешно из овога изводити да је у свом јавном животу професор Перић свој видик ограничио законским прописима. Он је имао чак амбицију да лансира идеје. О томе је махом писао у иностранству. Пишући тако чланке, он се трудио да не буде правник. Хтео је да буде филозоф и социолог. Бежао је од ослањања на текст, па чак и од предлагања текста. Он је хтео да лансира идеје. Али, анализом тих радова може се закључити да је професор Перић ипак остао правник. Велики је број предмета о којима је он писао у светској јавности. У последње време нарочито се интересовао за проблеме менталне медицине и хуманизма у друштвеним односима, истичући еволутивни развој друштва.

Професор Перић је врло изблиза пратио светску науку. Он је имао своје мишљење о свему што је читао. Његови докторски курсеви су доказ његове огромне ерудиције и критичког става према

идејама. Из тих радова изашла је његова расправа о школама у праву, о тумачењима закона итд.

Друга област којом се он радо бавио био је грађански судски поступак. Зато је у заједници са професором Аранђеловићем издао уџбеник о српском грађанском поступку. У том погледу био је више под утицајем француске школе. Ту је он био против дијаметралног раздвајања материјалног и формалног грађанског права. Процесно право схватао је као услов остварења материјалног права и доказну материју је нарочито сматрао саставним делом материјалног права. Зато је у погледу важности доказа схватао слободно судско уверење као елеменат несигурности у приватном праву. Тражио је прост, правно сигуран доказни поступак. Интимно је био уверен да је велика власт судија опасност по друштво, подвлачећи да је бољи строги закон него изненађење, — те је зато објективне ситуације претпостављао субјективним.

Строг формалиста у праву, професор Перић је био несхваћен од наше средине по својим политичким идејама. Од младости напредњак, носио је неку урођену мржњу према радикалима (политичко убиство његовог оца). Присталица тријалистичког уређења Аустро-Угарске, сматрао је да Србија треба, под неким видом, да се у њу укључи. Као народни посланик у време Анексионе кризе, он се једини издвојио од целе Народне скупштине Србије, гласајући против протестне резолуције. За време Првог светског рата, у Швајцарској, бранио је и даље идеју да Аустро-Угарску треба сачувати. Између два рата доказивао је да све зло долази од распада аустро-угарске монархије, и да треба створити дунавску заједницу држава. Био је упоран у тим својим идејама и ако га је стварност демантовала и наша средина често грубо смејавала. То је, верујем, њега руководило и у писању, апстрактном, за време Другог светског рата, у корист тзв. Нове Европе, у којој је он видео остварење Паневропе Калергија. Другим речима, ишао је мимо народних жеља и имао је негативну политичку линију. Али, од 1910 године, био је далеко од практичне политике.

Однос професора Перића према религији такође је карактеристичан. Себе је сматрао религиозним и хришћанским социјалистом. Међутим, био је противник сваког клерикалног утицаја у Србији. Исмејавао је нехришћански став цркве. Водио је борбу са Српском православном црквом против Брачног правилника и у корист тога да грађански законик регулише брачне односе. Осуђивао је религиозни моменат у грађанском праву, тако да су његовим интимним познаваоцима биле неразумљиве његове прохришћанске декларације у чланцима и расправама. Он им је објашњавао да је за њега хришћанство филозофија панчовечанства.

У унутрашњој политици професор Перић био је увек у опозицији. Као судија дао је 1894 оставку да не би полагао заклетву на измењени Устав. Био је у опозицији против Александра Обреновића и одбио позив да буде министар правде. Међутим, јавно је истуђио против завереника 1903, оптужујући их за краљеубиство у чланцима у иностранству и земљи, — и поднео је противу њих своју судску пријаву за дело убиства, коју је ревностно обнављао сваке године, да не застари, све до 1930, кад је Кривични законик увео апсолутну застарелост. Био је против Видовданског устава позивајући се на федерализам. Упутио је 1929 године, са другим наставницима Правног факултета, отворени проглас преко стране штампе противу завођења диктатуре. С друге стране, као чиновник, одазивао се сваком позиву владе на стручну сарадњу тврдећи да је на то по закону обавезан, — и у тој сарадњи лојално је вршио стручне услуге, али је увек резервисао себи право да се огради изношењем свог личног става.

Често је говорио и писао о социјализму. Он је био на позицијама утописког социјализма. Истицао је да му је као хришћанину социјализам идеал. Марксизам није усвајао због његове револуционарне садржине, али га није нападао него се ограђивао од метода, усвајајући његове циљеве. Писао је да би био идеал спојити марксистичке циљеве и њихово еволутивно остваривање. Није се дао убедити да је револуција једини пут остварења тих циљева. Тврдио је да је то у несагласности са правничком савесношћу. Претстављао се више конзервативним него што је то стварно био. Било му је задовољство да о томе дискутује са групом наших студената и младих правника који су оштро бранили марксистичке позиције. Последње време, то му је било једно од посебних задовољстава. Али, имао је разумевања за младост и признавао је омладини право на њене идеје. У сваком моменту био је готов да се заложу за судбину револуционарних студената које је прогонила власт. У њиховој одбрани био је бескомпромисан, тврдећи да свака идеја има право на живот и да је прописивање казне против злочина због мишљења злоупотреба власти.

Умро је један велики педагог и одличан научник, познат широм света, члан разних академија, и професор Хашке академије за међународно право, далеко од своје земље и политичким идејама одвојен од стварности свога народа. Али, његов научни рад остаје културна заоставштина наших народа и његово се име не може избрисати из анала нашег Факултета и историје наше правне науке.

Милан Бартош

Б Е Л Е Ш К Е

Одбране дисертација на Правном факултету у Београду. — Борко Николајевић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 29 априла 1953 своју докторску дисертацију „Репарације као уставна послератних односа између држава“.

Ружица Гузина, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 2 октобра 1953 своју докторску дисертацију „Локалне самоуправе под Турцима и државна власт у Србији у периоду 1815—1830 године. (Прилог питању постанка српске буржоаске државе у XIX веку)“.

Славољуб Поповић, службеник Савезног извршног већа, одбранио је 9 новембра 1953 своју докторску дисертацију „Судска контрола законитости управних аката у ФНРЈ, с нарочитим освртом на француско право“.

Милан Булајић, службеник Секретаријата за иностране послове, одбранио је 12 новембра 1953 своју докторску дисертацију „Право на самоопредељење“.

Александар Магарашевић, стручни сарадник Института за међународну политику и привреду, одбранио је 4 јануара 1954 своју докторску дисертацију „Међународноправни вид Комонвелта нација“.

Међународни конгрес за Грађански судски поступак (Беч, 5—8 октобра 1953 год.). — Италијанско удружење за проучавање грађанског поступка (Associazione italiana fra gli studiosi del processo civile) предузело је 1950

године иницијативу за одржавање међународних састанака правника који се баве проучавањем грађанског поступка. У Италији је данас, земљи следбеника Киовенде (Chiovenda) међу којима се нарочито истичу професори Пиеро Каламандреи (у Фиренци), Франческо Карнелуги (у Падови) и Енрико Реденти (у Болоњи), теориско проучавање питања грађанске процедуре свакако на највишем нивоу, тако да је било сасвим разумљиво да управо на подстрек поменутих лица и у Италији дође до одржавања тога првог састанка у времену од 30 септембра до 3 октобра 1950 године. На томе састанку професор Каламандреи одржао је предавање о теми: Процес и правосуђе, у коме је на један изванредно елоквентан начин указао на сав друштвени значај поступка за обезбеђење законитости, указујући у исти мах и на сву друштвену укљученост процедуре, нарочито на чињеницу утицаја друштвених снага и политике на рад правосуђа. Три главне теме су биле предмет дискусије: судска контрола закона, старатељство у поступку и изучавање грађанског судског поступка у Италији. Поред тога учињено је 18 комуникација од стране појединих учесника о различитим темама, при чему неке од тих комуникација претстављају врло озбиљне теориске обраде проблема грађанске процедуре. Целокупни конгресни материјал је објављен у Atti del congresso internazionale di diritto processuale civile (Padova, Cedam, 1953, 414 p.).

У наставку те међународне сарадње процесуалиста, је одржан

други међународни конгрес за грађански судски поступак у Бечу, у времену од 5 до 8 октобра 1953 год. Немногбројни учесници овог конгреса (јер по правилу у већини земаља теоретска обрада питања из области процедуре уопште, а посебно из области грађанске процедуре није много развијена) састали су се у граду где су живели и делали два прва и највећа новатора и то два прогресивна новатора у области грађанске процедуре: Антон Менгер и Франц Клајн, у граду где је донет тако цењен Аустриски законик о грађанском судском поступку *Zivilprozessordnung*, 1896), чији је утицај и данас врло велики, чак који још увек служи као подлога свим новим законодавним делима. Притом, за разлику од првог конгреса, на овом конгресу су поднети реферати само о одређеним темама, тако да није било краћих или дужих комуникација о слободним темама. Све то у циљу да би се извршила концентрација пажње и дискусије, иако се не би могло рећи да се у томе потпуно, па чак и не и много успело.

Најважније, по нашем мишљењу, предавање на конгресу одржао је професор Едуардо Кутир, (Монтевидео) о теми: Уставне гаранције правне заштите. У овом реферату професор Кутир задржао се на питању односа са уставног права и права грађанске процедуре, указујући на важност питања положаја личности појединаца у грађанском судском поступку. У историском приказу развоја овог питања, он је указивао на многе личности које постоје у англо-саксонском и континенталном праву. *Magna carta* а доцније и америчка Декларација о независности указују на значај обезбеђења правничког и коректног суђења, а то значи обезбеђење положаја личности у поступку. Сви пак скоро уставни континенталних држава садрже прописе у циљу одређивања права личности у поступку. У томе правцу иде и најновији развој међународног права. Декларација о правима и дужностима од 1948 године исто тако

пружа неке индикације о потреби обезбеђења личности у поступку, обезбеђења које у крајњој линији треба да осигура поступак према сваком учеснику као субјекту а не као објекту, и то као активно сарађујућим субјектима. У даљим својим излагањима професор Кутир се задржао на институцијама грађанске процедуре које треба да максимално обезбеде права личности у грађанском поступку, осветљавајући их са те тачке становишта. Бити суђен од надлежног суда; бити уредно позван и имати пружену могућност и бити саслушан пред судом; имати судију независног, судију који има стварну власт (а посебно чије се одлуке без даљег извршавају), а уз то судију који је одговоран за свој рад — изражавају најважније проблеме грађанске процедуре у вези са питањем положаја личности. Притом, чини нам се, свођење на крају целог овог излагања цео проблем на проблем човека, појединца, — садржи у себи извесно и претеривање. Поступак се своди на положај лица, и то оног који тражи заштиту, оног који се брани и оног (судију) који треба да изрекне ко је у праву, сматра проф. Кутир, говорећи о грађанском поступку, а у току целог свога излагања имајући пред очима често каричини поступак, а нарочито питање положаја окривљеника. Но и поред тога, он је успео да изванредно рељефно укаже на једно и за нас тако актуелно и значајно питање положаја човека, личности у поступку, завршавајући ту своју скалу симпатичног скандирања мајстора велике и ретке вештине са закључком да је право огледало жртава учињених за људско (човекову) слободу.

Област парничног поступка била је заступљена трима темама. Проф. Рудолф Брунс (Сарбрикен) говорио је о теми: Судска везаност и судска слобода у приватном процесном праву. Притом се он задржао на неким општим познатим питањима ове материје, не улазећи у појединости управо ограничења слободне оцене доказа, јер се кроз њих само може дати прави-

лан и практично употребљив одговор на проблем његове теме. — Професор Прието Кастро говорио је о системима призива односно правних лекова уопште у грађанском судском поступку. Том приликом се он у основи задржао на старој дилеми: ограничени или неограничени призив, тј.: пуни или ограничени призив, одбацујући оба гледишта као екстремна, а усвајајући тзв. систем пуног призива са извесним ограничењима, и сводећи своја даља излагања управо на одређивање тих ограничења. Полазећи од гледишта јединствености целокупног, тј. свих инстанца грађанског судског поступка, а сматрајући да у принципу поступак прве инстанце треба да разјасни целокупни предмет спора, професор Кастро сматра да допуштеност новума у призивном поступку треба гледати под углом сврсисходности и правичности, па у конкретизацији тога свог принципијалног става набраја и случајеве када је допуштено у призиву наводити нове чињенице и нове доказе, са основном директивом да у случају сумње њихове допуштености суд треба да да позитиван одговор, тј. да их допусти. С обзиром на врло различити став појединих законодаваца по овом питању дискусија по овом реферату је била релативно жива. У тој дискусији се нарочито истицала интервенција адвоката Херберта Шнајдера (Карлсруе) који је заступао систем неограниченог, пуног призива, истичући да би ограничење изношења новума у призивном поступку учинило да се у већини случајева поступак претвори у спорове по питању да ли у конкретном случају има места изношењу новума или не, а тиме би се у самој ствари с једне стране главна ствар камуфлирала процедуралним питањима, а с друге стране дошло би до одуговлачења поступка. Осим тога је указано да новија законодавства усвајају више систем неограниченог призива (напр. шведско право). — Најзад трећа тема се односила на питање обнове поступка, и реферат, доста уџбеничког карактера, поднео је

професор Сахер (Инсбрук). — Сличан начин обраде био је и у реферату професора Енрико Тулио Либмана (Павија) о теми: Претпоставке за принудно извршење, који је само набројао, користећи се упоредном методом, системе услова за дозволу принудног извршења, не упуштајући се у њихову оцену или у чињење сопствених предлога.

На овом конгресу додиривана су и питања из области међународног процесног права. Тако је професор Рикардо Монако (Рим) дао један општи преглед питања тзв. „међународне надлежности“, односно питања надлежности судова појединих држава и појединих (уколико постоје, заједно са међународним арбитражама) међународних судова у грађанскоправним споровима, указујући на све тешкоће због данашњег стања ове материје (материје сукоба јурисдикција), али и на скоро непремостиве тешкоће да се у овој етапи међународних односа дође до неког бољег решења. — Професор Артур Ленхоф (Буфало) дао је у другом реферату из ове области више мање регистрациони преглед основних принципа по питању признања и извршења страних пресуда у САД, указујући притом на везу развоја овог питања у односима између самих држава САД и његовог решења у односима између сваке од њих и САД као целине с једне стране и других држава с друге стране. (У вези са овом групом питања интересантно је споменути и уводну реч министра правде Аустрије Гереа, који је нарочито указао на потребу развијања међународног процесног права и посебно правила која се тичу међународне правне помоћи, наглашујући на важност Хашке конвенције о грађанском поступку и уопште на значај процедуре као средства за поштовање и остваривање права, за добре односе између држава.)

Завршни реферат је претстављао извештај професора Ханри Џорџ Мак Махона (Луизијана), који је изложио како историски развој грађанског поступка у овој

држави у саставу САД (чији је правни развој уопште иначе врло интересантан с обзиром на врло различите утицаје појединих права који су били вршени на овај развој), тако и најновији рад који се врши на израдањ новог законодавства, при чему се изражавају врло различити утицаји, а нарочито утицаји новог италијанског права.

Други међународни конгрес за грађански судски поступак, одржан у Вечу 5—8 октобра 1953 године, треба да претставља даљи корак на развијању сарадње процесуалиста на међународном пољу, а посебно да допринесе упоредном проучавању процесног права. У томе погледу, како је рекао проф. Кутир, он је свакако успео. Али се могло констатовати да су прилично недостајала теоретска излагања о неким основним питањима процедуре, излагања дакле из области филозофије процедуре, чега је било много више на првом конгресу у Фиренци 1950 године. Надати се да ће следећи конгрес и предвиђено оснивање међународног удружења процесуалиста претстављати корак даље управо у томе правцу.

Бор. Т. Благојевић

Институт за упоредно право Правног факултета Њујоршког универзитета (Institut of Comparative Law New York University School of Law). — Под овим насловом објављена је 1953 год. брошура (16 страна, са илустрацијама) у којој су дати мотиви оснивања, задаци, организација и програм рада овог Института, једне од првих установа ове врсте у САД, на једном од најстаријих правних факултета у САД (1835). Већ шест година, од 1947, постоји при истом Правном факултету *Интерамерички институт за право*, који се бави углавном упознавањем правника Латинске Америке са основним принципима и установама права САД, а донекле и проучавањем права држава Латинске Америке. Институт за упоредно право, основан недавно, треба да прошири

свој домен изучавања права на цео свет. Побуде оснивача Института биле су ове. Изолација у области изучавања права претставља аномалију у време кад се политичка изолација показује као практично штетна, неправилна. Поред тога, чињеница је да данас присуствујемо, па треба у њему и да учествујемо, порасту економског и културног уједињења света; недостатак напора у том правцу у области права јесте сметња на путу тога уједињавања. Повремене и фрагментарне осврти, у излагању права САД, на друга — неамеричка права нису довољни да премосте јаз између америчког и неамеричког права. Потребан је трајан и систематски рад на упоредном праву. А Правни факултет Њујоршког универзитета погодан је за установљење једног таквог института, јер има већ искуства са Интерамеричким институтом; он има такође одељење за више курсеве, за дипломиране правнике — кроз које је у шк. 1951/52 години прошло преко 800 студената са више од 70 правних факултета.

Задаци Института су: научно-истраживачки рад и публикације; обучавање у америчком праву сваке године извесног броја одабраних неамеричких правника; обучавање америчких студената у страном праву. У програму су већ две публикације: „Француско административно право“ — упоредно-правна студија проф. Бернарда Шварца за америчке правнике и монографија проф. Анђела П. Серенија „Извршни и управни органи у САД“. — У програму су следећи курсеви за америчке правнике, курсеви у којима ће учествовати као предавачи и неамерички стручњаци: упоредно административно право; упоредно кривично право и кривични поступак; упоредно уставно право; принципи грађанског права; западноевропско трговачко право; латинскоамеричко трговачко право; упоредно латинскоамеричко пореско право; основи совјетског права; правни аспекти спољне трговине;

савремени правни проблеми међународног саобраћаја; римско право (које се не учи као обавезан предмет на правним факултетима САД); семинар за истраживања у области страног права. — За посебно одабране дипломиране стране правнике у плану је да се сваке академске године (за време од девет месеци) пређе један посебан програм из основа права САД, који би остварили стручњаци из појединих питања, већином наставници Правног факултета. Тај програм обухвата: за прва четири месеца — историју права; политичке установе и уставно право; облигационо и стварно право (уговори, доцније: накнада штете, својина); затим, основи трговачког права, посебно о пословним друштвима, о трустовима; обртно законодавство; и административно право; најзад, у најкраћим линијама: „Equity“ јуриспруденција; наследно право; кривично право са поступком; сукоб закона (међународно приватно) и др. Главни облик наставе су предавања и семинари; „case“ метод, и то у врло једноставној форми, употребљавање се врло мало — више ради илустрације. Као допуна предавања и семинара служе обиласци судова и других државних органа и установа, — историјских и културних споменика и установа у Њујорку и Вашингтону. — Испити, и то писмени, полажу се у јануару и мају, а слушаоцима који успешно заврше курс издаје се диплома. Могуће је и стећи академски степен и титулу „магистра (master)“ у поредног права (M. C. J.), ако се — поред успешно завршеног курса — изради и одбрани један рад или теза о неком проблему из упоредног, односно упоредноправног изучавања права.

Интересантно је напоменути, да такса - допринос сваког слушаоца овог курса за странце износи хиљаду долара (ту су урачунати — сем предавања и семинара — разни правни текстови и други материјали; па и излети и посете). Институт има у плану да створи фондове за стипендије и помоћи

у циљу помагања странаца који дођу на овај курс.

Институт је самостални орган Правног факултета, смештен у згради Факултета са правом да користи све његове материјалне капацитете. Директор Института је један од професора (сада проф. др. Б. Шварц), а остали чланови Факултета као стручњаци сарађују у разним видовима Институтског рада. Институт има и спољне сараднике са територије САД. Постоји и стручни савет (Advisory Council) Института у који се бирају истакнути правници из иностранства који пристају да сарађују са Институтом. Институт има два одељења: за Јавно право и за Приватно право.

Н. С.

Један аустријски приказ нашег породичног законодавства. — Наше ново законодавство уопште, па и породично, изазива у иностранним научним круговима знатно интересовање, што је и разумљиво с обзиром на револуционарне промене код нас у току и после Другог светског рата. Аустријски часопис Österreichisches Ständesamt, Fachzeitschrift für Personenstands-, Ehe- und Staatsbürger-schaftsrecht, који излази у Бечу од 1947, донео је у бројевима за јануар и фебруар 1953 приказ породичног права Југославије. Овај приказ је један из низа приказа иностраног породичног права које овај часопис доноси. Досад су приказана породична законодавства СССР Чехословачке, Бугарске, Пољске, Румуније и Југославије. Аутори ових приказа (dr Heinrich Itzinger и dr Viktor Wlach) поделили су законодавства на она која се налазе под правничким утицајем СССР-а и на она која се не налазе под овим утицајем. И наше породично право стављено је у прву групу. Циљ ових приказа је, како сами аутори наводе у уводним напоменама, да се правнички кругови Аустрије упознају с овим делом законодавства, нарочито оних земаља које су донеле после рата нове прописе.

У уводном делу приказан је мозаички карактер породичног законодавства које је важило на територији Југославије између два светска рата. Констатовано је да је реформа, која је била потребна још пре Другог светског рата, остварена по завршетку овог доношењем Основног закона о браку и других закона (наведени су Закон о државним матичним књигама, Закон о усвојењу, Основни закон о старатељству, Основни закон о односима родитеља и деце и Закон о личним именима). У другом делу приказано је брачно право. На првом месту истакнуто је да Основни закон о браку почиње „за разлику од правних норми многих држава“ дефиницијом брака и истичањем да су брак и породица под заштитом државе, а да неке установе, као што је веридба, нису регулисане. Дат је такође кратак преглед форме закључења брака. Затим се говори о брачним сметњама и ништавости брака, упоређујући прописе који их регулишу са прописима бугарског, пољског и чехословачког законодавства. Најзад су изложени права и дужности брачних другова и начини престанка брака. Трећи део посвећен је правима деце, обухвативши под овим називом све односе регулисане Основним законом о односима родитеља и деце, Законом о усвојењу и Законом о старатељству. Најпре се говори о основним начелима Закона о односима родитеља и деце и нарочито се истиче да је у Југославији дозвољено истраживање очинства и да разликовање на ванбра-

чну и брачну децу не повлачи никакве последице, јер сва деца без обзира на то да ли су рођена у браку или ван брака имају према родитељима иста права и дужности, као и родитељи према њима. Затим се излажу права на име и издржавање брачних другова и деце. Најзад је изложено југословенско међународно породично право.

Овај приказ нашег породичног права заснован је на законским текстовима који су углавном правилно интерпретирани. Има случајева да ти текстови нису потпуно дати, или су због уопштавања непрецизни, а има и нетачних позива на прописе (напр. говорећи да ништавост брака не дејствује уназад аутори се позивају на чл. 51 Основног закона о браку, мада о томе говори чл. 50 ст. 2 поменутог Закона; или говорећи о држављанству и породичном имену брачних другова по поништењу брака аутори се позивају на чл. 50 ст. 2, што није тачно, јер право на име регулише чл. 51 пом. Закона који има само један став и уопште не говори о држављанству).

Вреди напоменути да писци приказа заузимају у основи погрешан став према нашем породичном законодавству кад га без резерве стављају у законодавства источних земаља која су реципирала односне законе СССР-а. То се види како из јасно израженог става, тако и из сталног упоређивања са прописима других источноевропских земаља и духом који провејава кроз цео приказ.

В. Бакић

Royal Commission on Population: Report — <i>Предраг Михаиловић</i> — — — — —	101
Otto Brusiin: Über die Objektivität der Rechtssprechung — <i>Димитрије Продановић</i> — — — — —	104
Gabriel Ardant: Technique de l'Etat — <i>Стеван Врачар</i> —	107
Pregled razvoja međunarodno-pravnih odnosa jugoslovenskih zemalja od 1800 do danas — <i>Смиља Аврамов</i> — —	109
Međunarodna pravila za tumačenje trgovinskih termina — „Inkoterm 1953“ — <i>Милан Михаиловић</i> — — —	110

V ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

The Economic Journal — <i>Предраг Михаиловић</i> — — —	112
Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht — <i>Стеван Врачар</i> — — — — —	113
Revue d'Económie politique — <i>М. Ј. Ж.</i> — — — — —	114
Revue trimestrielle de Droit civil — <i>М. Ступар</i> — — —	116

VI IN MEMORIAM

<i>Живојин М. Перић</i> (др. Милан Бартош) — — — — —	118

VII БЕЛЕШКЕ

Одбране докторских дисертација на Правном факултету у Београду — — — — —	123
Међународни конгрес за грађански судски поступак (<i>Бор. Т. Благојевић</i>) — — — — —	123
Институт за упоредно право Правног факултета Њујоршког универзитета (<i>Н. С.</i>) — — — — —	126
Један аустриски приказ нашег породичног законодавства (<i>В. Бакић</i>) — — — — —	127

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ИЗЛАЗЕ ТРОМЕСЕЧНО У СВЕСКАМА ОД ОСАМ ТАБАКА (128 СТРАНА). ПРЕТПЛАТА ЗА ГОДИНУ ДАНА 300.— ДИН. (ЗА ПОЛА ГОДИНЕ 150.—). ЦЕНА ПОЈЕДИНОМ БРОЈУ 100.— ДИН. ПРЕТПЛАТУ СЛАТИ ПРЕКО РАЧУНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА БРОЈ 103-3297018.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА — БУЛЕВАР РЕВОЛУЦИЈЕ 67, ТЕЛ. 22-086

